

שיעורי

שבט הלוי

הלכות תפלה

א"ח סימן פ"ט ~ ק"י

א~י

להגהה אחרי
תיקונים דולינגר

פתיחה

איתא בברכות (ו' ע"ג) שיש דברים שעומדים ברומז של עולם ובני אדם מזלזלים בהם, ופרש"י כגון תפלה שעולה למעלה. עוד איתא במדרש תהילים עה"פ פנה אל תפילת הערער ולא בזה את תפלתם, תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל י-ה (תהילים ק"ג י"ח, י"ט), אמר ר' יצחק כלפי דורות שאין להם לא כהן ונביא ולא בית המקדש שיכפר אלא תפלה נשתיירה להם. עוד איתא בברכות (ל"ג ע"ג) ת"ר ארבעה צריכים חזוק, תורה ומעשים טובים תפלה ודרך ארץ. עוד איתא שם (כ"ה ע"ג) כשחלה רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקר, אמרו לו רבינו למדנו אורחות חיים ונוכח בהם לחיי העוה"ב, אמר להם הוזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבו בן ברכי תלמידי חכמים וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים ובשביל כך תזכו לחיי העוה"ב, ממאמרים אלו רואים אנו את חשיבות ענין התפילה ואת גודל החיוב להתחזק בה.

הפרי מגדים בפתיחה כוללת בחלק הלכות תפלה בסוף ד"ה והוי יודע לענין תפלה אם הרהור כדיבור דמי או לא, ציין למש"כ הכל יקר בריש פרשת לך לך עה"פ ואברכה מברכך, אשר ביאר בתו"ד הפסוק מרם יקראו ואני אענה וגו' לפי שקודם שהאדם מוציא מפיו בשאלתו ובבקשתו וכבר היה מחשב בלבו לבקש על ככה, על כן הקב"ה יענהו משמי קדשו קודם שיקרא, לאפוקי בשר ודם השואל דבר מחבירו צריך לפרש בשפתיו כי אין אדם יודע מה שבלבו של חברו אבל הקב"ה בוחן לבבות ממלא כל משאלות לבו כמ"ש יתן לך כלבבך וגו' וכמו שנאמר לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון, רצה לתקן בזה קושיא זו, והוא אם באמת הקב"ה ימלא שאלתו אחר שנערך הדבר בלבו של אדם, א"כ למה זה צוה ה' על התפלה בפה, ע"ז אמר ומה' מענה לשון כי זה מתת ה' הוא שנתן מענה לשון לאדם כאמרו רז"ל שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים לפי שנמשלים אצל ה' כילד שעשועים אצל אביו אם הוא מבקש דבר מאביו אע"פ שאביו יודע וכו' לפי שהאב משתעשע כדיבור שפתיו של הבן כך אמר הקב"ה לישראל וכו'.

הרמב"ם (נפ"ח מהלכות תפלה ה"א) כתב "מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה, שנאמר ולעבדו בכל לבבכם, אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה, ואין מגין התפלות מן התורה, ואין משנה [דהיינו נוסח] התפלה הזאת מן התורה ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה". ובסה"מ (עשה ה') כתב שציונו לעבדו, וכבר נכפל זה הצווי פעמים באמרו ועבדתם את ה' אלוהיכם ואמרו ואותו תעבדו, הנה יש בו יחוד שהוא צווי לתפלה, ובעשה י' (צמלות קריאת שמע) כתב בתו"ד מהתוספתא כשם שנתנה תורה קבע לק"ש כך נתנו חכמים זמן לתפלה, ר"ל שזמני התפלה אינם מן התורה, אמנם חיוב התפלה עצמה מן התורה כמו שבארנו וחז"ל סדרו להם זמנים.

אולם הרמב"ן (נעשה ה') השיג על זה שהרי ביארו חכמים בברכות (כ"א ע"א) ובסוכה (ל"ח ע"א) שתפלה מדרבנן, וכתב דודאי שכל ענין התפלה אינו חובה כלל, אבל הוא ממדת החסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראנו אליו, ואם מתפלל אזי מחויב להתפלל רק להקב"ה, ומסיק דאולי יהיה מדרשם בתפלה עיקר מן התורה, נאמר שהיא מצוה לעת הצרות שנאמן שהוא יתברך ויתעלה שומע תפלה והוא המציל מן הצרות בתפילה וזעקה והבן זה, עכ"ל. דהיינו שזה הכונה "ולעבדו", ורק שרבנן תקנו שיתפלל בכל יום, ונראה בביאור דברי הרמב"ן דס"ל שאין מצוה חיובית להתפלל בכל יום מהתורה, מ"מ ברור שאם יתפלל קיים מצוה דאורייתא, דודאי המושג של תפלה הוא מהתורה ולא רק

מדרבנן, ושו"ר שכבר כתב בן בחידושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם בסוף דבריו בביאור הרמב"ם בפ"ד מהלכות תפלה ה"א וז"ל ואפילו להחולקים על הרמב"ם (דהיינו הרמז"ן) היינו רק בחיובה, אבל קיומה וענינה היו לכו"ע מד"ת, וע"ש.

הרמב"ם (שס זהלכז ז') כתב "ולפיכך [בין שמהתורה אין לתפלה זמן קבוע] נשים ועבדים חייבים בתפלה לפי שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא, אלא חיוב מצוה זו כך הוא, שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום, ומגיד שבחו של הקב"ה ואח"כ שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחינה ואח"כ נותן שבח והודיה לה' על המזכה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו", וכל זה הוא מדאורייתא, כדאיתא בברכות (ל"ז ע"א) לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל, מנלן ממש דכתיב ואתחנן אל ה' בעת ההיא וכתיב ה' אלוקים אתה החילות וגו' וכתיב בתריה אעברה נא ואראה, אלא שהלח"מ והקרי"מ ספר הקשו מנליה להרמב"ם שמהתורה צריך אח"כ ליתן שבח והודיה לה' על המזכה שהשפיע לו.

והנה בשו"ע בסיומן ק"ו סעיף ב' כתב נשים ועבדים אע"פ שפמורים מק"ש, חייבים בתפלה מפני שהיא מצ"ע שאין הזמן גרמא, וכתב המג"א בסק"ב שכ"כ הרמב"ם דס"ל שמדאורייתא החיוב להתפלל הוא פ"א ביום ובכל נוסח שירצה, וכתב שלכן נהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות משום דאומרים מיד בבוקר סמוך לנמילה איזה בקשה ומדאורייתא אין נוסח התפלה מעכב, אלא סגי בבקשה כל דהו [אלא שכדי לקיים עיקר חיוב דאורייתא, לכאורה יש להגיד שבחו של מקום ורק אח"כ תשאל צרכיה].

הרמב"ם (שס זהלכז ג' וד') כתב "אם היה רגיל מרבה בתחינה ובקשה וכו' וכן מנין התפלות כל אחד כפי יכולתו, יש מתפלל פעם אחת ביום ויש מתפללים פעמים הרבה וכו', כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות ונולדו להם בנים בארצות הגוים ואותם הבנים נתבלבלו שפתם וכו' ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקב"ה בלשון הקודש עד שיערבו עמה לשונות אחרות, וכיון שראה עזרא ובית דינו כך, עמדו ותקנו להם שמונה עשרה ברכות על הסדר וכו'", הרי נתבאר שעיקר חיוב תפלה הוא מהתורה אלא שנוסח התפלה הוא מדרבנן כפי שתקנו אנשי כנסת הגדולה כמבואר במגילה (י"ז ע"ג), [ובתקופת שמואל הקטן תקנו נוסח ברכת ולמלשינים כדאיתא בברכות (כ"ח ע"ג)], והוא תקנה לכל יחיד ויחיד, אף למי שאינו צריך בקשה מסוימת מ"מ כל אחד צריך להתפלל כל נוסח התפלה, וכבר כתב בדרשות חת"ם ח"א עמוד כ"ו טור ד' (שנת תשנ"ה שנת תקצ"ז) "ואין ספק אצלי שאפילו המסדרים עצמם שהזמין להם הקב"ה סידור הלז הם בעצמם לא ידעו עד תוכן עומק כונתו".

והנה בחידושי רבינו חיים הלוי (שס) כתב הגדרה חשובה במהות תפלה, וזוהו יישוב הסתירה בדברי הרמב"ם בענין כונת התפלה, דהנה בפ"ד מהלכות תפלה ה"א כתב הרמב"ם שה' דברים מעכבים את התפלה אע"פ שהגיע זמנה ואחד מהם הוא כונת הלב, ושם בהט"ו כתב "כל תפלה שאינה בכונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כונה חוזר ומתפלל בכונה" ובפשיטות משמע שדין זה מעכב בכל התפלה מתחילתו ועד סופו, ואילו בפ"י מהלכות תפלה ה"א כתב "מי שהתפלל ולא כיון את ליבו וחוזר ויתפלל בכונה, ואם כיון את ליבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך", וצ"ב שהרי בפ"ד מבואר שכונת הלב מעכב בכל התפלה.

ותירין שיש דין כונת הלב והוא כונת פירוש המילות וזה מעכב רק בברכה ראשונה, אבל יש עוד דין כונה והוא שיכוין שעומד בתפלה לפני ה' ובוזה קאי בפ"ד, וכפי שכתב שם בהלכה ט"ז "כיצד היא הכונה שיפנה את ליבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה", והיינו שאין זה דין כונה בעלמא אלא שזהו עצם מהות התפלה ואם אינו רואה את עצמו שעומד לפני ה' אין זה מעשה תפלה אלא הוא בכלל מתעסק שאין בזה דין מעשה בכל התורה, עש"ה.

ויש להוסיף בזה נופך ע"פ הגמרא בברכות (כ"ח ע"ג) הנ"ל, שר' אליעזר אמר לתלמידיו כשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים, שזהו עיקר מהות התפלה. ועיין שו"ת שבה"ל ח"י סי' ט"ז שכ' בתו"ד שהכל תלוי אם אדם יכול לפעול על עצמו הדע לפני מי אתה עומד, וידוע שהשכינה שורה במקום תפלה, ע"ש.

הלכות תפלה

חוברת א'

סימן פ"ט - הלכות תפלה וזמנה.

סעיף א' – זמן תפלת השחר וכו' – הנה בכל המצוות התלויות ביום זמנם מעיקר הדין הוא מעלות השחר כדאיתא במגילה (כ' ע"ב), אלא שחכמים אמרו להמתין עד הגין החמה כדי שלא יטעו לקיים המצוה קודם זמנה, אולם בתפלה עיקר זמנה הוא עם הגין החמה ובדיעבד אם התפלל לפני כן יצא, כפי שיבואר להלן.

והנה ישנם חמשה זמנים לתפלה, הזמן הכי מוקדם להתפלל הוא משעלה עמוד השחר, והוא הזמן שמיפת אור הראשונה מתנוצצת ברקע, והמתפלל לפני כן לכו"ע לא יצא ידי חובתו, ועיין מש"כ על מג"א סק"ג.

הזמן השני הוא משיאיר פני המזרח והיינו שכיון שגלגל השמש עולה מתחת פני האופק והוא זמן מסוים לפני עלות גוף השמש על הארץ, ואז מאיר הצד המזרחי מקרני השמש העולים, והזמן תפלה בדיעבד, לכו"ע.

הזמן השלישי והוא הכי מובחר, הוא בזמן הגין החמה שזהו מנהג ותיקין כמבואר בברכות (ט' ע"ב), בדכתיב בתהילים (ט"ז, ה') ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, ומכאן דרשו חז"ל שהמובחר להתפלל עם הגין החמה, ואיתא בירושלמי ברכות (פ"א ה"ב) שזמנו כדי שתהא החמה מטפמפת על ראשי ההרים, וזה כאשר קצה כדור השמש עולה על פני האופק ומאז אור השמש זורח על פני הקרקע ולא רק על פני מזרחו

של הרקיע. זמן תפלה כותיקין אינו רק בגדר זריזים מקדימים, אלא שזהו קביעת הזמן המובחר (וכע"ז כתב הע"ז צסי תל"א סק"ב בגדר זמן לאת הכוכבים לענין צדיקת חמץ), וכידוע הקפידו ע"ז הרבה צדיקים, ועמש"כ באשל אברהם (צועטשטע) בשם הבעש"ט זי"ע.

הב"י מביא מרבינו ירוחם שכתב שזמן תפילה משיכיר את חבירו ברחוק ד' אמות ומצוה מן המובחר וכו', והקשה הב"י ולא ידעתי מי הכניסו לרבינו ירוחם בזה שהרי פירש רש"י דבזמן הנחת תפילין איירי ולא בזמן תפילה, אולם בדרישה סוף סק"א כתב דלדעת רבינו ירוחם מי שאינו מודקדק כל כך להתפלל עם הגין החמה יכול להתפלל לכתחילה משיכיר חבירו ברחוק ד' אמות ובדיעבד אם התפלל משעלה עמוד השחר יצא, ולא קי"ל הכי, אלא כמש"כ הב"י שזמן משיכיר הוא הזמן להנחת תפילין.

הזמן הרביעי הוא ג"כ לכתחילה, והוא מאחר הגין החמה עד שליש היום שהוא ד' שעות וזמניות, והיינו כדעת ר' יהודה כדתנן בברכות (כ"ז ע"ב), והכי קי"ל, וכידוע שהרעישו צדיקי פולין לפני המלחמה על ההמונים שזולזלו בזה.

בש"ת שבה"ל ח"א סי' נ"ה וח"ה סי' ל"ה (אות ד') האריך בענין זמן תפילת שחרית ומוסף בשבת.

ואם מעה או עבר והתפלל אחר ד' שעות עד חצות וכו' – זהו הזמן החמישי והאחרון לתפלת שחרית, ובאמת דין זה לא הוזכר בגמרא, אלא שהראשונים למדוהו מהא דאיתא בברכות (כ"ז ע"ב)

רמ"א – ואחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית – הב"י מסתפק בדין מנחה ולא התפלל עד אחר חצות, ועדיין לא הגיע זמן מנחה, האם נימא דכיון שלא הגיע זמן מנחה יהיבין ליה שכר תפלה ורק כאשר הגיע זמן מנחה והתפלל מנחה נתחדש דין תשלומין, או דלמא שמחצות אף שלא הגיע זמן מנחה כבר אינו זמן תפלה כלל, והמתפלל בין חצות לשש ומחצה ברכותיו לבטלה, והב"י מסיק שכ"מ בחי' הרשב"א לברכות, ועפ"י כתב הרמ"א שאחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית, וכ"כ המג"א בסק"ה.

אולם הב"ח והט"ז בסק"א כתבו שכיון שחז"ל תיקנו שאין להתפלל מנחה מחצות עד אחר חצי שעה כדי שלא ימנעו להתפלל מנחה קודם חצות, על כן בינתים היו זמן שחרית ובדיעבד אפשר להתפלל שחרית עד זמן מנחה, שהרי איתא בגמרא כולי יומא מצלי ואזיל, וגם החצי שעה בכלל. ויש להוסיף לפי מש"כ הרמב"ם שמהתורה אין לתפלה זמן קבוע, וא"כ אם לא התפלל עד חצות בודאי מהתורה יכול להתפלל, ואף שמדרבנן חלקו היום לכמה זמנים ומחצות עד שש ומחצה אינו זמן תפלה קבועה, מ"מ מהתורה הוא זמן תפלה ואפשר להתפלל בזמן זה בדיעבד, משא"כ המג"א ס"ל דאע"ג שאין להתפלל מנחה עד אחר חצי שעה, וכמש"כ בסימן רל"ג סק"א שאפילו בדיעבד לא יצא, מ"מ ס"ל דכיון שכלפי שמיא גליא שזמן מנחה הוא מחצות, משום שהבוקר אינה אלא עד חצות כמבואר בברכות (כ"ז ע"ה) על כן כיון שכבר הגיע "זמן מנחה", אין להתפלל שחרית אלא בגדר תשלומין אחר שיתפלל מנחה, והכי קי"ל.

והנה בחי' רע"א עה"ג הביא ספיקו של הצ"ח האם לפי המג"א יכול להתפלל תוך החצי שעה

דלרבנן דר' יהודה שזמן שחרית הוא עד חצות אם מנחה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שנים, דאף ששכר תפלה בזמנה לא יהיבין ליה מ"מ שכר תפלה יהיבין ליה, ומכאן נשמע לר' יהודה שמד' שעות ואילך ששכר תפלה בזמנה לא יהיבין ליה מ"מ שכר תפלה יהיבין ליה. על כן אותם המתקשים לנקות את גופם לתפלה עד שעה מאוחרת, יכולים להתפלל עד חצות, מ"מ באופן קבוע אין לעשות כן. ואין לומר שבדיעבד סמכין על ת"ק דס"ל שזמנו עד חצות, שהרי הרי"ף, הרמב"ם הרא"ש המור והשו"ע כולו פסקו כר' יהודה, וכדתנן בעדיות (פ"ו מ"א), והובא בברכות (כ"ז ע"ה), ולר' יהודה אין להתפלל אחר ד' שעות, ועמש"כ בשו"ת משכנות יעקב האור"ח סימן פ' ד"ה ולולי, מ"מ אין לנו אלא דברי הראשונים וכמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"א סי' כ"ב, שזמן תפלה אינו אלא עד שליש היום, וע"ע בחי' סי' ק"ד (אות ז') שמעיד שהמנהיגים והצדיקים מהדור העבר הודו שיש לעורר על זה.

בשו"ת שבה"ל ח"י סי' י' כתב שמי שבירך ברכות קריאת שמע אחר ד' שעות אין לקבוע שהברכות לבטלה, מכל מקום עיקר התקנה היה עד ד' שעות ולאחר מכן אסור לקרוא ברכות קריאת שמע.

אמנם בדיעבד אם לא התפלל עד אחר שליש היום ואפילו שהיה מזיד, יכול להתפלל עד חצות. אכן יש דין השלמה והוא כאשר לא התפלל שחרית כלל עד זמן מנחה, ואז יכול להתפלל מנחה שנים, מ"מ זה רק כאשר נאנס או שגג, אבל מי שבמזיד לא התפלל שחרית, אין לו תקנה, כמבואר בסימן ק"ח סעיף א'.

מג"א סק"ב – משעלה עמוד השחר – היינו האור הנוצץ בפאת המזרח קודם עלות השמש שעה וחומש שעה, כן כתב הרמב"ם (נפיה"מ לנרכות פ"א מ"ב), והמקור לזה הוא ע"פ הגמרא בפסחים (ל"ג ע"ג) דאיתא התם אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן כמה מהלך אדם (צינוני) ביום (צינוני דקופת ניסן ותשרי) עשרה פרסאות (ארצטיס מיל), מעלות השחר ועד הנץ החמה ה' מילין, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ה' מילין, פשו לה תלתין, חמיסר מצפרא לפלגא דיומא וחמיסר מפלגא דיומא לאורתא, הרי ששיעור הילוך שלושים מיל הוא מהנץ החמה ועד שקיעת החמה, וכן דעת עולא ורבא. לפי"ז כשנחלק הי"ב שעות דהיינו 720 מינוטים (רגעיס) שמהנץ החמה ועד שקיעת החמה לשלושים מיל נמצא שהילוך מיל הוא כ"ד מינוטים, וכיון שמעלות השחר ועד הנה"ח הוא שיעור הילוך ה' מילין הרי שהוא ק"כ מינוטים דהיינו ב' שעות, כלומר שמעלות השחר ועד הנץ החמה הוא א' מששה מהיום (שמנה"ח ועד שקיעה"ח), והיינו דאיתא התם (ל"ד ע"ב) דלר' יוחנן נמצא עוביו של רקיע א' מששה ביום.

ופריך התם מיתבי רבי יהודה אומר עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום, תדע כמה מהלך אדם בינוני ביום עשר פרסאות ומעלה"ש עד הנה"ח ד' מילין משקיעה"ח ועד צאה"כ ד' מילין נמצאת עוביו של רקיע א' מעשרה ביום, וסלקין בתויבתא, ובפשימות קושית הגמרא הוא אהא דקאמר שיש שיעור ה' מילין בין עלוה"ש להנה"ח, וכן בין שקיעה"ח לצאה"כ, וע"ז הקשו שבבביתא איתא שיש שיעור ד' מילין, וא"כ מהנה"ח ועד שקיעה"ח אינו שיעור ל' מיל אלא ל"ב מילין, וא"כ הא דאיתא בבביתא נמצאת עוביו של רקיע א' מעשרה מהיום, הכוונה עשירית

מחצות ולהתנות שאם עדיין אינו חצות ה"ז שחרית, ואם כבר הגיע חצות ה"ז מנחה, ואחרי שיעבור החצי שעה יתפלל שנית ויתנה שאם תפילתו היתה שחרית כעת ה"ז מנחה, ואם תפילתו היתה מנחה כעת ה"ז תשלומים לשחרית, ויצא ידי חובתו ממ"נ. והנה במשנ"ב סק"ז קיצר וכתב בזה"ל "ועיין בחי' רע"א מש"כ בשם הצ"ח בענין זה", ונראה דלא פסיקא ליה עצה זו, שאף אם נימא שמעיקר הדין זמן מנחה הוא מחצות, מ"מ הרי קבעו חכמים שאין להתפלל מנחה עד אחר חצי שעה, על כן להלכה אין להתפלל שום תפלה בין חצות לחצי שעה אחריו, שאינו זמן תפלה מנחה, ואין להתפלל תפלה תשלומין אלא בזמן תפלה כמבואר בס' ק"ח סעיף ג'.

המשנ"ב בסימן ק"ח סקמ"ו כתב בדין מי שלא התפלל מעריב מתפלל שחרית שתיים, דלכתחילה צריך להסמיכו תיכף לשחרית, מ"מ בדיעבד יכול להתפלל התשלומין כ"ז שהוא זמן תפלה שחרית, מ"מ זה דוקא עד ד' שעות שזהו תפלה בזמנה, אבל לאחר ד' שעות אין להתפלל תשלומין למעריב, אמנם הביא בשם הדרך החיים שאם עדיין לא התפלל שחרית, והרי קי"ל שבדיעבד יכול להתפלל עד חצות, אזי יתפלל שתיים כיון שעוסק בתפלה, אכן מסתימת הפוסקים שגם בכה"ג אין להתפלל תשלומין אחר ד' שעות כיון שאינו תפלה בזמנה, ונראה שנחלקו בגדר הא דאיתא בגמרא "שכר תפלה יהבי ליה שכר תפלה בזמנה לא יהבי ליה" דבפשימות אינו חשיב תפלה שחרית אלא תפלה בעלמא, על כן לא שייך בו דין תשלומין כלל, אבל הדרך החיים סבר דחשיב 'תפלה שחרית' אלא שאינו תפלה בזמנה ושפיר שייך בו דין תשלומין למעריב.

מהיום כולו, דהיינו שמעלה"ש עד צאה"כ הוא שיעור מ' מיל, ומעלה"ש עד הנה"ח רק ד' מיל. והנה לפי המסקנא לפי פרש"י הארבעים מיל שמהלך אדם בינוני מתחלק בדרך זה, ד' מיל מעלה"ש עד הנה"ח, ל"ב מיל מהנין החמה ועד שקיעת החמה וד' מיל משקיעת החמה לצאת הכוכבים, אמנם יש ב' דרכים לחשב השיעור מיל, המג"א כאן (וצסימן ר"ג סק"ג, סימן תמ"ג סק"ג וסימן תנ"ט סק"ג) ודעימיה ס"ל שיש לחשב הי"ב שעות מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, דהיינו שבי"ב שעות אדם בינוני מהלך ארבעים מיל, וא"כ שיעור מיל הוא י"ח מינוט [צין להו"א צין למסקנא], וא"כ לר' יוחנן דקאמר שיש שיעור ה' מילין מעלות השחר להנין החמה היינו צ' מינוט [ודלא מש"כ בריש הדברים] ולמסקנא ששיעורו רק ד' מילין היינו ע"ב מינוט, ודהיינו כדעת הרמב"ם בפיה"מ הנ"ל.

והנה המג"א כאן הקשה סתירה בדברי הרמב"ם בפיה"מ, שבברכות פ"א מ"א כתב ששיעור מיל הוא י"ח מינוט, ואילו בפסחים פ"ג מ"ב כתב ששיעור הילוך מיל הוא כ"ד מינוט. ובאמת לפי דברי המג"א אין לזה שום הסבר, אמנם לפי הנ"ל יש ליישב הדברים ע"פ הסוגיא בפסחים, דלפי ר' יוחנן שאדם מהלך מהנה"ח ועד שקיעה"ח רק שלושים מיל, הרי כשנחשב רק מהנה"ח ועד שקיעה"ח (כמש"כ הגר"א, לאפוקי מש"כ ע"פ המג"א) אזי שיעור מיל הוא כ"ד מינוט, ולמסקנא שאדם מהלך מהנה"ח ועד שקיעה"ח ארבעים מיל, הרי כשנחשב הי"ב שעות נמצא ששיעור מיל הוא י"ח מינוט, ועיין חזו"א אור"ח סי' י"ג וסי' קכ"ג, וא"כ דברי הרמב"ם בפיה"מ בפסחים הם לפי ר' יוחנן [ואף שאיתותב, כבר כתב הגר"א דנראה שהיתה להרמב"ם גירסא אחרת בסוגיא], ואילו דבריו בברכות הם להלכה כפי המסקנא ע"פ גירסתינו, [ומש"כ המג"א בתחילת דבריו שדברי הרמב"ם שעה וחומש השעה הם למ"ד שמעה"ש עד הנה"ח הוא ה' מילין, נראה לכאורה שלא דק וצ"ל למ"ד ד' מילין].

יש שכתבו שגם תוס' ס"ל ששיעור מיל הוא י"ח מינוט, שהרי כתבו בפסחים (י"א ע"ב) ד"ה אחד

מהיום כולו, דהיינו שמעלה"ש עד צאה"כ הוא שיעור מ' מיל, ומעלה"ש עד הנה"ח רק ד' מיל.

והנה לפי המסקנא לפי פרש"י הארבעים מיל שמהלך אדם בינוני מתחלק בדרך זה, ד' מיל מעלה"ש עד הנה"ח, ל"ב מיל מהנין החמה ועד שקיעת החמה וד' מיל משקיעת החמה לצאת הכוכבים, אמנם יש ב' דרכים לחשב השיעור מיל, המג"א כאן (וצסימן ר"ג סק"ג, סימן תמ"ג סק"ג וסימן תנ"ט סק"ג) ודעימיה ס"ל שיש לחשב הי"ב שעות מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, דהיינו שבי"ב שעות אדם בינוני מהלך ארבעים מיל, וא"כ שיעור מיל הוא י"ח מינוט [צין להו"א צין למסקנא], וא"כ לר' יוחנן דקאמר שיש שיעור ה' מילין מעלות השחר להנין החמה היינו צ' מינוט [ודלא מש"כ בריש הדברים] ולמסקנא ששיעורו רק ד' מילין היינו ע"ב מינוט, ודהיינו כדעת הרמב"ם בפיה"מ הנ"ל.

אולם החק יעקב (צסימן תנ"ט סק"י) ודעימיה ס"ל שיש לחשב הי"ב שעות מהנין החמה ועד שקיעת החמה, דהיינו שבי"ב שעות אדם בינוני מהלך ל"ב מיל, וא"כ שיעור מיל הוא כ"ב ומחצה מינוט, וא"כ למסקנא ששיעור מעלות השחר ועד הנין החמה הוא ד' מילין, היינו צ' מינוט שהוא שעה ומחצה.

והנה בביאור הגר"א (סס) הביא דעת הרמב"ם הנ"ל ששיעור מיל הוא י"ח מינוט, אלא שדחה דרך החישוב שהזכרנו לחשב י"ב שעות מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, אלא יש לחשב הי"ב שעות מהנין החמה ועד שקיעת החמה, מכל מקום קיים שיטה זו בדרך אחר, שכתב שקושית הגמ' היא בתרתי, א, ששיעור מעלות השחר ועד הנין החמה הוא כדי הילוך ד' מילין ולא ה' מילין, ועוד שמהברייתא מבואר ששיעור ד' מילין הוא לבר העשרה פרסאות —

מעלה"ש, ואדרבה בסימן נ"ח סק"א כתב שלענין זה כו"ע מודו שיש לחשב מעלה"ש וע"ש בלבושי שרד, אולם הגר"א בביאורו (סי' תנ"ט) כתב שאין לחשב הי"ב שעות אלא מהנה"ח עד שקיעת החמה, וכן השעות זמניות לשליש ורביע היום לענין הנ"ל מניין מהנין החמה, ועיין מש"כ בזה הלבוש בסימן רל"ג סעיף א'. אמנם להלכה נהוג עלמא לכתחילה כהמג"א, וזהו סוף הזמן הראשון המודפס בלוחות המצויים.

מג"א סק"ג – והאיר פני המזרח יצא – המקור
שזמן שחרית הוא משהאיר פני המזרח הוא מדברי רבינו ירוחם, אבל שאר הפוסקים כתבו שאם התפלל משעלה עה"ש יצא, וכן נראה לי, שהרי מבואר בברכות (כ"ז ע"ב) שתקנו שחרית כנגד תמיד של שחר, ואף שביומא (כ"ח ע"ב) איתא שלא שחמו התמיד עד שהאיר פני כל המזרח, מ"מ אין זה מעיקר הדין, אלא שחששו חז"ל שלא ימנעו לשחוט קודם עלות השחר, אבל מעיקר הדין משעלה השחר כבר הגיע זמנו, על כן בשעת הדחק אפשר להתפלל שחרית משעלה השחר, כמב' להלן בסעיף ח' שבשעת הדחק כגון שצריך להשכים לדרך יכול להתפלל משעלה עמוד השחר, עכ"ד.

אמנם האליה רבה כתב בשם הב"ח שאין להתפלל עד שיאיר פני המזרח, ואם התפלל קודם לכן אף שעלה עמוד השחר, לא יצא ידי חובתו אפילו בדיעבד, וכתב שהפוסקים שהזכירו משעלה עמוד השחר פירשו שהאיר פני המזרח זה הוא עלוה"ש, ובאמת הגר"א בשנות אליהו (על המשניות, נרכות פ"א מ"ב) כתב שלר"ג קורא קר"ש של ערבית עד שיעלה עמוד השחר – הוא האיר פני המזרח ולא אילת השחר, וע"ש, דהיינו שעד שלא האיר פני המזרח הוי לילה, על כן לא יצא יד"ח תפלה של שחרית, והביאור

"שמעה"ש ועד הנץ החמה הוא שעה ומחצה ששיעורו כדי הילוך ה' מילין, הרי שחישבו הילוך מיל י"ח מינוט, היינו סך הכל צ' מינוט, וכ"כ בברכות (ז' ע"ג) בד"ה דילמא, אולם הגר"א בשנות אליהו (ריש מסכת ברכות) ובביאורו (שס) כתב שזה מ"ס ותלמיד מועה הגיה בן שהרי ר' יוחנן איתותב, ולמסקנא אין בין עלוה"ש להנה"ח רק שיעור הילוך ד' מילין, והרי כתבו שמעלות השחר ועד הנץ החמה הוא שעה ומחצה, על כרחך שתוס' ס"ל ששיעור מיל הוא כ"ב ומחצה מינוט, כמש"כ החק יעקב, והיינו צ' מינוט שהוא שעה ומחצה.

להלכה, מלבד שסוגיא דעלמא משמע ששיעור מיל הוי י"ח מינוט, שהרי אי אפשר להכחיש את המציאות, והרי מיל הוא אלפיים אמה ושיעור אמה לפי הנוב"י ודעימיה הוא 58 ס"מ, ולהחת"ס (ש"ת יור"ד סי' קנ"ז) הוא כשישים ס"מ, וא"כ אלפיים אמה הוא לכל היותר 1200 מטר, וידוע בכל העולם שאדם בריא הולך ברבע שעה ק"מ אחד (1000 מטר), הרי שהולך 1200 מטר בי"ח מינוט, וכ"ש לפי מאן דס"ל (כסתומת השו"ע צהלכות חלה וכן דעת הרצה פוסקים, כמש"כ נש"ת שנה"ל ח"ו סי' ס' (אות ב') וע"ע בח"ח סי' ג') שאמה הוא רק 48 ס"מ הרי שאלפיים אמה הוא פחות מאלף מטר, ואין מסתבר לומר שאדם בינוני מהלך שיעור קמן כזה בכ"ד מינוט, על כן כאשר סוגיא דעלמא נוטה ששיעור הילוך מיל הוא י"ח מינוט, וכן מסתבר מאד כפי המציאות, הכי נקמינן בין לענין צאת הכוכבים ובין לענין שיעור חימוץ, מליחת בשר ושאר דינים.

הנהה מג"א שחישב הי"ב שעות מעלות השחר עד צאת הכוכבים, חישב כמו כן השעות זמניות לשליש ורביע היום לענין סוף זמן קריאת שמע ותפלה

משא"כ בנידו"ד כשמתפלל שחרית אחר עלוה"ש אין לחוש כ"כ דילמא אתי למוטעי, שהרי ניכר החילוק בין אור לחושך ואפשר יותר להבחין בו (ורק בסוף המדע כאשר הלכנו זרחת בסוף הלילה לקראת הצוקר יש יותר חשש טעות כמצי' דיומא (כ"ח, א' וצ') במשנה ובגמרא), על כן נהי שעדיף להתפלל מהגין החמה אבל בדיעבד מעלות השחר יצא.

ויש להוסיף עוד מעט לזה שאם התפלל מנחה בתוך חצי שעה מחצות אף בדיעבד לא יצא, ע"פ רש"י בפסחים (נ"ח ע"ה) שכתב שמדאורייתא אין להקריב תמיד של בין הערבים אלא מחצי שבע ואילך שהחמה נוטה למערב והצל למזרח, כשאדם עומד כנגד החמה צלו נוטה למזרח, משא"כ מחצי שש עד חצי שבע שהחמה עומדת באמצע הרקיע ואין צל נוטה אלא צל כל אדם תחתיו, עכ"ל, וכבר הקשו התני"ט, רע"א והצל"ח מכמה מקומות שמבואר שמהתורה חשיב בין הערבים מחצות, שהחמה מתחילה להתעקם כלפי מערב, ולא רק מחצי שבע, אכן הנראה בכונת רש"י דוודאי השמש מהלכת בכל רגע ומחצות מתחילה להתעקם כלפי מערב, מ"מ כיון שעדיין נמצאת באמצע הרקיע הרי זה בגדר "חצות" כל השעה, מחצי שש עד חצי שבע, על כן מהתורה אין להקריב התמיד עד חצי שבע ואינו משום חשש בעלמא, ומשום הכי אם התפלל מנחה תוך החצי שעה אף בדיעבד לא יצא, משא"כ בהתפלל שחרית אחרי עלה"ש יצא ידי חובתו.

סעיף ב' כיון שהגיע וכו' – איתא בברכות (יד ע"ה)
אמר רב כל הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל כאילו עשאו כמה, מתיב רב ששת בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב, תרגמה רבי אבא במשכים לפתחו, וכתבו תלמידי רבינו יונה בשם חכמי

הלכה כאן בד"ה ואם התפלל חשש לדעתם (של הגר"ח והא"ח), מ"מ הסתפק למעשה כשבדיעבד כבר התפלל אחר עה"ש אם יש לחזור ולהתפלל משום חשש ברכה לבטלה, אולם סתימת כל הפוסקים וכ"ה פשמות לשון חז"ל שעלות השחר והאיר פני המזרח הם שני זמנים שונים, ועל כן יותר מתקבל הדרך השני שכתב האליה רבה בדעת הב"ח דודאי הוי שני זמנים, מ"מ אם התפלל אחר עלות השחר אפילו בדיעבד לא יצא, עד שיתפלל משהאיר פני המזרח שכך תקנו חז"ל דילמא אתי למוטעי, והוב"ד בדרך החיים ע"ש.

אמנם גם דרך זה לא קימא לן כותיה בהכי, אלא כמש"כ המג"א שהמתפלל משעלה עמוד השחר יצא, ובאמת בשו"ע הרב כתב בפשימות שאם התפלל משעלה השחר יצא, ולא הזכיר כלל הזמן של "משהאיר פני המזרח", [וביותר שבהגהות הרש"ש (מגילה כ' ע"ה) האריך בראיות שהאיר פני המזרח זהו הגין החמה וזה ודאי אינו לעיכובא], על כן להלכה יש לסמוך על המקילים, אכן בגדר זהירות עדיף להמתין עד שיאיר פני המזרח, אפילו ביוצא לדרך, וכמש"כ שם המשנ"ב בסק"מ.

במדינות הצפוניות בחודשי החורף שהגין החמה הוא מאד מאוחר, עדיף שיתפללו הציבור משעלה השחר הגם שהוא זמן בדיעבד, מאשר להתפלל אח"כ ביחידות וכמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"י סי' קס"ה (אות 3) וע"ע מש"כ להלן בסוף הסימן.

שם – ול"ד למש"כ בסימן רל"ג סק"א – שאם התפלל מנחה תוך החצי שעה מחצות שהוא קודם זמנה אפילו בדיעבד לא יצא, דשאני התם שיש חשש דילמא אתי למוטעי להתפלל מנחה קודם חצות והוי טעות המצוי, משום שבקירוב חצות קשה להבחין שהרי אור השמש זורח בין לפני חצות ובין לאחריו,

נהוג עלמא אף המדקדקים שלא להקפיד מלומר גוט מארגען (נוקר טוב) קודם התפלה בשלא השכים לפתחו של חברו, ולכאורה יש לעיין בזה, מחמת החשש שמא יתעכב בדברים אחרים שהרי בשו"ע כתב שלא לומר אלא צפרא דמרי טב שעי"ז יתן ליבו שעדיין לא התפלל, והנה המנהג במקומינו לומר גוט מארגען – בוקר טוב בכל שעות הבוקר ואין בזה שום היכר, ולכאורה יש לחוש שמא יתעכב, וכבר הרגיש בעין זה במחצית השקל, אולם לא מצאנו חוששים לזה, ועמש"כ בשו"ת שבה"ל (ח"י סימן ט"ז) בענין אמירת מול טוב קודם התפלה.

כיון שהגיע זמן תפילה – מהמ"ז בסוף דבריו בסק"ג מבואר דס"ל שאיסור זה הוא מהנה"ח שהוא עיקר זמן תפילה לכתחילה, וכמשנ"ל, אולם המג"א בסק"ו כתב שאיסור זה הוא מעלה"ש שהרי ס"ל שבדיעבד אם התפלל משעלה"ש יצא ידי חובתו, דהיינו שכבר הגיע זמן תפילה שבדיעבד, וראייתו מסעיף ה' דאיתא התם שאם התחיל לאכול קודם עה"ש נחלקו הראשונים אם צריך להפסיק, הרי מבואר שלכו"ע לכתחילה אין להתחיל מעה"ש, וה"ה שאין להקדים לפתח חבירו וליתן לו שלום מעלה"ש, אולם המ"ז ס"ל שהאיסור מתחיל רק מהגנין החמה, צ"ל שהביאור בסעיף ה' הוא, דאע"ג שהתחיל בעוד לילה קודם עה"ש, מ"מ צריך להפסיק, משתגין החמה, אמנם להלכה כתב השו"ע הרב (סעיף ג') והמשנ"ב (סק"ח) דק"ל בזה כהמג"א ודלא כהמ"ז.

אסור לאדם להקדים לפתחו של חברו וכו' – הפרמ"ג (א"א אות ט') כתב נראה דה"ה אסור להקדים לפתחו של רבו, והביא ראיה לזה מהא דפריך בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב, ולא משני כאן באביו ורבו וכאן בחבירו, הרי מבואר שאסור

פרובינצא שאינו אסור אלא כשמזכיר לו שלום, משום ששמו של הקב"ה שלום, אבל מותר לומר לו צפרא דמרי טב כיון שאינו מזכיר לו שלום, ונראה למורי נר"ו שאפילו זה אינו מותר אלא כשהוצרך ללכת לראות עסק מעסקיו או לשום ענין, אבל אם אינו הולך אלא להקביל פניו קודם התפלה אפילו זה הלשון אסור, עכ"ל, וק"ל כרבינו יונה. [הגם שיש תקנה לשאול שלום חבירו עם שם כמב' בברכות (נד"ע"א) שנאמר גבי בועז ויאמר לקוצרים ה' עמכם, מ"מ קודם התפלה אדרבה אסור לעשות כן].

והנה מה שאסור ליתן לו שלום משום ששמו של הקב"ה שלום, אינו דוקא לפי תוס' בסוטה (י"ט"א) דס"ל שהשם שלום הוא מהשמות שאינם נמחקים, אלא אפילו להרא"ש שכתב בשו"ת כלל ג' סימן ט"ז שהשם שלום אינו מהשמות שאינם נמחקים, מ"מ הרי מבואר בשבת (י"ט"ג) שאסור להזכיר השם שלום בבית המרחץ, דודאי חשוב שמו של הקב"ה לאיזה דינים, והוא הדין שאין ראוי להזכירו לכבודו של בשר ודם קודם שכיבד הקב"ה בתפלה.

והנה השו"ע כתב תחילה שאסור לאדם להקדים לפתח חבירו ליתן לו שלום וכו', משמע שרק אם משכים לפתחו ורק אם נותן לו שלום אסור, אמנם בהמשך הסעיף כתב שבהקדים לפתח חבירו אסור אף לומר צפרא דמרי טב, דכיון שהקדים להקביל פניו, הרי מקדים בזה כבוד בשר ודם לכבוד שמים וזה גופא האיסור, ואח"כ כתב שליתן לו שלום אינו איסור בעצם, ולכן אם פגע בו בדרך מותר, אלא שסיים הסעיף שגם בזה יש לחוש שיתעכב בדברים, על כן אין לומר אלא צפרא דמרי טב, והיינו שלמעשה צריך תרתי למיבותא הן שלא יקדים לפתחו והן שלא יאמר אלא צפרא דמרי טב.

וכן אסור לכרוע וכו' – הב"י כתב בשם רבינו ירוחם (נתיב ג' ח"ג דף כ"ד עמוד ג') ששלום פירושו כמו כריעה, ואפילו כריעה אינה אסורה אלא במשכים לפתחו, ובשם האורחות חיים כתב שהכריעה הוי איסור גמור ואפילו אינו משכים לפתחו ואפילו בלא נתינת שלום, והם שתי הדעות שבשו"ע. ונראה שהכריעה כאן היינו להטות הגוף לפניו כמו שעושים בתפלה ובעלינו לשבח אפילו בלי הברך, אבל להטות הראש קצת דרך נימוס אין לחוש.

ואם התחיל לברך הברכות וכו' – והנה מה שלא כתב בן השו"ע בסעיף ג', הוא משום דהתם איירי באיסורים כגון התעסקות בצרכיו וכיוצ"ב שאסורים מדינא דגמרא, אבל איסור כריעה שלא הוזכר בגמרא, נהי דקי"ל שאסור להשכים לפתחו ולכרוע לכבודו, מ"מ אם התחיל כבר לברך ברכות לית לן בה.

להקדים שלום אף לאביו או לרבו, ואע"ג שבאבות (פ"ד מ"ג) תנן מורא רבך כמורא שמים, מ"מ הרי בקידושין (ל"ג ע"ג) איתא שאין ת"ח רשאי לעמוד מפני רבו אלא שחרית וערבית כדי שלא יהיה כבודו מרובה מכבוד שמים, א"כ ה"ה שאין להקדים לפתחו של רבו קודם שהתפלל, על כן אין לדייק, הא דאיתא בגמרא הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל כאילו עשאו במה, "חבירו" דוקא, אלא ה"ה רבו וה"ה אביו (ועיין שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' כב).

הבית יוסף הביא בשם רבינו ירוחם שאם פגע בו בשום מקום או בביהכ"ס מותר, מ"מ נראה שלילך ממקומו שבביהכ"ס למקום חבירו ע"מ ליתן לו שלום אסור דחשיב כמשכים לפתחו.

באיסור זה להשכים לפתחו של חבירו אין להתיר אפילו בהתחיל בברכות כמש"כ במג"א סק"ח, ועיין להלן בזה.

חוברת ב'

שיתפלל, דהליכה לדרך חשיב כעשיית חפציו שאסור לעשותם קודם שיתפלל.

והנה בגמרא (ל' ע"א) תניא השכים לישב בקרון או בספינה מתפלל וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא, רשב"א אומר בין כך ובין כך קורא קריאת שמע ומתפלל [בזמנה] כדי שיסמוך גאולה לתפלה, דהיינו שלרשב"א יוצא לדרך ואח"כ כשמוגיע הזמן קורא קריאת שמע ומתפלל, והקשה המהר"י אבוהב (על העור שהציא את הצ"ג שפוסק כרשב"א) והרי אסור לצאת לדרך קודם שיתפלל, ותירץ הבית יוסף דמירי כשאין השיירה ממתנת עליו, אבל כשיש לו אפשרות להמתין עד זמן תפלה אלא שרוצה למהר לילך קודם

סימן פ"מ

סעיף ג' – אסור לו להתעסק בצרכיו – בברכות (י"ד ע"א) איתא אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל שנאמר וכו', ואמר רב אידי בר אבין א"ר יצחק בר אשיאן כל המתפלל ואחר כך יוצא לדרך הקב"ה עושה לו חפציו שנאמר וכו', אולם הרי"ף (ח' ע"א מדפי הספר) גרס א"ר יצחק בר אשיאן אסור לאדם לצאת לדרך קודם שיתפלל שנאמר וכו' וכ"ה ברא"ש, אמנם גם לפי גרסתינו אסור לצאת לדרך קודם

הארכת בדברך הברורים, ואין לי אלא לקצר ולאשר כי ע"פ המבואר או"ח ס' צ"ד ס"ד דדוקא אם מרוד במחשבה ע"י איחור הדרך הותר להתפלל דרך הילוכו, אבל זה פשוט דלא הותר, ולשון השו"ע שהכל לפי הדרך ולפי המקום ולפי יראתו וישוב דעתו, וכל המבין יודע דכל תפלה דרך נסיעה שצריכים גם להחזיק עצמם בשעת עמידה מתפללים וחוטפים וממהרים לסיים וכל מחשבותם לפטור במהירות מהתפילה, וכי על זה נתקיים עיקר יסוד תפלתנו שלא תעשה קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום וכבר ידועים הענינים והכוונות שבס' צ"ח שם, וכמה אנו רחוקים מזה ומכ"ש אם מוסיפים עוד בידים לבטל ענין כל שהוא כל כונת הלב.

משא"כ אם יעמוד האומן זמן מה כדי להתחיל ולסיים כהלכה בין בדיני עמידה בין בדיני כונה ובין שלא לחטוף ולבלוע, ולחשוב לפני מי שאתה עומד ואין להאריך בפשוט עכ"ל.

[וע"ע מש"כ בזה בתשובת כת"י לענין מלמול הספר תורה והובא בשערי הוראה חלק ה' עמוד כ"ב ואכ"מ].

המג"א בסק"ו כתב שדברים אלו אסורים משעלה עלות השחר כמבואר בסעיף ה', אך דעת המ"ז בסוף סק"ג שדברים אלו אסורים רק מעיקר זמן תפלה שהוא מהניח החמה, ולהלכה קי"ל בזה כהמג"א, וכ"כ בשו"ע הרב (סעיף ג') והמשנ"ב (סק"ח וסוף סק"כז).

הנה המשנ"ב בסק"י כתב בשם רבינו מנוח שהוב"ד בכס"מ בפ"ו מהלכות תפלה ה"ד שהאיסור לצאת לדרך הוא לאו דוקא בשחרית, אלא אפילו איז תפלה שתהיה כיון שהגיע זמנה אין לו לצאת עד שיתפלל אותה, עכ"ל. הגם שיש שכתבו שרבינו מנוח

התפלה אסור, דחשיב כעושה חפציו קודם שיתפלל. אבל המ"ז בסק"ג כתב לחלק באופן אחר שמותר לצאת לדרך רק קודם זמן האיסור שהוא משהגיע עיקר זמן התפלה (דסינו הנה"ח), אבל משהגיע זמן הנה"ח אסור לצאת דחשיב כעשיית חפציו, ומשמע דס"ל שבכה"ג אסור אף כשאין השיירה ממתנת עליו.

להלכה קי"ל כהמג"א בסק"י שהביא דברי הב"י שאם אין השיירה ממתנת עליו מותר לצאת לדרך אף קודם שיתפלל, ובמשנ"ב סק"כ הוסיף שבכה"ג מותר אפילו אחר הנה"ח. בזמנינו אין השיירה ממתנת היינו שיפסיד את המיסה באוירון, וכיוצ"ב.

אולם למעשה עדיף להתפלל משעלה עלות השחר בביתו ביחודות, אף קודם הנה"ח מאשר להתפלל בדרך, משום שהנסיון מראה שא"א להתפלל כראוי בשדה התעופה ובממסד מחמת בהילות והתרוצצות בני אדם המפריע להתרכז בתפלה, [ועיין לקמן סעיף ח מש"כ בזה]. אמנם כאשר נוסע בקרון מיוחד ברכבת [או באניה גדולה] שאפשר להתפלל כראוי, מותר לצאת לדרך, וכשיגיע הזמן יתפלל ויסמוך גאולה לתפלה.

כמו"כ מה שנתחדש לאחרונה אוטובוס מיוחד אשר מפסיק את הנסיעה ע"מ שיוכלו להתפלל תפלת י"ח כראוי במתינות ומעומד, שפיר דמי. וכמש"כ בתשובת בכת"י והובא בשערי הוראה חלק ד' עמוד כ"ו וז"ל, קבלתי מכתבך בענין הנהוג באמריקה דרבים מאחב"י ההולכים לעבודת היום שלהם מתפללים במנין באוטובוס דרך הילוכו, ויש אפשרות שיעמוד האומן בשעת אמירת שמונה עשרה אם אריך להתפלל דרך נסיעה.

ובמענה על דברך, דבר פשוט מאד כי אם אפשר לעמוד צריכים וחייבים לעמוד כאשר

הכס"מ בשם רבינו מנוח, אולם בזמנינו אשר הדרכים ישירים ומהירים ואופני התחבורה נוחים בשעת הנסיעה, באופן שכאשר מגיע למחוז חפצו דעתו מיושבת עליו להתפלל לפני קונו כראוי יש סברא להקל, והגם שבשעת הנסיעה יכולים להתרגש עליו עיכובים מלהגיע למחוז חפצו בעוד זמן תפלה לפניו, ויש בזה לכאורה משום שמא ימשך, מכל מקום אין זה שורש האיסור ביצא לדרך, ויש בזה כדי ללמד זכות על אותם שאינם מקפידים מלצאת לדרך משהגיע זמן מנחה ומעריב.

אולם משהגיע זמן שחרית שהאיסור הוא בעצם מחמת איסור עשיית חפצו לפני התפלה ולא משום שמא ימשך, פשוט שאסור לצאת לדרך גם במציאות זמנינו, אולם נסיעה בתוך העיר אפילו בעיר גדולה מאד, לא חשיב יציאה לדרך ושרי. ויל"ע אי מותר ליסוע דרך פחות מד' מילין מחוץ לעיר קודם התפלה.

ובאמת אף לפי הסוברים שאסור לצאת לדרך לפני שאר התפילות, מ"מ אין לאסור עשיית שאר חפציו לפני מנחה ומעריב, וכמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"ח סי' י"ח, שבהכרח שיש סברא מיוחדת שיציאה לדרך גורם חסרון ביעוץ הדעת לתפלה.

בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' י"ט כתב שעדיף שיצא לדרך ואף אחרי עלות השחר אחרי שאמר ברכות (כמש"כ הרמ"א) על מנת להתפלל במנץ במחוז חפצו, מאשר להתפלל ביחידות בביתו, ובח"י סי' י"ז (אות ח') כתב שזה דוקא כשאין מנץ במקומו אבל אם יש מנץ במקומו בוודאי שאסור לצאת מחוץ לעיר להתפלל במקום אחר [וביותר בנסיעה שיש בה עיכובים וסכנות], ובתשובת כת"י הוסיף, שאף כשאין במקומו מנץ שנתבאר לעיל שיצא לדרך ואח"כ יתפלל, היינו

איירי רק באופן שיצטרך להתפלל מנחה או מעריב בדרך ובמרוצה, אבל אם יגיע למקום חפצו ויהיה לו עדיין שהות להתפלל שפיר דמי, מ"מ מסתימת הפר"ח (בסק"ג), פרמ"ג (נצ"ח סק"ו) והמשנ"ב הנ"ל משמע דס"ל שאין לצאת לדרך בכל גווני, ונראה שגם לדבריהם איסור זה הוא רק משהגיע זמן מנחה קמנה.

אלא שיש להתבונן בזה, שהרי יסוד איסור יציאה לדרך הוא משום עשיית חפצו, ובסימן רל"ב סעיף ב' וג' איתא שאסור לישב לפני ספר ואסור ליכנס למרחץ, לבורסקי ולדין סמוך למנחה וכולהו משום שמא ימשך, ועוד הובא שם המחלוקת באיסור ליכנס לאכול אם הוא דוקא לסעודה גדולה או אפילו לסעודה קמנה, ואם אסור רק לפני מנחה קמנה או גם לפני מנחה גדולה, אמנם לכו"ע מותר לאכול פירות או כביצה פת (אכילת ערבי) ומותר לשתות אפילו הרבה שאין בזה קביעות ואפילו משהגיע זמן מנחה קמנה, ואילו בסעיף זה מבואר שאסור להתעסק לפני שחרית אף בדברים שאין בהם חשש שמא ימשך, על כרחך שהאיסור הוא בעצם שלא להתעסק בחפציו ובצרכיו קודם שיתפלל, וכן בסוף הסעיף מבואר שיש איסור בעצם לאכול או לשתות קודם שיתפלל אפילו מעימה בעלמא, על כן אין להשוות איסור יציאה לדרך לפני שחרית לשאר התפילות, ואדרבה מסתימת הפוסקים שלא הביאו דברי הכס"מ בשם רבינו מנוח (ואף הצ"ח יוסף ע"מ לא הזכירו), משמע דס"ל שאיסור זה הוא דוקא לפני שחרית, אלא שלכתחילה ראוי להחמיר בזה כדעת הפוסקים הנ"ל.

ונראה בזה עוד, דהנה מלפנים היו מלמולי הדרך כרוכים בעמל ויגיעת הגוף עם בלכול המחשבה כפי המציאות שהיתה מצויה בזמניהם, וי"ל דבכה"ג מיירי הפר"ח, הפמ"ג והמשנ"ב שהעתיקו את

גאיך אמר הקב"ה לאחר שנתנאה זה קבל עליו מלכות שמים. דין אינו ענין כלל לאיסור אכילה שלפני מנחה כמבואר בשבת (ט' ע"ב) דהתם האיסור הוא מחשש שמא ימשך על כן אינו אסור מעימה בעלמא, אבל כאן יסוד האיסור הוא מחמת שעדיין לא התפלל על דמו ועדיין לא קיבל על עצמו מלכות שמים, על כן אסרו אפילו מעימה כל שהוא.

אבל מים מותר – כן כתב הטור בשם אבי העזרי
והמעם משום שלא שייך בזה גאווה, ועפ"ז התיר המהר"י אבוהב גם לאכול ולשתות לצורך רפואה, אולם הכל בו כתב שיש אומרים שאף מים אסור לשתות קודם שיתפלל כיון שרצונו ונפשו מלא ממה שהוא צריך, וכ"כ האורחות חיים, והפר"ח בסק"ג כתב שכן הוא דעת הרמב"ם, ע"ש, ולפי"ז נראה שזה הכונה בפ"ו מהלכות תפלה ה"ד שכתב שאסור לו לאדם שיטעום כלום מאחר שעלה עלות השחר עד שיתפלל תפלת שחרית, דהיינו שאפילו מים אסור, אולם להלכה נקטינן בזה כדעת המתירים לשתות מים.

והנה הפר"ח שם כתב שמותר לשתות מים דוקא בלא סוכר, אבל עם סוכר אין לך גאווה גדולה מזו, וה"ה שמותר לשתות קפה לפני התפלה כדי שיוכל לכין דעתו להתפלל, אבל עם סוכר אסור [וע"ע בברכי יוסף], והוב"ד בפרמ"ג (ח"א אות י"א), ובמשנ"ב בסק"ב הוסיף עוד שמה שנהגים להקל בזה אפשר שסוברים שרק כשנותן הסוכר בתוך הקפה (או חסה) אסור, אבל כשלוקח מעט סוכר בפה בעת השתיה (כשנלי זה אינו יכול לשמות) אי"ז דרך גאווה. **אמנם נראה שכך היה במקומו, אבל במקומינו ובזמנינו מסתבר דאדרבה כשמכניס הסוכר (ואף חלב) בתוך הקפה זהו דרך שתיה הרגיל ואי"ז**

דוקא שיוצא ממילא לצורך עבודתו והשאלה היא אם להתפלל לפני שיוצא או כשיגיע למקומו, אבל לצאת באישון לילה כשהנסיעה כרוכה בסכנה רק להתפלל, אין להתיר, כאשר יוצא מדברי השו"ע לקמן סי' צ' סעיף ט"ז, אולם אם אין סכנת דרכים וכבר אמר קצת מהתפילה בביתו ויוצא מבעוד מועד ע"מ להתפלל במקום קדוש וכיוצא ב"ז ויגיע שם לפני סוף זמן תפלה, אין להזניח אותו.

רמ"א – ויש מקילין לאחר שאמרו מקצת ברכות
וכו' – בשו"ת תרומת הדשן (ח"א סי' י"ח) כתב
שהמשכים ואומר ברכות ותשבחות עד ברוך שאמר וחזור לביתו ועושה צרכיו וחפציו לאו שפיר קעבדי, שאסור לעשות חפציו עד שיתפלל, וסתמא דתלמודא תפלה היינו תפילת שמו"ע, שהוא עיקר עבודת המקום ב"ה וחמור יותר, אמנם ראיתי רבים המדקדקים שהיו נכנסים בתחילה לביהכ"ס לומר ברכות ותשבחות ואח"כ היו הולכים לצרכיהם, והנלע"ד לפום דינא דתלמודא [שאין לעשות צרכיו וחפציו עד שיתפלל שמו"ע] כתבתי, עכ"ד.

והנה הרמ"א כתב שמעיקר הדין מותר לעשות צרכיו אחר שאמר הברכות, אלא שיש להחמיר, ופשוט שאותם המזלזלים בזה ופותחים עסקיהם ורק אח"כ הולכים להתפלל, ודאי שלא כדן הוא, וכן הקובעים עצמם בקריאת העיתון לאו שפיר עבידי, ולענין רחיצה במקלחת עמש"כ בסעיף ז'.

ולא לאכול ולא לשתות – איתא בברכות (י' ע"ג)
א"ר יוסי ב"ר חנינא משום ראב"י מאי דכתיב לא תאכלו על הדם, לא תאכלו קודם שתתפללו על
דמכם, א"ר יצחק א"ר יוחנן א"ר יוסי בר חנינא משום
ראב"י כל אוכל ושותה ואח"כ מתפלל עליו הכתוב
אומר ואותי השלכת אחרי גויך אל תיקרי גויך אלא

לאכול ולשתות לפני התפלה הרשות בידם, כמבואר במג"א סק"ג.

אמנם לולא דברי הבית יוסף היה נראה לחלק דדוקא בסימן צ"ח דאיירי באדם שאין דעתו מיושבת עליו, על כן כדי שלא יבטל ממצות תפלה לגמרי בדיעבד התירו לו בשעת הדחק להתפלל גם באופן זה, אבל פשוט שאינו דין לכתחילה, וא"כ כאן שבקל ע"י אכילה ושתיה יכול לחזק את עצמו שיוכל לכוון כראוי, היה נראה שיש לו לעשות כן קודם שיתפלל וכמש"כ הרמב"ם, מיהו להלכה אין לנו אלא דברי הבית יוסף, שאין אדם מחויב לעשות כן אלא א"כ רוצה בכך, וזכורני מגדולי ישראל שהיו מורים לשואליהם שיאכלו על מנת שיוכל להתפלל כראוי.

חולה או רעב שהותר לו לאכול לפני התפלה, אין צריך להקפיד לאכול פחות מכשיעור, אלא יאכל כמה שצריך, אבל יקפיד שלא יאכל אלא רק להשקיט רעבונו או חולשתו שלא יפריע לו בתפלה, כמבואר מלשון הרמב"ם והשו"ע.

פשוט שהרעב והצמא לפני תפילת מנחה ואינו יכול לכוון דעתו, יש לו לאכול ולשתות ואח"כ יתפלל בתנאים הנ"ל.

סעיף ה' – ואם התחיל לאכול קודם עלות השחר צריך להפסיק – בסוכה (ל"ח ע"א) תנן מי שבא בדרך ולא היה בידו לולב ליטול לכשיכנס לביתו יטול על שולחנו, ופרש"י אם שכח ולא נטל קודם אכילה צריך להפסיק סעודתו וליטול לולב, ופריך בגמרא והתנן [גבי הדברים האסורים לפני מנחה] שאם התחילו אין מפסיקים, ומשני לא קשיא הא דאיכא שהות ביום והא דליכא שהות ביום, ומבואר בגמרא דאיירי ביו"ט שני שהוא רק מדרבנן, אבל ביו"ט ראשון שמחויב ליטול לולב מהתורה, אפילו שיש שהות

דרך גאווה, ובעיקר אם נותן קצת על מנת שלא יהא כל כך מר, משא"כ להכניס קובית סוכר לתוך הפה בשעת שתיה זה נראה יותר דרך גאווה כאוכל מיני מתיקה, ושו"ר שכ"כ בשו"ת תשורת שי (ח"א סי' עס"ז), וגם בערוך השלחן (סעיף כ"ג) כתב שדברי משנ"ב כאן אינם עיקר, ובדעת תורה להמהרש"ם ג"כ התיר לשתות קפה עם סוכר וחלב, מכל מקום כתב שאין לשתות בכלי כסף בדרך העשירים ההולכים בגדולות. וע"ע מש"כ בשו"ת שבה"לך ח"ח סי' כ"ב (אות ג') בזה.

והנה כל זה דוקא כששותה בפנ"ע, אבל להתאסף בחבורה לשתית קפה, זהו איסור גמור כיון שמתעכבים, והרי אסור אפילו לומר צפרא דמרי מב כמש"כ השו"ע בסוף סעיף ב', על כן הקובעים עצמם לשתיה ביחד, לאו שפיר עבדי.

סעיף ד' – הצמא והרעב הרי הם בכלל החולים – פשוט שדין זה לא נאמר על חולים, אפילו כשאין בהם סכנה, שהרי החולה אוכל לחיוק גופו ואי"ז מעשה גאווה כלל, כמבואר בפר"ח.

ואם לאו אם רצה אל יתפלל עד שיאכל וישתה – סעיף זה הוא לשון הרמב"ם בפ"ה מהלכות תפלה ה"ב, אלא שכתב "ואם לאו [שאינו יכול לכוון דעתו מחמת רעבון וצמאון] אל יתפלל עד שיאכל וישתה", ובבית יוסף כתב דכיון שקי"ל בסימן צ"ח שאע"ג שבעירובין (ס"ה ע"א) איתא שמי שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל, מ"מ אנן קיי"ל כהמהר"ם מרוטנבורג שכ' שאין לזהר בזה, אלא בכל גזוני יש להתפלל, לפי שאין אנו מכוונים כל כך בתפילה, על כן אפשר שגם הצמא והרעב יכולים להתפלל ואח"כ יאכלו וישתו, מכל מקום אם רצו לסמוך על הרמב"ם

צריך להפסיק מיד [וזה הביאור בדעת ריב"ל בברכות (כ"ח ע"ג) שאסור למעוץ כלום קודם מנחה, דס"ל שגם לפני מנחה יש האיסור הזה, אבל לא קי"ל כוותיה], וע"ע מש"כ בשו"ת שבה"ל ח"י סי' ע"ז (אות ז') לענין אם יש חיוב להפסיק ללמוד כשהגיע זמן חיוב ברכת התורה (נעלות השחר).

וי"א שאינו צריך להפסיק – וזהו דעת הרשב"א, וי"ל"ע אם ס"ל שכל האיסור הוא רק שמא ימשך ואינו איסור בעצם על כן לא חייבוהו להפסיק, או"ד שאף שהאיסור הוא בעצם וכמש"נ, מכל מקום סו"ם לא מצאנו בשום מקום שאם התחיל בהיתר חייבוהו להפסיק במקום איסור דרבנן.

מג"א סק"ד, – **וספר טוב הארץ כתב בשם מהר"ח וכו'**, – מיהו בשו"ת שב יעקב סימן ח' כתב בשם סידור האר"י שהמהר"ח"ו עצמו כשהיה חלש ליבו אבל או שתה איזה דבר לחזק גופו ולא אסר כי אם לאכול ולמלאות תאוותיו.

סעיף ו' – אפילו ללמוד אסור משיגיע זמן תפלה – איתא בברכות (ה' ע"ג) תניא אבא בנימין אומר על שני דברים הייתי מצטער כל ימי, על תפילתי שתהא סמוך למטתי, ופרש"י כל ימי נזהרתי שלא לעשות מלאכה ושלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא קריאת שמע ותפלל, ובתוס' ד"ה אלא הקשו ולא ידעתי מנא ליה, אבל ראייה דשרי ללמוד קודם מדרב מקדים ומשי ידיה ומברך ומתני פרקיה וקרי קריאת שמע כי מטא זמן קריאת שמע וכו', וברא"ש (סימן ז') כתב שאפשר שאפילו לרש"י האיסור דוקא כשלומד לעצמו, אבל הלומד לאחרים (ואף צנתי) שאם לא ילמד עמהם יתבטלו ולא יוכלו ללמוד אח"כ מותר, אמנם האחרונים כתבו שלא מוכרח שרש"י עצמו סובר כמש"כ הראשונים הנ"ל,

ביום, מפסיק מיד, וכ"פ המור והשו"ע בס' תרנ"ב סעיף ב' [והרמ"א שם כתב בשם הר"ן דזה דוקא בהתחיל באיסור, אבל אם התחיל בהיתר אף למצוה דאורייתא אין צריך להפסיק כל זמן שיש שהות ביום].

והנהגה בסימן תל"א סעיף ב' הביא המור בשם רבינו יונה שאם התחיל ללמוד מבעוד יום אין צריך להפסיק לבדוק חמץ, וביאר הבית יוסף דאף שחששו שמא יסרד בלימודו וישכח, מכל מקום במקום חיוב מצוה דרבנן לא החמירו עליו להפסיק משהתחיל בהיתר, וכן פסק שם בשו"ע, אבל הרמ"א שם כתב להחמיר כשיטת המור שצריך להפסיק. והמג"א (סס) כתב בזה שבדיקת חמץ הוא דין דאורייתא כל זמן שלא ביטל, על כן צריך להפסיק, אולם המ"ז (סס סק"ד) והגר"א כתבו דכיון שעיקר זמן הבדיקה הוא בתחילת הלילה, על כן החמירו יותר שמא יעבור הזמן והיו כאן שהות ביום, ונראה שאי"ז חשש בעלמא שמא ימשך, אלא זה איסור בעצם שלא יעבור זמן המיוחד לקיום המצוה.

ועפ"ז נראה לבאר דברי השו"ע כאן שכתב שאם התחיל לאכול בהיתר קודם עלות השחר צריך להפסיק, והרי אפילו אם היה דין זה דסמכין אקרא דלא תאכלו על הדם, דין דאורייתא, הרי קי"ל שבהתחיל בהיתר א"צ להפסיק, כ"ש כאן שהאיסור רק מדרבנן, וכתב הרבינו יונה דשאני הכא שכתוב "לא תאכלו על הדם", ונראה לבאר בכונתו כמש"נ, שאינו חשש בעלמא שמא ימשך אלא זהו איסור בעצם שאסור לאכול קודם שיתפלל, על כן האיסור הוא על אכילה זו גופא, שהרי כעת כל רגע ורגע זהו הזמן להתפלל וחל עליו כעת איסור שלא יאכל אלא יתפלל, וכמש"כ הפוסקים הנ"ל לענין בדיקת חמץ דכיון שעיקר זמן הבדיקה הוא בתחילת הלילה, על כן

וידעתי שבשו"ת הגה"ק בעל ערוגת הבשם או"ח סי' א' מהפך בזכות הת"ח והצדיקים שעיקר עסקם בתורה בחצי הלילה הראשון יע"ש דבה"ק, ודבריו דברי מעם, אבל פשיטא לי שבחינוך הדורות ובפרט בישיבות הק' צריך שיהי' דרך החינוך להרגילם להקדים אשמורות – דאם לא יעשו כן מנ"פ אם יתפללו ויקראו ק"ש בזמנם יהי' זה בלי הכנת הנפש, ונקיון הגוף, ואיך אפשר לנפש הישראלית לקום מן המטה ישר לבית התפלה בלי הכנה, ואם כן יכינו עצמם יאחרו זמן תפלה וק"ש, וכל סדר היום של ת"ח מבולבל, ואוי לת"ח שחי בלי סדרים – ואין להאריך עוד כאן בזה.

סעיף ז' – מותר להסתפר וליכנס למרחץ –
הכס"מ בפ"ז מהלכות תפלה ה"ז כתב שמותר ליכנס לתספורת ולמרחץ קודם שחרית כיון דלא מצוי לפני שחרית לא גזרו, ועפי"ז כתב הפרמ"ג (א"א אות ע"ו) שאסור ליכנס לדין אף קודם שחרית, דהוי דבר שכיח ומצוי.

בעיקר הדין כתב האליה רבה והוב"ד במשנ"ב שזה דוקא קודם עלות השחר, אבל משעלה השחר אסור ליכנס אף לתספורת ולמרחץ.

והנה על דבר רחיצת כל הגוף במקלחת קודם מבילה, כבר כתב בשו"ת שבה"ל ח"ט סי' א' (אות 3) שאין לעשות כן, אלא במהירות עם מים בלבד, ואם יש צורך להסיר לכלוך אפשר להשתמש בסבון פשוט, אבל אין להשתמש עם שמפו וכיוצ"ב [ויל"ע במתרחץ לכבוד שבת], והמאריך במקום שאמרו לקצר הרי זה מגונה.

סעיף ח' – בשעת הדחק וכו' – איתא בברכות (ו' ע"ב) אבוי דשמואל ולוי כי הווי בעי למיפק לאורחא הווי מקדמי ומצלי וכי הוה מטי זמן קריאת

ובאמת מהתוס' מוכח דלא ס"ל הכי בדעת רש"י, שהקשו מההיא דרב דמשי ידיה ומברך וכו' והרי שם איירי שלימד לאחרים ואעפ"כ הקשו, הרי ס"ל בדעת רש"י שגם בכה"ג אסור, ושפיר הקשו מרב, מ"מ להלכה קי"ל הכי, שאסור ללמוד משהגיע זמן תפלה, רק בשלומד לעצמו, ורגיל להתפלל ביחידות, אבל אם רגיל להתפלל עם ציבור או שלומד עם אחרים שרי [אבל הלומד לעצמו ע"מ ללמד לאחרים כגון שמכין לשיעור וכיוצ"ב, אינו בכלל ההיתר הנ"ל, ורק בשלומד בעת עם אחרים קודם שחרית מותר].

אם התחיל באיסור, כתב המשנ"ב בסק"ל שא"צ להפסיק, ואף שבסימן תל"א סעיף ב' כתב הרמ"א שצריך להפסיק, הרי כבר ביארנו שדוקא שם שזהו עיקר זמן מצות בדיקת חמין, משא"כ בנידון דידן דקיל כיון שהתחיל אינו צריך להפסיק, אם יש לו שהות ביום.

במג"א סי' תל"א סק"ה כתב שמותר ללמוד לאחרים דוקא לימוד בלי פלפול, אבל לעסוק בפלפול אף עם אחרים אסור שמא ימשך.

עמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"ו סי' א' ובענין אי עדיף הלמוד בחצי לילה השני באשמורת הבקר או בחצי לילה הראשון,

...הנה כל חז"ל וזוה"ק מלאים משבח משכימי קום, ועיין בחופת אלי' שבסוסה"ק ראשית חכמה בשער של שלשה מביא מחז"ל ר' שמעון בן מנסיא אומר על שלשה הקב"ה מכריז בכל יום – ועל ת"ח שאינו עוסק בתורה באשמורה האחרונה, ועליו הכ' אומר – הדלת תיסב על צירה ועצל על מטתו, ויראה דבריו כ' באשמורה האחרונה, דאע"ג דלאו כל אדם יכול לקום מחצות הלילה, אבל אם מבטל גם למודו באשמורה האחרונה לפני היום עליו הכ' אומר וכו'.

לפי"ז אף רב אשי מודה שבוצא לדרך יש להתפלל מוקדם, ועפי"ז צ"ע מה שרוב העולם אין נוהרים בזה, וכמו שנתקשה המג"א בס"ק מ"ז יעו"ש.

אכן בפירוש הרשב"ץ על מסכת ברכות (ס) כתב דנראה שאין הלכה כאבוב דשמואל, דשמואל היו עושים כן לפי שהיו יודעים בעצמן שאחר שיגיעו לעיר לא יוכלו להתפלל לפי שאין דעתן מיושבת עליהם, וכמב' בעירובין (ס"ה ע"ה) דאבוב דשמואל כי הוה אתי באורחא לא הוה מצלי תלתא יומא, ומש"ה הקדים להתפלל שזה עדיף מלבטלה לגמרי, שהרי פשוט שאם א"א להתפלל כלל בדרך מחמת איזה סיבה מסוימת ודאי שיש להתפלל בבית קודם היציאה לדרך, וגם אבוב דשמואל אילו היה יכול להתפלל אח"כ היה עושה כן, ועל כן לא הורה כן לאחרים, לפי"ז מובן למה העולם אינם נוהרים לנהוג כאבוב דשמואל, אלא סומכים גאולה לתפלה בזמנה בדרך, כרשב"א וכמו שפסק הבה"ג.

רמ"א – אם אפשר לו לקרות קריאת שמע על הדרך וכו' – מבואר שמי שצריך להשכים לדרך יש לו להתפלל משעלה עמוד השחר ורק אח"כ כשיגיע הזמן יקרא קריאת שמע בעודו מהלך, ועי"ז קאמר הרמ"א שזה דוקא באופן שיוכל לבזבז בפסוק ראשון שבקריאת שמע, כגון שיוצא למקום שאין בו גדרדי חיה ולסמים או שהשיירא ממתנת לו שיקרא פסוק ראשון, מאידך גיסא כאשר יוצא למקום שיש בו גדרדי חיה ולסמים ואין השיירא ממתנת לו כלל ולא יוכל לבזבז בפסוק ראשון שבקריאת שמע, יש לו לקרוא קריאת שמע עם ברכותיה בביתו קודם שיצא לדרך משעלה עה"ש, כמבואר לעיל בסימן נ"ח סעיף ג', נמצא שבאופן זה עדיף שיתפלל בביתו מעומד,

שמע קרו, שהרי זמן קריאת שמע הוא משיכיר חבירו בריחוק ד' אמות, וזה יותר מאוחר מזמן תפלה, וכיון שהיו צריכים לצאת לדרך העדיפו להתפלל בבית מעומד מלסמוך גאולה לתפלה בדרך.

והנה בגמרא שם תניא השכים לישב בקרן או בספינה מתפלל וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא, רשב"א אומר בין כך ובין כך קורא קריאת שמע ומתפלל [פרש"י בזמנה] כדי שישמוך גאולה לתפלה, במאי קמיפלגי מר סבר תפלה מעומד עדיף, ומר סבר מסמוך גאולה לתפלה בזמנה עדיף, רב אשי [בשבתא דרגלא – שהיה דורש משעה מוקדמת בהלכות החג] מצלי בהדי ציבורא ביחיד מיושב, כי הוה אתי לביתיה הדר ומצלי מעומד, אמרי ליה רבנן ולעביד מר כאבוב דשמואל ולוי [שהתפללו לפני זמן קריאת שמע בביתם], אמר להו לא חזינא להו לרבנן קשישי מינן דעבידי הכי.

והנה רוב ראשונים פסקו כת"ק דרשב"א, והיינו כאבוב דשמואל, שעדיף להתפלל בבית לפני היציאה לדרך, אולם כיון שמסקנת רב אשי שלא לנהוג כאבוב דשמואל על כן הבה"ג פסק כרשב"א, ובפשימות מבואר בגמרא דפליגי הוא אם עדיף תפלה מעומד או לסמוך גאולה לתפלה, על כן מאן דס"ל כאבוב דשמואל שתפלה מעומד עדיף לענין יציאה לדרך, יסבור כן גם לענין שבתא דרגלא.

אכן בשיטת"ק כתב לבאר הגמרא שרב אשי שאמר "לא חזינא לרבנן קשישי דעבידי הכי" היינו לענין שבת דרגלא, דדוקא ביצא לדרך שטרוד מלהתפלל בדרך ולא יוכל להתפלל אח"כ מעומד, בכה"ג התפללו אבוב דלוי ושמואל לפני קריאת שמע, אבל בשבתא דרגלא שיוכל לסמוך גאולה לתפלה (מיושב) ואח"כ יוכל לחזור ולהתפלל מעומד, הכי עדיף, וא"כ

או שער אשה נשואה מגולה, ועל כן ישתדלו הנוסעים באוירון שיתפללו קודם או אחר המיסה, כי קשה להזהר להתפלל באוירון כדן, אולם באופן שאי אפשר יש להזהר בכמה דברים.

אין לעשות מנין בהתקהלות גדולה כי יש בזה חשש סכנה, וגם הפרעה לכונת התפלה, והפרעה לעוברים שם, אלא יש לעשות מנינים מצומצמים בכמה מקומות.

המתפללים ישתדלו לישב במקומותיהם, ובשעת תפלת י"ח יעמדו במקומם או סמוך להם, ולא יעמדו באמצע המעברים, ובאופן שא"א לעמוד במקומו, מוטב שישב בשעת תפלת י"ח, ויש בזה תועלת הן לכונת התפלה והן לענין צניעות.

חובה לשמור על כללי הבטיחות, ועל כן אם בשעת תפלת י"ח מבקשים מהנוסעים לשבת ולחגור חגורת הבטיחות, יש לשמוע להוראות הממונים.

ועל ידי התנהגות רצויה כדת וכהלכה יתקדש שם שמים על ידינו.

והוא הדין במדינות הצפון שיש ימים בחורף שהחמה זורחת רק בקירוב השעה 8:30, אין נכון להמתין מלהתפלל עד שיגיע הזמן, שאז יתפלל בבית העסק או במקום העבודה, במהירות ושלא בכונה, אלא עדיף שיתפלל כדת משעלה השחר בביהכנ"ס ובשעה"ד בביתו מתוך ישוב הדעת וכוונה ראויה, ועמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"י סי' קס"ה (אות ז).

מתוך ישוב הדעת ויסמוך גאולה לתפלה אפילו שמתפלל לפני הנין החמה שהוא רק בדיעבד.

והנה בסימן צ"ח סעיף ב' איתא שאין אנו נוהרים להתפלל דוקא במקום ובשעה שיש דבר המבטל כונתו כיון שאין אנו מכוונים כ"כ בתפלה, אולם הפרמ"ג (שם צ"ח סק"ג) כתב שמ"מ כל מה שאפשר לעשות עושין כדי לכון יותר טוב, על כן כיון שאי אפשר לכון כראוי בתוך המסום ובשדה התעופה, מחמת ריבוי העוברים ושבים ושאר הענינים המפריעים מאד לריכוז המחשבה וכונת הלב אפילו מכפי ערך בני דורינו, נכון להתפלל בבית משעלה עמוד השחר, אפילו שהזמן הוא רק בדיעבד, מ"מ התפלה היא כדבעי, משא"כ אם ימתין עד שיגיע הזמן דלכתחילה בהיותו בדרך, מהנסיון רואים שהתפלה עצמה אינה כראוי ונמצא מאבד לגמרי עיקר מהות התפלה.

[אולם באופן שהמיסה יוצאת לפני עה"ש, ואין מנוס מלהתפלל במסום, עדיף להתפלל במקומו במסום או בסמוך למקומו ושלא ברוב עם, מאשר שיתפלל כל הנאספים ביחד באופן שמפרעים אחרים וגם נמרדים מהעוברים והשבים, וכמש"כ במק"א אשר נשאלתי בענין תפלה בשעת מיסה באוירון, אישי בקצרה.

מחובת התפלה היא שיתפלל במקום ובאופן שלא יהיה לו הפרעה בכונת התפלה, וכן שלא יתפלל כנגד ערוה מגולה,

חוברת ג'

סימן צ'

רמ"א – אפילו אינם גבוהים ג"ט – כיון שעומד על גבי כלי יש ביעתותא אפילו בפחות מג"ט, ועי' בית יוסף בשם מהר"י אבוהב, אבל הט"ז פירש בענין אחר. פשוט שמותר לעמוד על גבי שטיח, וכמו שנוהגים בהרבה בתי כנסיות של בני ספרד, ואין לחוש למש"כ הפרישה שיש בזה גם משום חציצה, מכל מקום על גבי כרים וכסתות אין לעמוד שזה דרך גאווה, כמבואר במג"א סי' תרי"ד סק"ג.

מג"א סק"ג – ועכשיו נהגו שהמקום שהשליח ציבור עומד עמוק משאר בית הכנסת-זכורני שבחו"ל בכמה קהילות נהגו כן, וכבר כתב בן רש"י בר"ה (ל"ז ע"א) ד"ה ידר ר' יוחנן בן ברוקא לפני התיבה "לפי שמצוה להתפלל במקום נמוך קתני ידר", והוב"ד בהג' רע"א כאן, ובתענית (כ"ג ע"ג) איתא שר' יונה אבוה דר' מני כי הוה מצטרך עלמא למיטרא וכו' אזיל וקאי בדוכתא עמיקתא דכתיב ממעמקים קראתך ה'.

סעיף ב' – שיעור מקום גבוה שאמרו ג' מפחים – שפחות מג"ט הוי לבוד וכארעא סמיכתא, וכמבואר בשבת (ל"ז ע"ג) שאי אפשר לרשות הרבים להתלקט במלקט ורהימני.

היה גבוה ג' ויש בו ד"א על ד"א ה"ה כעליה ומותר וכו' – בפירוש הרשב"ן על מסכת ברכות (ס) הביא בשם הגאונים (וכ"ה צמארי גסס יט אומריס) שאם היה המקום גבוה עשרה מפחים הרי הוא חולק רשות לעצמו ומותר להתפלל שם [אפילו שאין מחיצות מקיפות המקום, והיינו משום שהמקום אינו מתיחס לשאר הקרקע, ולא מוגדר כ"מקום גבוה", אלא הוא רשות נפרדת בפנ"ע], אלא שהרשב"ן הקשה מהא דתנן בנגעים (פ"ג מ"ג) שמצורע שנכנס לבית הכנסת עושים לו מחיצה י'

סעיף א' – המתפלל לא יעמוד לא על גבי מטה – איתא בברכות (י' ע"ג) א"ר יוסי ב"ר חנינא משום ראב"י אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל שנאמר ממעמקים קראתך ה', תניא נמי הכי לא יעמוד אדם לא על גבי כסא ולא על גבי שרפרף ולא במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל לפי שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתך ה' וכתוב תפלה לעני כי יעמף.

הרמב"ם (פ"ה מהלכות תפלה ה"ו) כתב תיקון המקום כיצד יעמוד במקום נמוך וכו', ובה"ז כתב לא יעמוד במקום גבוה ג"ט או יותר ויתפלל, ולא על גבי מטה ולא על גבי ספסל ולא ע"ג כסא. ובשו"ת כתב סופר (אור"ח סי' י"ט) כתב שמבואר ברמב"ם שיש ב' דינים, יש מעלה והידור להתפלל במקום נמוך מכיון שזה מוסיף הכנעה ושברון לב, ויש עוד דין שאסור להתפלל במקום גבוה. בפשטות איסור זה הוא משום שיש בזה גבהות, אמנם המג"א כתב המעם משום ביעתותא, ואף שמהגמרא מבואר שהמעם הוא משום גבהות, מכל מקום נראה דהגמרא קאי על המעלה להתפלל במקום נמוך, ואילו המג"א איירי באיסור להתפלל במקום גבוה, אולם בפרישה מבואר שהאיסור לעמוד במקום גבוה ג' מפחים, הוא משום גבהות, אבל מה שאסור לעמוד על גבי כסא, מטה וספסל אפילו בפחות מג"ט כמב' ברמ"א, הוא משום בעתותא ובאמת הרי"ף והרא"ש (סימן י') לא הביאו כלל המעלה שיש להתפלל במקום נמוך, רק הביאו האיסור להתפלל במקום גבוה, ונראה שעל כן השו"ע ג"כ לא הביא מעלה זו, ועמש"כ בזה בשו"ת אגרות משה (אור"ח ח"ג סי' כ"ו).

מסתבר שאין זה מעכב בדיעבד.

שע"י ההבטה הזאת יכוין בתפלתו כנגד המקום יותר ותהיה תפלתו רצויה ומקובלת. כמובן שאין הכוונה שיסתכל דרך החלון כל שעת התפלה שהרי מבטל בזה כוונת התפלה, אלא הכוונה שאם מרגיש צורך בעצמו יביט למוהר השמים לרגע קט, שזה מסוגל לכוונה נכונה.

איתא ביבמות (ק"ה ע"ג) המתפלל צריך שיתן עיניו למטה וליבו למעלה, והרי"ף הביאו (נדק כ"ג ע"ג מדפי הרי"ף), וכתבו תלמידי רבינו יונה ד"ה צריך, שיחשוב בלבו כאילו עומד בשמים ויסיר מלבו כל תענוגי העוה"ז וכל הנאת הגוף, ועיין שו"ע סי' צ"ה סעיף ב'.

ומוב שיהיו בבית הכנסת י"ב חלונות – לאו דוקא בצד מזרח אלא הכונה מבין כל הצדדים, ואם עשו י"ב חלונות אפשר אח"כ להוסיף, על דרך שכתב הרמ"א בסימן רס"ג סעיף א' בענין הדלקת נרות שבת שאם שכחה פעם אחת להדליק, מדלקת כל ימיה ג' נרות, כי יכולים להוסיף על דבר המכוון נגד דבר אחר ובלבד שלא יפחות, וה"ה בנידור.

בבית יוסף כתב שדין זה הוא מהוהר פרשת פקודי והוא סוד נכמס, והובא במג"א סק"ה. ועיין במג"א ריש סימן ס"ח שכתב בשם שער הכוונות שאין לאדם לשנות ממנהג מקומו כי י"ב שערים בשמים נגד י"ב שבטים וכל שבט יש לו שער ומנהג, ואפשר שיש שייכות בין זה לענין י"ב החלונות. פשוט שאין זה מעכב, מ"מ כדאי והגון לעשות כן.

סעיף ה' – לא יתפלל במקום פרוץ כמו בשדה וכו' – איתא בברכות (ל"ד ע"ג) א"ר כהנא חציף עלי מאן דמצלי בבקתא, ופרש"י שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך וליבו נשבר. ויש

מפחים על רוחב ד"א, משמע שצריך שני תנאים על מנת ליחשב רשות בפני עצמו, ותירץ שבודאי מצד דיני תפלה סגי באחד מהם, אלא שצריך גבוה י"ט ורוחב ד"א כדי שלא יטמא את הציבור [שהרי מצורע אינו מטמא באהל אא"כ נכנס לאותו חדר עם המהור, אבל כאשר יש ביניהם מחיצת עשרה אינו מטמא באהל, אף שיש עליהם גג משותף, משא"כ במזמאת מת בכל גווי חשיב אהל למאנות, כמבוא בשו"ת תרה"ד ח"ב סי' צ"ה], אמנם למעשה קשה להקל להתפלל על גבי מקום גבוה י"ט שהרי סו"ס לא הוזכר היתר זה בשו"ע ובפוסקים, וצ"ע.

סעיף ג' – **האומנים וכו'** – פרש"י בברכות (ט"ז ע"ב) שהתירו לפועלים להתפלל בראש האילן, מחמת ביטול מלאכתו של בעה"ב, מכאן למדים אנו עד כמה יש לזהר בממון אחרים ודלא כאותם המזוללים בזה.

אמנם בזה"ז אין דרך בני אדם להקפיד על כך, כמבוא לקמן בס' ק"י סעיף ב' לענין גוסס התפלה ובס' קצ"א סעיף ב' לענין ברכת המזון, על כן אין להתפלל בראש האילן או על "פיגומים" [המצויים באתרי בניה], אולם מסתבר שאין להתעכב הרבה על מנת להתפלל בעשרה בבית הכנסת, אלא אם כן בעל הבית הסכים לכך, ועיין משנ"ב סימן ק"י סק"ב.

סעיף ד' – **צריך לפתוח פתחים או חלונות וכו'** – איתא בברכות (ל"ד ע"ג) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות, שנאמר וכין פתיון ליה בעליתיה לקבל ירושלים, ופרש"י שהחלונות גורמים לו שיכוין לבו שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע. הרמב"ם (פ"ה מהלכות תפלה ה"ז) כתב צריך לפתוח פתחים או חלונות כנגד ירושלים כדי להתפלל כנגדן, וכתבו תלמידי רבינו יונה

(תהילים לג 6) רננו צדיקים בה' לישרים נאווה תהלה, שצריך לזוהר שלא לפנות ימין ושמאל אלא יהיה פניו נגד ההיכל, וז"ש לישרים נאווה תהלה.

סעיף ו' – ולא בחורבה מפני החשד מפני המפולת ומפני המזיקים – איתא בברכות (ג' ע"א) מפני ג' דברים אין נכנסים לחורבה מפני החשד, מפני המפולת ומפני המזיקים, ומבואר שם שבחורבה חדשה אין חשש מפולת, ובשני אנשים אין חשש מזיקים ובשדה אין חשד, ומבואר עוד שאין ליכנס להתפלל אף בחורבה מחורבות ירושלים, ואפילו שהיתה שם בת קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבית האומות, אעפ"כ אין ליכנס לחורבה, ואיתא (ס) שעדיף להתפלל תפלה קצרה מאשר ליכנס לחורבה.

סעיף ז' – ולא אחורי בית הכנסת וכו' – איתא בברכות (ו' ע"ג) א"ר הונא כל המתפלל אחורי בית הכנסת נקרא רשע שנאמר סביב רשעים יתהלכון, אמר אביי לא אמרן אלא דלא מהדר אפיה לבי כנישתא אבל מהדר אפיה לבי כנישתא לית לן בה, ההוא גברא דקא מצלי אחורי בי כנישתא ולא מהדר אפיה לבי כנישתא חלף אליהו וכו' שלף ספסרא וקמליה, ופרש"י שכל פתחי בית הכנסת היו במזרח, והמתפלל אחורי בית הכנסת [ליד הפתח] ואינו מחזיר פניו לבית הכנסת נראה ככופר במי שהציבור מתפלל לפניו, הרי יש כאן ג' חסרונות מתפלל בחוץ, ואחוריו לבית הכנסת, ומתפלל לצד ההפוך מהציבור, ובתוס' (צעמוד 6) הקשו על רש"י, ופירשו אחורי בית הכנסת – מי שהוא אחורי כותל המזרחי [בצד שכנגד הפתחים], ופירשו תלמידי רבינו יונה דס"ל שכאשר עומד ואחוריו לכותל בית הכנסת, אף שפניו כלפי

המזלזלים בזה ומתפללים בחצר בית הכנסת שאינו מוקף מחיצות, אשר בודאי חשיב מקום פרוץ.

התוס' (ס) הקשו וא"ת הכתיב ויצא יצחק לשוח בשדה, וי"ל דהתם מיירי בהר המוריה, א"נ דהבא מיירי במקום שרגילים שם לעבור עוברים ושבים. נראה בכונת תירוץ הראשון בתוס', שאע"ג שחר המוריה הוא מקום פרוץ מ"מ בעיקר מהותו הוא מקום תפלה, כמש"כ הרמב"ם בריש פ"ב מהלכות בית הבחירה "ובמקדש נעקד יצחק אבינו שנאמר ולך לך אל ארץ המוריה, ונאמר בדברי הימים ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה, ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח, הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח, ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא ומשם נברא", וע"ש בבס"מ, ובשו"ת חת"ס (יור"ד סי' ל"ה) כתב שאברהם אבינו ע"ה קידש את המקום אחר העקידה כשקרא "שם המקום ההוא ה' יראה, אשר יאמר היום בהר ה' יראה" (צראשית כ"ג, י"ד), דהיינו שהוא מקום לגילוי שכינה ובמהותו הוא מקום תפלה.

עוד איתא במדרש שוחר טוב עה"פ בתהילים ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון (ע"ו, ג') "א"ר ברכיה מתחילת ברייתו של עולם עשה לו הקב"ה סוכה בירושלים כביכול היה מתפלל בתוכה", הרי מבואר שיש מעלה מיוחדת בהר המוריה, ואדרבה מקומו מועיל מאד לכוונה ראויה ואפשר שמהאי מעמא התפלל שם יצחק אבינו אף שהוא בקעה.

הב"י נתקשה בביאור התירוץ השני ועמש"כ הט"ז בסק"ב והמג"א בסק"ו. בספר ארץ החיים על תהילים (להג"ר אברהם חיים כץ, נכד הסמ"ט) כתב עה"פ

מקורה המוקפת חומה מותר להתפלל [עין דברי חמודות – ברכות פ"א אות כ"ג], וה"ה שמותר להתפלל בפוליש [בחדר הכניסה] אע"ג שהוא בצד המזרחי, אמנם פשוט שעדיף להתפלל כראוי בתוך בית הכנסת.

בש"ת חת"ס אור"ח (סימן כ"ז) כתב אודות מקום הפתח, אם נכון לעשותו בצד המערבי שתהא הכניסה מול ההיכל, או שיש לעשותו בצד המזרחי ליד ההיכל כמבואר בתוספתא מגילה (פ"ג ה"ד) וז"ל אין פותחין פתחי בתי כנסיות אלא למזרח שכן מצאנו בהיכל שהיה פתוח למזרח, וכמש"כ רש"י בסוגיא, ואף אמנם שהתוס' פרשו שהתוספתא איירי לפי מנהגם שהתפללו לצד מערב, אבל אנו שמתפללים לצד מזרח יש לעשות הפתח בצד מערב [וכמש"כ בשו"ע בס' ק"ג סעיף ה'], מכל מקום החת"ס הקשה על דבריהם והסיק כפרש"י, ועפ"י ביאר הגמרא בברכות (ח' ע"א) לעולם יכנס אדם שיעור ב' פתחים ויתפלל דהיינו ח' מפחים, וכבר פירשו שהוא כדי שלא יסתכל המתפלל לחוץ ויתבלבל מבני רה"ר, וזה שייך רק אם הפתח הוא ליד ההיכל מול המתפללים, מ"מ כתב שחלילה לשנות מה שתפסו קדמונינו כמוחלט והמה נביאים ובני נביאים, אולם אם אין מנהג בזה ראוי לעשות הפתח בצפון או בדרום.

סעיף ח' – אסור לעבור חוץ לבית הכנסת בצד שהפתח פתוח בו בשעה שהציבור מתפלל, ואם וכו' יש בית הכנסת אחר בעיר מותר – וה"ה אפילו אם יש רק בית הכנסת אחד, אבל מתפללים בהם כמה מנינים בזא"ז גם כן מותר, וכ"כ המשנ"ב בסקב"ה.

אותו צד שמתפללין הציבור, מ"מ נקרא רשע שמתפלל בחוץ ואחוריו לבית הכנסת, אבל אם יהפוך פניו לבית הכנסת אף שע"ז יהיו פניו למערב ויתפלל לצד ההפוך מהציבור לית לן בה.

נמצא מכיון שנפסק שיש לחוש לשני הפירושים, הרי שאין להתפלל מחוץ לבית הכנסת בצד המערבי ואחוריו למזרח שזה לכו"ע אסור [שאחוריו לבית הכנסת ומתפלל לצד ההפוך מהציבור], וכן אין להתפלל בצד המזרחי ופניו למערב, שזה אסור לפי רש"י וכמש"כ הב"ח [אע"ג שפניו לבית הכנסת, כיון שהוא בחוץ ומתפלל לצד ההפוך מהציבור אסור], וכן אין להתפלל בצד המזרחי ואחוריו למערב שזה אסור לפי תוס' [שאחוריו לבית הכנסת, אע"ג שמתפלל לאותו צד שמתפללין הציבור], אבל לכו"ע מותר להתפלל בצד המערבי ופניו למזרח שבאופן זה פניו לבית הכנסת ומתפלל לצד שהציבור מתפלל.

אם עומד בצד צפוני או דרומי של בית הכנסת ואחוריו לבית הכנסת נקרא רשע, אבל אם מחוץ פניו לבית הכנסת שפיר דמי, אף שאינו מתפלל לצד מזרח, כיון שסוף סוף אינו מתפלל לצד שכנגד.

בבית יוסף כתב שאף כשנמצא בתוך בית הכנסת אין להתפלל לצד ההפוך מהציבור, אלא שאינו נקרא רשע כיון שסו"ס עומד בתוך בית הכנסת ומשתתף עם הציבור [ואפשר שיש ללמד זכות על העושים כך במשך שאר חלקי התפלה, מ"מ צריך לזהר בזה ביותר כאשר הציבור מתפללים שמונה עשרה, ועין משנ"ב סקב"ו].

וכל זה כשניכר וכו' אבל אם הוא מתפלל בבית הסמוך לבית הכנסת וכו' – מקור דין זה הוא משו"ת הרמב"ם פאר הדור (סי' ק"ט) ומובא כאן בבית יוסף ע"ש, ומשמע שאף בחצר בית הכנסת בלתי

והא בציבור, וביחיד אימת [מצוי לו], ומשני אלו י' ימים שבין ר"ה ויוה"כ, הרי מבואר שהקב"ה מצוי תמיד לשמוע תפלת הציבור.

במש"כ הרמב"ם שאפילו היו בציבור חוטאים אין הקב"ה מואם בתפילתו, יעויין בכריתות (ו' ע"ג) דאיתא התם שכל תענית שאין בה מפישה ישראל אינה תענית שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני הקמזורת, וכתב ע"ז המהרש"א בח"א שם שמרמו זה יש ללמוד שהיו י"א מיני קמזורת, עשרה ריחן טוב ואחד חלבנה ריחו רע, דיש לצרף גם הפושע היינו כשיש ערה קדושה שהן מנין עשרה בלא הוא, אבל אין לצרפו בעשרה עמו, והוב"ד כאן בשערי תשובה סק"א.

בשו"ת רדב"ז סי' תתק"י [ח"ג סי' תע"ב] באמצע ד"ה תשובה כתב וז"ל "גרסינן בפרק אין עומדין (נרכות ל"א ע"א לפי גרסת הסו"ר) אין עומדין להתפלל לא מתוך שחוק וכו' ולא מתוך כעס, ותו גרסינן (עירובין ס"ה ע"א) ר' חנינא ביומא דריתחא לא הוה מצלי פי' ביום שהיה כועס. תו גרסינן (ס"ט) כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל. תו גרסינן שם שמואל לא הוה מתפלל בביתא דאית ביה שכרא מפני הריח שהיה מורדו ומונעו מלהתכונן, למדת מכל הני שלא יתפלל אדם לא במקום שמורד מחשבתו ולא בזמן שמבטל את כוונתו, ומעתה היחיד או הרבים שיש להם איבה או שנאה או כעס או מריבה עם הציבור אין תפלתם רצויה, ואסור להם להתפלל שם שמחשבתו מרודה ולא יוכל לכוין בתפלתם וכ"ש אם מכעיסין אותו על פניו תמיד וכ"ש אם הכעס הוא עם מנהיגי הקהל. ואי לאו דמיסתפינא הוה אמינא דטב ליה להתפלל ביחיד מלהתפלל בחברת בני אדם שאין דעתו נוחה מהם.

סעיף ט- ישתדל אדם להתפלל בבית הכנסת עם

הציבור – לשון ישתדל צ"ב, שהרי חיוב גמור

הוא להתפלל בעשרה ולא ביחידות כמבואר בסעיף מ"ז, על כן כתב המג"א בסקמ"ו שהכוונה שאפילו מי שיש לו עשרה בביתו, מכל מקום ישתדל להתפלל דוקא בבית הכנסת שהוא מקום תפלה, שהרי אפילו מי שהוא אנוס מלהתפלל בשעה שהציבור מתפללים עדיף שיתפלל ביחידות דוקא בבית הכנסת, א"כ ה"ה כאשר מתפלל בעשרה עדיף שיתפללו דוקא בבית הכנסת ולא בבית, וברכות (ו' ע"ה) תניא אבא בנימין אומר אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה. מלבד מעט זה יש להשתדל להתפלל בבית הכנסת משום ברוב עם הדרת מלך, ובדרך כלל איכא רבים בבית הכנסת.

הרמב"ם (נפ"ח מהלכות תפלה ס"א) כתב "תפלת הציבור נשמעת תמיד, ואפילו היו בהן חוטאים אין הקב"ה מואם בתפילתן של רבים, לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור" ואח"כ כתב "ולעולם ישכים אדם ויעריב לבית הכנסת שאין תפילתו נשמעת בכל עת אלא בבית הכנסת" הרי מבואר שיש ג' מעלות. תפלה בציבור, ברוב עם, ותפלה בבית הכנסת, כמש"נ.

במש"כ הרמב"ם שתפלת הציבור נשמעת תמיד, הביא האור שמח בשם המדרש תהילים עה"פ ואני תפילתי לך ה' עת רצון (ס"ט, י"ד), אמר הקב"ה לדוד בשביל שאתה יחידי אמרת עת רצון, אבל תפלת ציבור אינה חוזרת ריקם, ועוד הביא מהגמרא בר"ה (י"ח ע"א) שגזר דין של ציבור אע"ג שנחתם נקרע, שנאמר כה' אלוקינו בכל קראנו אליו, ופריך והא כתיב דרשו ה' בהמצאו [דמשמע שיש זמן מסוים שהקב"ה מצוי, ולא תמיד], ומשני הא ביחיד

"ולא תמעה בדברי לומר שאני סובר שהחלוקה מובה ח"ו דקרא כתיב חבור עצבים אפרים הנח לו חלק לבם עתה יאשמו וגו' אלא צריך להשתדל שיהיו לב אחד לאביהם שבשמים ואם אי אפשר אלא שתמיד הם מתקומטין והם במחלוקת דחה הרע במיעוטו". עכ"ל הרדב"ז הנצרך לעניינו, ויש בזה כדי ללמד זכות על הקהילות בערים גדולות אשר כל ציבור וציבור מתפלל במנן בפנ"ע, ואין מקפידין להתפלל יחד כדן ברוב עם הדרת מלך.

ואם הוא אנוס שאינו יכול לבא לבית הכנסת וכו' – המג"א בסק"ז כתב שד"ן זה איירי באופן שמירחא היא לו לאסוף עשרה, ולכאורה אפשר שהוא הדין גם כשיש עשרה בביתו מכל מקום עדיף שיתפללו בשעה שבציבור מתפללין שיש עוד מעלה שהוא "עת רצון". ובפרמ"ג כתב שאף שאינו מירחא עבדו, אבל אין צריך להטריח אחרים בשביל זה. ולפי זה אפילו אם יש כבר מ' אנשים אין צריך להטריחם שיביאו עוד אחרים.

מש"כ המג"א (ס) ע"פ הגמרא בע"ז (ד' ע"ג) שאם מתפלל מוסף בשעה שהציבור מתפללין שחרית לא מיקרי בשעה שהציבור מתפללין, מכל מקום אין מזה ראייה שאם מתפלל מוסף בתוך בית הכנסת כאשר הציבור מתפללין שחרית חשיב תפלה ביחידות, דאפשר שמוקרי "תפלה בציבור" כיון שמתפלל יחד עם עוד עשרה מתפללים, וכ"כ הצ"ח הוב"ד במשנ"ב סק"ל.

יכין להתפלל בשעה שהציבור מתפללין – איתא בברכות (ח' ע"א) מאי דכתיב ואני תפילתי לך ה' עת רצון, אימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללין, ר' יוסי בר"ח אמר מהבא בעת רצון עניתך, ר' אחא בר"ח אמר מהבא הן אל כביר ולא ימאס, אולם הרי"ף

עוד יש מעם אחר דאין ראוי לאדם שיתפלל אלא במקום שלבו חפץ, כי היכי דאמרינן (ע"ז י"ט ע"ה) אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ, ומעמו של דבר כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה ודעתו מתרחבת ולבו שמח ונוחה עליו אז רוח ה' בענין שאמרו בנבואה".

"עוד אמרו בספרי החכמה כי בהיות האדם מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו תתקשר נפשו בנפשו ויחול עליו מהשפע אשר עליו ויהיה לו נפש יתירה וזה נקרא אצלם סוד העיבור בחיי שניהם, וזה הוא שנאמר (ישעיה ל, כ') והיו עיניך רואות את מורדך, וזהו והתיצבו שם עמך ואצלתי מן הרוח וכו', (נמדצר י"א י"ז), וכן התהלל רבינו הקדוש שאם היה רואה את פני רב היה מגיע למדרגה עליונה, וכ"ש אם הרב מתכוין גם הוא וקרא זה אל זה להשפיע וזה לקבל, ומש"ה אמר ר' יוסי לא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה, ומכאן התירו שילך אדם למקום אחד ללמוד תורה, אע"פ שאביו אומר לו שלא ילך ועובר מצות אביו שלא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה, וזה המעם בעצמו בתפלה, כי בהביט האדם אל אוהביו או לקרוביו או לרבו או למי שדעתו נוחה תתעורר נפשו אל הכוונה השלימה ונתוסף עליו רוח ממרום וזה דבר שהשכל מורה עליו וההפך הפך, וכו'".

"ולפיכך נהגו בכל גלילות ישראל שכל בני עיר ולשון אחד עושין להם קהל בפני עצמו, ולא יתערבו עם אנשי עיר ולשון אחר ולא היה אחד מהרבנים שמיחה בידם כי בחלוק המקומות והלשונות יתחלקו הלבבות ואין קלוסן עולה יפה ובהיותם כולם בני עיר אחת ולשון אחד יהיה השלום מתוך ביניהם לפי שכל אחד מכיר מקומו וערכו וכו'".

ונקדשתי בתוך בני ישראל, א"כ ניהא שמוטר לשחרר עבדו ע"מ לקיים מצוה זו, אבל אין חיוב לעשות כן שהרי אין חיובו אלא מדרבנן.

והנה הבאר היטב בסק"ב כתב ואם הוא אנוס ממון שמחמת השתדלותו להתפלל עם הציבור יבוא לידי הפסד ממון פסק בשו"ת יד אליהו (סימן ז) דאין מחויב על פי הדין ויכול להתפלל ביחיד בביתו או בבית הכנסת כשאין שם ציבור, ואפשר דמשום מניעת ריוח מחויב קצת על פי הדין להתפלל עם הציבור דחילוק יש בין מניעת ריוח לבין הפסד מכיסו, ע"ש. והוב"ד במשנ"ב סקב"ט, ועיין בפ"ת ביור"ד (סי' ל"א סק"ז) שכתב שגדר הפסד מרובה הוא לפי ראות עיני המורה, לפי העת והזמן וכל אחד כפי ממונו. [וע"ע בפ"ת שם (סי' ק"ז סק"ד) שהביא מש"כ האחרונים אם מחויב להוציא ממון ע"מ להנצל מאיסור דרבנן].

בשו"ת רדב"ז סי' אלף פ"ז [ח"ד סי' י"ג] כתב שמי שהיה תפוס בבית האסורים אצל גוים ונתנו לו רשות להתפלל יום אחד בעשרה יתפלל תיכף ולא יחמין המצוה כדאיתא אין מעבירין על המצוות, ומצוה הבאה לידך אל תחמיצנה.

אולם בשו"ת חכם צבי (סי' ק"ו) הקשה ע"ז ממנחות (מ"ט ע"א) דבעי התם ציבור שאין להם תמידין ומוספין איזה מהם קודם, ומוקי לה במוספין דהאידנא ותמידים דלמחר, וקמבעי לן תדיר עדיף או מקודש עדיף, ולפי הרדב"ז שבכה"ג אין מעבירין על המצוות הול"ל דמוספין דהאידנא קודם, שאפילו להצד שתדיר קודם, מכל מקום בכה"ג שאין חיובו כעת לפנינו צ"ל שמוספין דהאידנא קודמין, אלא ודאי שבכה"ג אין אומרים אין מעבירין על המצוות, ודלא כמש"כ הרדב"ז.

בסוגיא זו (ד' ע"א מדפי הרי"ף) גרס אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון, אימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללין וכו', מבואר שהמתפלל בבית הכנסת בעשרה, יש בזה כמה מעלות, תפלה בעשרה, תפלה ברוב עם ותפלה בבית הכנסת.

והנה בשעה שהציבור מתפללין, אינו דוקא הציבור שמתפלל עמהם באופן קבוע, אלא כל שיוודע שכעת מתפללין מנין מסוים סגי בהכי, והוא שלא עבר עדיין זמן תפלה.

וכן אם נאנס – בשו"ת משכנות יעקב (חאור"ח סי' פ"ז) הביא מחז"ל בהרבה מקומות שהחשיבו הענין להתפלל דוקא בבית הכנסת, ובמגילה (כ"ט ע"א) איתא עוד בא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה שבכל מקום שגלו שכינה עמהם וכו', בבבל היכא אמר אביי בי כנישתא דהוצל ובבי כנישתא דשף וייתיב בנהרדעא, ועינ"ש דאמר אביי תיתי לי דכי מרחקנא פרסא עיילנא ומצלינא התם, הרי שמעלת בית הכנסת הוא, שהוא מקום שהשכינה שורה שם.

איתא בברכות (מ"ז ע"ז) מעשה בר' אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושיחרר עבדו והשלימו לעשרה, ומסיק התם דאע"ג שעבר אעשה מכל מקום מצוה דרבים שאני, וצ"ב כיון דדין תפלה בעשרה הוא רק מדרבנן, מנליה שמצוה דרבנן דרבים חמיר כ"כ, וכבר עמד על זה ברא"ש (סימן כ').

אולם לפי מה שנתבאר וכ"כ בחידושי רבינו חיים הלוי (צפ"ד מהלכות תפלה ה"א) שאף לדעת הרמב"ן שחיוב תפלה הוא מדרבנן, מכל מקום כאשר מתפלל חשיב קיום מצוה דאורייתא, עפ"ז נראה דה"ה כאשר מתפלל בעשרה, אע"ג שחיובו רק מדרבנן, מ"מ חשיב קיום מצוה דאורייתא שנאמר

יותר מאוחרת ברוב עם, ועיין בזה בשו"ת יד אליהו (סי' מ"ג), והביא ראיה ממש"כ השו"ע בסימן רע"א סעיף י"א, ובסי' רצ"ו סעיף ד' אודות מי שאין לו יין לקידוש ולהבדלה מה יעשה, ולכאור' יש לתלות במחלוקת הג"ל אם עדיף שיכדיל בהידור או שעדיף שלא יעבור על המצוה, מכל מקום פשוט שאין לאחר בשביל זה סוף זמן תפלה, ועש"ה.

נקטינן כהפוסקים שאין להתפלל ביחידות ולבטל עצמו מתפלה בעשרה לצורך סעודת מצוה, [ועיין בבקב החיים אות ס"ז בשם עיקרי הד"ט אור"ח סי' ה' אות ל"ה].

הבאר היטב בסוף סקי"ב הביא מחלוקת אחרונים אם מותר לילך במעבורת בשבת כדי להשלים מנצין ולהתפלל עם הציבור, ועיין מש"כ בס' של"ט סקי"ב ובשע"ת שם, וע"ע בנתיב חיים סימן רמ"ח סעיף ג' שנו"ג בארוכה עם בנו הג"ר ידידיה מייאה וויל, ועיין מוג"א סי' תרי"ג סקי"ח. וע"ע שו"ת רעק"א מהדו"ק סי' יג.

סעיף י" - כשעומד עם הציבור אסור לו להקדים - איתא בברכות (כ"ח ע"ג) אמר רבי יוחנן אסור לו לאדם שיקדים תפלתו לתפלת הציבור ובציבור שנו, וכתבו תלמידי רבינו יונה "כלומר כשעומד בבית הכנסת אין לו להקדים ולהתפלל אלא ימתין כדי שיתפלל עם הציבור שתפילת הרבים היא רצויה יותר לפני המקום, אלא אם רואה שהשעה עוברת ואין הציבור מתפללין מתפלל הוא בפני עצמו".

ובשו"ת יד אליהו (סימן ז') כתב ונ"ל המעם דהוי כמו מתפלל אחורי בית הכנסת שפרש"י דנראה ככופר במי שהציבור מתפללין לפניו, ואף דלא דמי ממש לזה [שהרי כשעומד בתוך בית הכנסת אינו נראה ככופר במי שהציבור מתפללין לפניו], מכל

אלא שבתו"ד כתב שאפילו לפי הרדב"ז יש לחלק בין אם המצוה החמורה היא עתידה לזמן מרובה ואז יש לחוש לשמא ימות כמבואר בתוס' ביבמות (כ"ז ע"ג ד"ה למיחס), שרק לזמן מועט כשבוע ימים אין חוששים לשמא ימות, מכל מקום לבסוף מסיק בהרדב"ז ע"פ הגמרא במוע"ק (ט' ע"ה) יעו"ש, שבשתי מצוות שונות אין מעבירין קלה מפני החמורה, וביותר בנידו"ד שנמצא חבוש בבית האסורים של גוים יש לחוש שפיהם דבר שוא וימינם ימין שקר, על כן בודאי יש לו לקיים המצוה הראשונה שמזדמנת לידו, ולא ימתין עד שתבא לידו מצוה חמורה יותר.

אולם בסו"ד כ' שבמצוה שאפשר לעשותה היום שלא מן המובחר, ולמחר אפשר לעשות אותה מצוה ביותר הידור, טוב להמתין למחר וכמש"כ התרה"ד (סימן ל"ה) לענין קידוש לבנה ואין בזה משום אין מעבירין על המצוה, ויותר מזה כתב בסימן מ"ה שאף אם כבר הדביק נרות שעוה ועד שלא הדליק הגיע לידו שמן זית שיש להדליק בשמן זית המהודר ולא בנרות שעוה שבאו לו בראשונה והביא ראיה מהתרה"ד הנ"ל, [אלא שבזה חלק עליו בשו"ת שבות יעקב ח"א סי' ל"ז ובח"ב סי' ל', ועמש"כ בזה בשו"ת שבה"ל ח"ג סי' ע"מ], אבל באופן שלא הדביק נרות השעוה ודאי ימתין מעט ע"מ לקיים המצוה בהידור יותר, ועיין שו"ת שבות יעקב ח"א סי' ל"ד.

והנה יל"ע במי שיש לפניו מנצן מצומצם לקריאת המגילה האם יקרא מיד שאין מעבירין על המצוה, או שיש להעדיף לשעה יותר מאוחרת בהתאסף עם רב שיש בזה משום פרסומי ניסא יותר, כמש"כ התוס' במגילה (ג' ע"ה), וכן יל"ע אם עדיף להתפלל מוסף במנצן מצומצם מיד אחרי שחרית שאין מעבירין על המצוה, או שיש להעדיף להתפלל בשעה

רמ"א- אבל בלא שעה עוברת יתפלל הפיומים
והתחינות עם הציבור ואל יפרוש מן
הציבור אפילו לעסוק בדברי תורה – כוונת הרמ"א
בהגהתו כאן לומר דאע"ג שאין להפסיד זמן תפלה
מחמת אריכות הפיומים, אבל בלא מעט זה אין
לפרוש מן הציבור אפילו על מנת לעסוק בתורה אלא
יתפלל הפיומים עם הציבור.

המג"א בתחלת סימן ס"ח כתב שהעיקר הם פיומי
הראשונים כגון של רבי' אלעזר הקליר (ועיין
ראש' נרכות פ"ה סי' כ"ה).

בספר חסידים (אות תר"ז) כתב שיש [צדיק] שימות
שמשנה מנהג הראשונים כגון פיומים שהורגלו
לומר קרוב"ץ דרבינו משולם, שאחד אמר קרוב"ץ
אחרת ומת בתוך שלושים יום. [וע"ע מש"כ בתשובות
בית הילל לרבי הלל מקולמאי וצ"ל בהדרכתו לבעל
תשובה, אשר הזהירו בתוך הדברים בענין אמירת
הפיומים]. וע"ע בשו"ת שבה"ל ח"ט סי' קל"ו.

סעיף י"א- מג"א סקכ"ב - ואם יש שתי בתי
כנסיות מצוה לילך להרחוקה ששכר
פסיעות יש - בסומה (כ"ז ע"ה) איתא אמר ר' יוחנן
למדנו יראת חטא מבתולה וקיבול שכר מאלמנה,
דהיא אלמנה דהואי בי בנישנא בשיבבותה כל יומא
הות אתיא ומצלה בי מדרשיה דר' יוחנן, אמר לה בתי
לא בית הכנסת בשיבבותך אמרה ליה רבי לא שכר
פסיעות יש לי.

סעיף י"ב- מצוה לרוץ - איתא בברכות (ו' ע"ג)
לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה [מצוה] ואפילו
בשבת, שנאמר אחרי ה' ילכו כאריה ישאג, ואיתא
שם עוד דלמיעל לבית הכנסת מצוה למרהט, שנאמר
נדרפה לדעת את ה'.

מקום מזה המעט נגעו בה, דאל"כ אין לו סברא כ"כ,
או משום כבוד הציבור שהוא בזיון להם כשמקדים
עצמו להתפלל בבית הכנסת, עכ"ד, וכיון בזה למש"כ
האורחות חיים [לרבינו אהרן מלוניל] בהלכות תפלה
(אות ס"ט) וז"ל ואסור להקדים תפלתו לתפלת ציבור,
וכתב הר"ש ז"ל הני מילי בבית הכנסת לפי שהוא
כמבזה את הציבור, אבל חוץ לבית הכנסת לא אמרו.

יל"ע אם האיסור הוא דוקא שלא יקדים להתפלל
ביחידות, אבל לצאת מתוך ציבור זה לבית
כנסת סמוך על מנת להקדים ולהתפלל עמהם מותר
אף לכתחילה דלא חשוב שמבזה הציבור הראשון, או
דלמא בכל גוני נאמר איסור זה, רצ"ע.

איסור זה של קדימת תפלתו לתפלת הציבור, הוא
אף בכה"ג שאינו מחויב להתפלל בעשרה כגון
חולה וכיוצ"ב, אעפ"כ אם נמצא בבית הכנסת ביחד
עם ציבור אסור לו להתפלל תפלת י"ח קודם שיתפללו
הם, כמבואר להדיא בסוגית הגמרא.

חזו"ן מהכא חשיבות ענין כבוד הציבור, שהרי אפילו
באופנים שהתירו לו להתפלל ביחידות כנ"ל, או
במקום הפסד ממון [כמש"כ בשו"ת יד אליהו הנ"ל],
מכל מקום אסור לו לבזות הציבור ולהקדים תפלתו
לתפלת הציבור.

אא"כ השעה עוברת - מי שמקפיד תמיד להתפלל
קודם סוף השעה הרביעית מעלות השחר
[דהיינו בדעת המג"א וכמש"נ בסימן פ"ט סעיף א'],
פשוט שאין לו להמתין על הציבור המאחרין זמן זה,
אפילו שהם מתפללין קודם סוף השעה הרביעית
מהנין החמה [דהיינו בדעת הגר"א וכמש"נ שם], כיון
שקיבל על עצמו הנהגה זו כחובה, א"כ לדידיה זהו
סוף הזמן ואין לו להמתין על הציבור.

והנה כל זה מצד כבוד בית הכנסת, אולם מלבד זה יש לזהר מאד מצד כבוד הבריות, וכדאיתא בחגיגה (ה' ע"ה) עה"פ כי את כל מעשה האלוקים יביא במשפט על כל נעלם, שמואל אמר זה הרק בפני חברו ונמאם.

מג"א סקכ"ז - אבל בערב יוה"כ ובערב מ"ב אסור [ללעום לקריין] שהרי ישאר

המתיקות בפיו וכשבולע הרוק בולע המתיקות (ספר חסידים אות רנ"ג), - משמע שאם לא לעם לקריין מותר לבלוע הרוק ביוה"כ ובמ"ב באב, וכ"כ להדיא בס' תקס"ז סק"ח, והטעם משום שאין כוונתו כלל לאכילה. אולם בהגהות חת"ם (אורח סי' תרי"ג, ו') כתב להכריע שבליילה שעדיין טעם האוכלים בפיו אסור דלא גרע מאוכלים שאינם ראויים לאכילה, משא"כ ביום אין שם אוכל על רוק כלל ומותר אפילו לכתחילה.

סעיף י"ד - ישכים אדם לבית הכנסת - במנהגי חת"ם פ"א סעיף א' כתב שהחת"ם זע"א קם בזריזות לעבודת הקודש ארבע שעות אחר חצות בין בחול בין בשבת קודש הגם שהיה ניעור תמיד עד חצות.

ועיין בעמרת זקנים שכ' שלעולם ישתדל אדם להקדים לבית הכנסת וכו' שכל המקדים הוא יותר קרוב אל שורש הקדושה. ואפשר להמליץ ע"ז על דרך דרש דברי חז"ל הובאו ברש"י שמות (י"ט ז) כל עליותיו של משה בהשכמה היו.

מג"א סקכ"ח - ובוזהר איתא שיתאספו עשרה ויבואו ביחד לבית הכנסת - וז"ל (פרשת נשא עמוד קכ"ז ע"ה) והא בעיא דישתכחו עשרה בזמנא חדא בבי כגשתא ולא ייתו פסקי פסקי דלא יתעכב שלימו דשיפין (האזריס), ועיין בוזהר (פרשת תרומה קל"א

אע"ג שבררך כלל אין לרויץ, וכמש"כ הרמב"ם (נפ"ה מהלכות דעות ה"ח) שת"ח לא ירויץ ברה"ר, שבמהלכו של אדם ניכר אם חכם בעל דעה הוא או שומע וכסיל, וכמו שאמר שלמה בקהלת (י', ג') וגם בדרך כשסכל הולך לבו חסר ואמר לכל סכל הוא, מכל מקום הכא שאני שריץ לכבוד שמים. ויעויין בפרמ"ג שכתב שבין הגוים אין לרויץ כלל.

כתב הפרישה (סקט"ז) בשם רבינו יונה "ובבואו סמוך לבית הכנסת ימהר פעמיו", משמע דוקא כשהוא סמוך לבית הכנסת מצוה עליו לרויץ והכי מסתבר דקודם לכן אינו נראה שמתכוין לשם שמים.

מג"א סקכ"ו - וכ"כ של"ה דהיוצא מבית הכנסת לבית המדרש ירויץ - ובאמת מצאנו בזה מצוה מיוחדת כדאיתא בשילחי ברכות (ס"ד ע"ה) א"ר לוי ב"ח היוצא מבית הכנסת ונכנס לביהמ"ד ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה, שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלוקים בציון.

סעיף י"ג - מותר לרוק בבית הכנסת ודורסו ברגלו או מכסהו בגמי - איתא בברכות (ס"ג ע"ג) א"ר ביבי אריב"ל כל הרוק בחר הבית בזמן הזה כאילו רוקק בבת עינו, שנאמר והיה עיני ולבי שם כל הימים, אמר רבא ריקקה בבית הכנסת שריא, ומסקינן אלא אמר רבא כי ביתו מה ביתו אריקקה לא קפיד אינש אף בבית הכנסת שרי.

הנה כיון שהמנהג בזמננו היה שלא הקפידו על ריקקה בבית, על כן התירו לרוק אף בבית הכנסת, אבל בזמנינו שאין רוקקים בבית, אין לרוק בבית הכנסת. [וזכרנו בחז"ל שהיה כלי מיוחד בסוף בית הכנסת ששם היו רוקקים].

לנהוג כהכרעת הפוסקים בסימן נ"ב ולא כמו שאמר המגיד לב"י, וכמש"כ האורחות חיים (ספיקא) בשם ספר מאורי אור וז"ל "השוהים לבא ואין מדלגים להתפלל עם הציבור עוברים על דברי חכמים, רק בוונו [של המגיד] לכתחילה כיון שסידור אלו ו' מזמורים ע"פ הכוונות בסדר המדות, אבל אין מעכבים כלל".

הפרמ"ג (סוף סימן נ"ז נל"א) מסתפק אם בא לבית הכנסת ורואה שאי אפשר שיתפלל עם הציבור בלחש, אם נאמר דחזרת הש"ץ נמי תפלת הציבור הוי שמוציא שאינו בקי וידלג כדי שיתפלל מלה במילה עם הש"ץ, ומ"מ נראה שתפלת הציבור הוי בלחש, וכ"כ בסי' ק"מ בא"א אות ד' וז"ל "כשש"ץ מתפלל נראה שאין זה תפלת הציבור".

והנה בליקושי תשובות החת"ס [לונדון תשכ"ה] סי' ג' (וב"ה בקובץ תשובות (תשל"ג- ירושלים) סימן ד', ובאיגרות סופרים תשובה י"ד) כתב כשהיחיד מתפלל עם השליח ציבור - זהו עיקר תפלה בציבור, כי מה שהיחידים כל אחד מתפלל בפני עצמו, מקרי תפלת יחיד, רק מה שאחד מוציא רבים, זה מקרי בציבור, ורק מפני שאי אפשר שיכוונו כולם לשליח ציבור תקנו שיתפלל כל אחד בעצמו,

וכן כתב בחי' חת"ס עמ"ס ר"ה ל"ד ע"ב ד"ה והנה בשמעתין וד"ה מה שכתבו, שעיקר תקנת התפלה מעיקרא לש"ץ, והוא שצריך להוציא את היחידים, ורק אח"כ תיקנו חכמים תפלת יחידים כדי שיסדיר הש"ץ תפלתו, ואם בן כשאירע שיחיד אומר עם הש"ץ, זהו תפלת ציבור האמיתי, ואומר כל סדר קדושה עמו

אכן בשו"ת אגרות משה (אורח חיים סי' ט') כתב שדברים אלו לכאורה קשים, שהרי כל התקנה

ע"ה) תא חזי ההוא קדמא דאשתכח בבי כגשתא זכאה חולקה דאיהו קיימא בדרגא דצדיק בהדי שכינתא. כידוע המדקדקים בכל הדורות השתדלו להקדים, מכל מקום לא מצאנו שנהגו להקפיד שיתאספו עשרה ויבואו ביחד ממש.

והנה בברכות (ו' ע"ג) איתא א"ר יוחנן בשעה שהקב"ה בא בבית הכנסת ולא מצא עשרה מיד הוא כועס שנאמר מדוע באתי ואין איש, והנה איתא (סו' ו' ע"ה) שאם יש עשרה קדמה שכינתא ואתיא וצ"ב הענין, ועיין שו"ת הרשב"א ח"א סי' נ'.

הבאר היטב (נחמילת סימן נ"ז סק"ה) כתב בשם סידור האר"י וז"ל המגיד הזהיר לבית יוסף לבוא לבית הכנסת בהשכמה כדי שיוכל להתפלל בסדר ולא בדילוג כי העושה כן מהפך הצנורות, עכ"ל, והנה כידוע שסדר התפלה נתקן כנגד סדר העולמות, ותפלת י"ח היא כנגד המדרגה הגבוהה, ואע"ג שתפלת י"ח היא רק מדרבנן וחייב קריאת שמע היא מהתורה, מכל מקום ענין תפלת י"ח הוא עמידה לפני המלך, והיא הדרגה הכי נעלה, ואין ענין זה שיך בקריאת שמע.

הרבה אנשי מעשה היו נוהגים להתפלל על הסדר ממעם זה אפילו אם איחרו לבא לבית הכנסת, אבל כבר דחה בשו"ת חכם צבי (סי' ל"ו) הנהגה זו, שהרי מצאנו רק שהמגיד הזהיר את הב"י שיבוא בהשכמה כדי שלא יצטרך לדלג, אבל אה"נ אם קרה שאיחר מי יימר שכוונת המגיד היתה דלא כהלכה הפסוקה בסימן נ"ב בשם הגאונים, ועוד דאפילו אם נימא דהמגיד באמת אמר לבית יוסף שגם אם איחר שלא ידלג, הרי קי"ל כמש"כ המג"א (סימן כ"ה סק"כ) שכל דבר שבעלי הקבלה והזהיר חולקים עם הגמרא הולכים אחר הגמ' והפוסקים, על כן יש

ומש"ה הוצרכו הראשונים ליתן מעם לדידן מ"ט הש"ץ חוזר תפלתו, ולפי זה אם אירע שאחד אחר והוצרך להתפלל עם הש"ץ בזה קדיב ליה החת"ם מעלת תפלה בציבור ופשוט שזה כונת החת"ם, וכ"נ משמעות לשון הרמב"ם (פ"ח מהלכות תפלה ה"ד) וז"ל וכיצד היא תפלת הציבור, יהיה אחד מתפלל בקול רם וכו'.

והנה החזו"א (אור"ח סי' י"ט אות ז') כתב וז"ל אחד שבא לבית הכנסת בשעה שהש"ץ מחזיר התפלה [קודם שהתחיל] נראה דיתפלל יחד עם הש"ץ וכו', כיון דהבקי אינו יוצא אלא בתפלת עצמו, נכון יותר שתהיה תפלתו בציבור וכשמתפלל עם הש"ץ הוי תפלת הציבור, בפשטות כונתו שדינו כתפלת הציבור ממש, וכמש"נ.

והנה באשל אברהם [מבוטשאטש] (רי"ט סימן נ"ג) כתב שאין ספק שכשמתפללים בעת חזרת הש"ץ התפילה הרי זה תפלה עם הציבור ממש, ומש"כ השו"ע שידלג היינו באופן שאם לא ידלג לא יוכל להתפלל כאחד עם הש"ץ, הרי שסובר ג"כ שתפלתו עם הש"ץ הוי כתפלת הציבור ממש.

אמנם כמה שסובר שעדיף להתפלל בסדר בלי דילוג, אם יספיק על ידי זה להתפלל יחד עם הש"ץ דחשיב תפלה בציבור, למעשה מסופקני בזה, שהרי משמעות החכם צבי וסתימת הפוסקים אינו כן, אלא לכתחילה יש לדלג ע"מ להתפלל עם הציבור בלחש, ורק בדיעבד באופן שכבר איחר תפילת הלחש, בזה יכול להתפלל עם הש"ץ וחשיב תפלת ציבור.

היתה כדי להוציא את שאינם בקיאים, והיום שכולם בקיאים כתבו הראשונים שמכל מקום תקנת הקדמונים נשארה, והרי אם תפלת הש"ץ היא עיקר תפלת הציבור הרי היה להם לתקן בשביל זה עצמו תקנה קבועה [ולא בשביל להוציא את שאינו בקי], ועוד שיוצא לפי דבריו שכל הקהל שמתפלל כ"א בפנ"ע לא יצאו ידי תפלה בציבור וכו', סוף דבר כל דברי תשובה זו הם דברים מוטעים, ולכן ברור שאין זה מדברי החת"ם.

וע"ש שמסיק שלמעשה נראה שתפלה בציבור הוא דוקא מה שמתפלל הציבור יחד בלחש, וכן אם מתפלל הציבור יחד עם הש"ץ שאומר בקול רם (כדאיתא גמ"א קכ"ד, ז') הוא תפלה בציבור, אבל יחיד המתפלל עם הש"ץ מסתבר שאינו תפלה בציבור, אך אולי עדיף זה קצת מתפלה ביחידות לגמרי מסברא בעלמא, משם שעכ"פ הרבים עוסקים בתפלה וכו'.

אולם בשו"ת שבה"ל (ח"ד סי' י"א) כתב שכל המכיר בסגנון התשובה יכיר מיד שהם דברי החת"ם עצמו, ובישוב קושיות האגרו"מ הנ"ל כתב דודאי מה שהרבה יחידים מתקבצים לעבודת ה' אע"פ שעושים כ"א עבודת יחיד נקרא עבודה בציבור ובנדון שלנו תפלת ציבור, כמבואר ביומא (נא ע"א) שכרבן פסח חשוב קרבן ציבור הואיל ובה בבנופיא, אע"פ שכ"א עושה לעצמו, אלא שהחת"ם קאמר דדרגת תפלת ציבור האמיתי היה יותר אם היה זה ע"י ש"ץ וכל העם עונים אותו [ומש"כ דנקרא תפלת יחיד, היינו לעומת מעלת התפלה עם הש"ץ], וכיון שהיום כל הציבור מתפללים בפנ"ע כאו"א, ובה כבר יצאו תפלה בציבור, בשביל תוספת מעלה של חזרת הש"ץ אין בזה להוסיף מעלת תפלה בציבור כיון שכבר יצאו,

חוברת ד'

סימן צ'

סעיף ט"ו- שנים שנכנסו וכו' – הגאון מהר"י
 אייבשיץ זצ"ל כתב לפרש בספרו אהבת
 יהונתן על ההפטרות בדרך דרוש – (הפטרות ואתחנן)
 הגמרא בברכות (ה ע"ג) שנים שנכנסו להתפלל ויצא
 אחד מהם מורפין תפלתו בפניו, הכוונה דהנה ענין
 התפלה הוא שצריך לייחד הלב בעת הדיבור כדי
 שיתפלל בכונת הלב ואם מתפלל בפיו ובכוונת הלב
 מקבלים המלאכים תפלתו, ואם מתפלל בפיו לבר בלי
 הלב אינו מועיל לו לתפלתו ונמסרת לחיצונים, וזהו
 כוונת הגמ' שנים שנכנסו להתפלל היינו שנים בנושא
 אחד הפה והלב, וקדם אחד מהם ויצא, היינו הלב
 וסילק את תפלתו ומצפצף כעגור בפה בלא לב מורפין
 לו תפלתו בפניו, כי אינו מתקבל, וע"ש שפירש שזהו
 חטאו בכפלים, דהיינו בהרהור הלב ובעשיית אברים.

סעיף ט"ז – ההולך בדרך והגיע לעיר ורוצה
 ללון בה אם לפניו עד ד' מילין מקום
 שמתפללין בו בעשרה צריך לילך לשם וכו' –
 איתא בפסחים (מ"ו, ה) א"ר אבהו א"ר רשב"ל לגבל
 ולתפלה ולגמ' ד' מילין, א"ר יוסי בר"ח לא שנו אלא
 לפניו אבל לאחריו אפילו מיל אינו חוזר, ופרש"י שאם
 מהלך אדם בדרך ובא עת ללון ולהתפלל אם יש בית
 הכנסת לפניו בריחוק ד' מילין הולך ומתפלל שם
 [ובתוס' בברכות (ט"ו, א') ד"ה אמאן כתבו בשם
 רש"י דהיינו להתפלל שם במנן]. ועמש"כ בשו"ת
 שבה"ל ח"ו סי' ל"ו אודות תפלה ביחידות במקום
 מרוחק על מנת לקרב רחוקים ליהדות, וע"ע בח"ח סי'
 י"ט, ובסי' ס"ח אודות מקרה איום שנגרם לאדם עקב
 ששהה במקום מרוחק ללא ציבור.

נקמין כהפוסקים שגדר ד' מילין תלוי במרחק ואינו
 תלוי בשיעור הילוך ד' מיל [שהוא ע"ב מינוט

או יותר, וכמו שהארכנו לעיל בסי' פ"ט סעיף א'], ועי'
 שו"ת שבה"ל ח"ט סי' ל"ז שכתב שאינו דומה למש"כ
 הביאור הלכה בסימן קס"ג לענין גמ' לסעודה שתלוי
 בשיעור הילוך ד' מיל, דהתם איירי בקום ועשה
 לאכול בלי גמ', וכאן איירי בשב ואל תעשה שמונע
 עצמו מלמרוח להתפלל בציבור, וגם שלא ביטל
 לגמרי מצות תפלה, על כן אפשר להקל, וכ"מ משו"ת
 שו"מ מהדו"ק ח"ג סי' ק"ג.

המור כתב בסוף הלכה זו "לכן צריך להשתדל בכל
 כוחו להתפלל עם הציבור", ועיין עוד בשו"ת
 שבה"ל ח"ו סי' כ"א (אות ג') שכתב שמי שנוסע
 למקום מרוחק (ע"מ לנפוש לשם תענוג) שאין שם מנן
 עשרה, איסור קעביד שאסור להכניס את עצמו למצב
 זה, והצדיקים שעשו כך אולי היה להם איזה מעם
 הגון על פי הלכה או לרפואה וכו"ג, ואם הוא באמת
 שלא לצורך כלל, מצדיקים כאלה לא שמענו.

סעיף י"ז – יש מי שאומר שמכל שכן שלא
 ישכים אדם לילך מעיר שמתפללים
 בעשרה וכו' – האגודה בחולין (פ"ע סי' קמ"ט) כתב
 על דברי ר' אבהו הנ"ל [שהובאו בחולין קכ"ב ע"ב]
 "לתפלה אם יש עשרה עד ד' מילין ימתין, וכל שכן
 שלא ישכים אדם לילך מן העיר שמתפללין שם
 בעשרה אם יכול לבוא למחוז חפצו בעוד היום, ושלא
 צריך לילך יחידי אחר התפלה".

הרי שאם יצטרך בגלל זה לילך יחידי [ללא שיירה]
 או שיגיע למחוז חפצו בלילה, אינו צריך להמתין
 להתפלל בעשרה, כל שכן שאין לו להסתכן עבור זה,
 וכמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"ח סי' י"ט (אות ה') ואין בזה
 אפילו מצד לפני משורת הדין לעשות כן, אלא רק
 באופן שיש מירחא בעלמא [ללא עוד מעמים] חייבוהו

והרא"ש היינו רק כאשר יש לו מנין גם בבית לימודו, בזה אמרין דעדיף להתפלל בבית המדרש מלהתפלל בבית הכנסת, אבל לא יתפלל בבית לימודו ביחידות. אולם רבינו יונה הביא בשם תוס' שעדיף להתפלל בבית לימודו אפילו ביחידות מלהתפלל בבית הכנסת. [והנהגה כל זה בבית הכנסת שאין לומדים בו, אבל בית הכנסת שמתקיימים בו שיעורים ולומדים בהם תורה, ודאי דדינו בבית המדרש של רבים, והר"ד דינא שברוב עם הדרת מלך ועדיף ממקום לימודו].

סעיף י"ט - יקבע מקום לתפילתו – איתא בברכות (ו' ע"ג) א"ר חלבו א"ר הונא כל הקובע מקום לתפילתו אלוקי אברהם בעזרו וכשמת אומרים לו אי עניו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו, ואברהם אבינו מנא לן דקבע מקום דכתיב וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם וכו', ועוד איתא שם (ז' ע"ג) א"ר יוחנן משום רשב"י כל הקובע מקום לתפילתו [וי"ג לתורתו] אויביו נופלים תחתיו, והרי"ף הביא שתי מימרות אלו.

והנהגה תלמידי רבינו יונה (ג' ע"ג מדפי הרי"ף) כתבו שלא אמרו דבר זה במקומות של בית הכנסת, כיון שכולה מקום תפלה היא, אין להקפיד אם יושב פעמים בזוית זו ופעמים בזוית זו, אלא רצה לומר שקובע מקום לתפילתו בביתו שפעמים שאינו יכול ללכת לבית הכנסת מתפלל בביתו ומיוחד מקום ידוע לכך, והכי משמע בירושלמי ברכות (פ"ה ה"א) דאיתא התם המתפלל בתוך ביתו כאילו מקיפו חומה של ברזל.

אמנם הרא"ש והטור הכריעו כאידך ירושלמי דס"ל שדין זה הוא אף בבית הכנסת, וכדאיתא (פ"ד ה"ד) א"ר תנחום בר חנינא צריך אדם ליחד לו מקום בבית הכנסת להתפלל שנאמר וכו', והכי נקטינן.

חכמים למרוח לאחריו ולצדדיו עד מיל ולפניו עד ד' מילין.

והנהגה מה שאין צריך למרוח אחר מנין עשרה במקום שיצטרך לילך בגלל זה יחידי וכיוצ"ב, זה דוקא במקום שיש מנין עשרה מלבדו, אבל אם על ידי שילך מן העיר יתבטל המנין, אין נכון לעשות כן, כמבואר בסמ"ח סעיף כ"א, דאיתא התם "עיר שאין בה אלא עשרה ואחד מהם רוצה לצאת בימים הנוראים מחיבים אותו לישאר או להשכיר אחר במקומו וכו'". ופשוט דהוא הדין בכל ימות השנה, אלא שהשו"ע דיבר בהוה בזמנו שחלק מהציבור אשר היו מרודין בפרנסה וכלים וכיוצ"ב לא הקפידו כל ימות השנה להתפלל במנין, אבל בזמנינו במקום שמקפידים בכל ימות השנה להתפלל במנין ודאי אפשר לכופו על זה בכל יום, כמבואר בשו"ת שבה"ל ח"ו סי' י', ועיין מה שהאריך בביאור האי דינא דכופין בח"ד סי' רכ"א (אות ב').

בשו"ת שבה"ל ח"י סי' ט' כתב שקהילה ותיקה אשר נצטמצמה עד שאין המנין קבוע כ"כ בבית הכנסת, יש להשתדל לקיים התמיד בבית הכנסת, ומצווים על זה לומדי התורה ובחורי הישיבה שבעיר, והוא מיסודי החינוך להיזהר בקדושת התפלה, ובתנאי שאין זה גורם להרע ביראת שמים, ע"ש.

סעיף י"ח - בית המדרש קבוע קדוש יותר מבית הכנסת - עיקר דין קדושת בית המדרש אי חמורה מקדושת בית הכנסת שנחלקו בזה ר' יוחנן וריב"ל במגילה (כ"ז ע"א), כבר נפסק בס' קנ"ג, ס"א ואכ"מ, אלא שהכא הנידון הוא לענין התפלה, שקמ"ל שעדיף להתפלל במקום לימודו מלהתפלל בבית הכנסת של העיר, וכמו שנהגו רב אמי ורב אסי שהתפללו דוקא ביני עמודי דגרסי, אלא דלהרמב"ם

מיוחדת, וכמו שכתב הצ"ח "שנראה שעיקר מעם קביעות המקום הוא לפי שהמקום ההוא כיון שהתפלל שם קנה המקום קדושה ושוב כשמתפלל פעם שנית קדושת המקום מסייע לו שתקובל תפלתו, והמתנאה אומר שהוא אינו צריך שמקומו יסייע לו להשרות עליו קדושה שיוכל לכין בתפלתו, אבל זה שקובע מקום הוא מורה שצריך סיועת קדושת המקום שיגרום לו שלא יתבלבל תפלתו במחשבת חוץ ומסייע לו שתוכל תפלתו לעלות למעלה, זה מורה על ענוה, וכיון שמצאנו שאף אברהם אבינו קבע מקום לתפלה, הרי שתלה תפלתו בזכות קדושת המקום ולא בזכות עצמו, ומי שמקפיד על זה הרי הוא מתלמידיו של אברהם אבינו ולכן אמרו שאלוקי אברהם בעזרו".

באשל אברהם (צוטשטט) כתב שגם בפעם הראשון ההולך להתפלל שם ע"מ להתפלל שם גם אחר כך הרי זה מקום קבוע, כוונתו שכיון שדעתו להתפלל במקום מסוים נחשב כקביעת מקום, ולא ישנה למקום אחר.

מג"א - סקל"ד – מקום קבוע, ונראה לי שתוך ד' אמות חשיב מקום אחד דאי אפשר לצמצם – ועיין בעל המאור שבת ריש פרק הזורק (ל"ו, ז) כל ד' אמות ברה"ר גמרא גמירי לה וכולהו תולדות דרה"י לרה"ר נינהו, לפי שד"א של אדם בכל מקום קונות לו וכרשותו דמין וכשמוציא חוצה להן כמוציא מרה"י לרה"ר דמי.

והנה בשו"ע סי' שצ"ז סעיף א' [ברין עירוב תחומין] כתב שבו איש תחתיו מכאן שכל אדם יש לו ד"א בכל מקום. ובמשנ"ב סק"ח כתב דלדעה זו אין לו רק ד"א לאותו רוח שבירר, והרמ"א (שס) כתב דמותר לילך ד"א לכל צד, ובמשנ"ב (שס) כתב דלדעה זו יש לו שמונה על שמונה, ויל"ע מה הדין וגדר הד"א של

עוד כתבו תלמידי רבינו יונה (שס) ויש מקשים, וכי מפני זה בלבד מספרים אחר ממתו שבת גדול כזה, והלא שמואל הקמן שאמרו עליו (סנהדרין יא.) שראוי שתשרה עליו שכונה אלא שאין דורו זכאי לכך, כשמת אמרו (שס) עליו שבת זה הי חסיד הי עניו, והאיך אמרו כאן שאומרים אותו על כל אדם שקובע מקום מיוחד להתפלל.

ובחידושי הרשב"א [על ההגדות] והוב"ד בעין יעקב ביאר גמרא זו, אם תתעורר למה חייבו מקום לתפלה ושהתועלת בהיותה במקום קבוע יותר מהיותה פעם כאן ופעם כאן עד שקראו הקובע עניו וחסיד, תדע כי גם בזה רמזו סוד נעלם, והנגלה שהמתפלל צריך לכין דעותיו קודם שיתפלל לדעת לפני מי עומד ולעמוד ביראה ולהכיר נמיכותו וגדול האדון אשר הוא מבקש וכו', ומסיבות הכנת המחשבה וזיקוק הלב – קביעות המקומות, שהמקום המוכן לתפילה מוסיף יראה בבתי הכנסיות והמקומות המוכנים לעבודת השם יתברך, וזו אחת מכוונות האזהרה שבאה בתורה ומקדשי תיראו, לפי שיראת המקום גורמת להיות הנדרש שם כעומד לנגד עיניו ועל ימינו כל היום, וממנו יבא למידת החסידות והענוה ולא ימוט לבבו מכוונותיו, ולזה רמזו וכשמת אומרים עליו אי עניו אי חסיד וכו' לפי שקביעות המקום גורם לענוה וחסידות.

אלא שצריך ביאור מה השייכות בזה למידת אברהם אבינו, ובחי' הצ"ח עמ"ס ברכות (כאן) כתב בזה ובהקדם לדבריו נקדים מש"כ הספורנו עה"פ "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה' (נראשית י"ט כ"ז) "כי חשב לבקש עליהם רחמים אחרי שלא מצא להם זכות בדין", ונראה שאברהם אבינו התפלל דוקא באותו מקום שיש בזה מעלה

איזה שאלה מן המלך אינו נכנס לפני המלך לטרקלין שלו אלא עומד בחצר ושואל על ידי עבדו של מלך שנכנס לטרקלין לפני המלך, אבל מידת מלך מלכי המלכים הקב"ה הוא שאין לשאול ע"י שום אמצעי לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף, וכדי להורות על אמונה זו ועיקר זה צריך ליכנס לפני מב' דלתות כלומר שאין אנכי מבקש ממשרתיו אלא אני נכנס לבית הכנסת עצמו לטרקלין של מלך מלכי המלכים הקב"ה, אבל אומות העולם שמעלים בדעת שעל ידי איזה אמצעי יתן להם הקב"ה שאלתם [וכמו ש"כ התוס' בבכורות (ב) ע"ז ד"ה שמה] ע"ש], אין להם אלא דלת אחת, יעש"ה.

הרא"ש והרבינו יונה פירשו דין זה בדרך אחר שאינו שיעור מרחק מהפתח, אלא שיעור זמן, דהיינו שלא ימהר ויתפלל מיד כשנכנס אלא ישהה שיעור ב' פתחים, והגם שחסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת קודם התפלה (נרכות ל"ז ע"ז), מכל מקום אין אנו מקפידים ע"ז (כמנוי בס' ל"ג מג"א סק"א), אולם עכ"פ יש להקפיד להמתין כדי שיעור כניסת ב' פתחים שהוא ח' מפחים. [ובאורחות חיים להרא"ש (אות מ"ז) כתב תחלת מעשיך הבט סופם, והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה. כי החכם עיניו בראשו. עכ"ל. דהיינו שאם אדם יתבונן לפני כל פעולה שעושה, ינצל ע"ז מהרבה מבשולות].

מג"א סקל"ה – מכבדין בפתח בית הכנסת וכו' **הואיל וראוי למזוזה** – איתא בברכות (מ"ז ע"א) אע"ג שבבית הכנסת אין חיוב מזוזה, מכל מקום הוי פתח הראוי למזוזה, דהיינו שהוא בצורה של פתח ודלת החייבים במזוזה, על כן מכבדין בפתחו (ועיין יור"ד סי' רמ"ג, י"ז).

סעיף כ"א – צריך שלא יהא דבר החוצץ וכו' – איתא בברכות (ה' ע"ב) תניא אבא בנימין אומר

קביעת מקום, האם הוא רק להצד שבירר לו או שיש לו ד"א לכל צד, ובאשל אברהם מבומשאמש כתב שדינו כמו שמצינו במק"א בדינים אחרים "שכל הבית חשוב כד"א", אבל להלכה לא קי"ל כוותיה לגבי קביעות מקום.

נראה שלתפלה במקום קבוע עדיף על פני תפלה ברוב עם, דאח"כ תפלה ברוב עם הוי מעלה, מכל מקום תפלה במקום קבוע מוסף במהות וכוונת התפלה, וזה עדיף.

סעיף כ' – יכנס שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל, יש מפרשים וכו' ונכון לחוש לכל הפירושים – איתא בברכות (ח', ע"א) א"ר חסדא לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים ויתפלל שנאמר במשלי (ח', ל"ד) לשמור מזוזה פתחי ובירושלמי (פ"ה ה"א) דרש מפסוק זה בזה"ל, יכנס אדם לפני משתי דלתות, מה מעם "אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום".

והנהגה בהא דיכנס שיעור שני פתחים פרש"י שלא ישב סמוך לפתח דנראה עליו עיכוב בית הכנסת כמשאוי, שיהיה מזומן לצאת, ועל דרך זה פירש המהר"ם מרוטנבורג, אלא שכתב שהטעם הוא מפני שמביט לחוץ ואינו יכול לכיון, ולפ"ז זה דוקא כאשר הפתח פתוח לרה"ר, אבל אם הפתח פתוח לרה"י שפיר דמי, אך כתב המור שנראה שאין לחלק בזה ובכל גווני צריך ליכנס לפני משתי דלתות, [דהיינו שלא יתפלל בפוליש, אלא בתוך בית הכנסת עצמו].

וכתב הב"ח שיש ללמוד מזה שכל בית כנסת צריך שיעשו עזרה לפניו כדוגמת האולם שהיה לפני ההיכל דלא כבתי תיפלות של אומות העולם עובדי ע"ז דאינם נכנסים אלא לפני מדרגת אחת, ונראה שהוא להורות דאע"פ שמדת בשר ודם מי שמבקש

אלא דלפי"ז הקשה המג"א (סס) דצ"ע איך מתפללים לפני שמענדער שרחב ד"ט וגבוה י"ט [כגון עמוד של החזן], וביותר בתיבה [בימה] על גלגלים שאינו קבוע במקומו [שמעמידים אותו במקומו רק לעת הצורך, ובשאר הזמנים עומד בצד בית הכנסת] הא הוי חציצה בינו לבין הקיר, וי"ל כמ"ש בסוף דבריו בשם שו"ת הרשב"א (ח"א סי' 5) שכל דבר שהוא תשמיש בית הכנסת לא חשיב הפסק וחציצה.

סעיף כ"ב – ויש מי שאומר שיש לזהר מלהתפלל אחורי שום אדם וכו' – הנה בפשטות הסברא בזה הוא משום שלא יהא נראה כמשתחוה לאדם, אולם מהגמרא משמע שאין איסור, דאיתא בברכות (כ"ז ע"ג) אסור לאדם להתפלל אחורי רבו, משמע שאחורי אדם אחר מותר, ועיין בפר"ח ובעוד אחרונים שהקשו כן, וביותר במקומות שיש בהם רבים קשה להקפיד על זה, מכל מקום בשעת הכרעות כדאי לצדד עצמו אם אפשר, ולא יכרע כנגד אדם אחר.

הנה המור בסימן צ"ח סעיף ד' כתב שאין לעמוד על גבי דבר כדי שלא יהא חציצה בין רגליו לרצפה כעין הכהנים בבית המקדש [ובאמת היו מקומות בתימן שנהגו כן].

המהרש"ם [בדעת תורה] כתב שזה דוקא במקום גבוה ג"ט, מכל מקום זה חידוש שלא הוזכר לעיל בריש הסימן, על כן נראה שאינו מדין חציצה, אלא משום דין גבהות וגאות, וא"כ יש לחלק בין עומד ע"ג חציצה דרך גבהות שאסור, למי שיש לו מעם אחר דשרי.

סעיף כ"ג – בנדים המצוירים וכו' – יש באיסור זה ב' מעמים משום הפרעה בכוונת התפילה, ועוד שכורע מול דמות.

על שני דברים הייתי מצטער כל ימי על תפילתי שתהא לפני מטתי, אולימא לפני מיטתו ממש, והאמר רב יהודה א"ר ואיתימא ריב"ל מנין למתפלל שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר, שנאמר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל, וכתבו בתוס' ד"ה שלא יהא "אבל מילתא דקביעא כגון ארון ותיבה אין זה הפסק, אבל מטה נראה שאין זה קבוע", וכתב הב"י דהא דמטה חוצצת, היינו דוקא מטה שבזמן התלמוד שהיא לישיבה, אבל מטה דידן העשויה לשכיבה הוי קבוע [ואינה חוצצת].

אבל הב"ח חולק וס"ל שמטה דידן אינה קבועה וחוצצת, וכתב שמוכרח שזהו כונת התוס', שהרי מהסוגיא מבואר שמטה חוצצת, וע"ז כתבו תוס' הוראה, אבל מטה נראה שאין זה קבוע – ולכן חוצצת, ואי קאי רק על המטה שהיה בזמן חכמי התלמוד מאי קמ"ל ההוראה בזה, הרי אין זה נפק"מ במטה דידן, אלא ודאי שכוונת התוס' שאף מיטות דידן אינם קבועות שהרי לפעמים משנים המטה ממקום למקום, על כן היא חוצצת [כמו שהיא דחזקיהו וכמו שהיה בזמן התלמוד].

אלא שהמג"א בסקל"ז כתב שאין כוונת התוס' בתורת הוראה כלל, אלא לפרש כוונת המקשן שהקשה על אבא בנימין היאך קאמר שהתפלל לפני מיטתו והא הויא חציצה, דהיינו בזמניהם, אבל על מיטות דידן לא קאיירי כלל, שלא היו חוצצות כלל כיון שהם קבועות.

הבית יוסף כתב בשם האבודרהם שדוקא דבר חשוב שרחבה ד"ט וגבוה י"ט הוא דחשיב הפסק וחציצה, אבל דבר מועט אינו נקרא הפסק וחציצה, דאל"כ היאך מתפללים בבית הכנסת לפני הספסלים שיושבים בהם.

סעיף כ"ד – לא יתפלל בצד רבו וכו' – איתא
בברכות (כ"ז ע"ב) לעולם אל יתפלל אדם לא
כנגד רבו, פרש"י (שם ע"ב) דהיינו אצל רבו ומראה
כאילו הם שוים, ולא אחורי רבו, פרש"י משום יוהרא,
ובתוס' פירשו מפני שנראה כמשתחוה לרבו, ורבינו
יונה פירש שמא יצטרך רבו לפסוע ג' פסיעות לאחוריו
בעוד שהוא מתפלל ולא יוכל להפסיק.

בירושלמי ראש השנה [פ"ב ה"ה] איתא ר' חייא בר
[א]בא הוה קאים מצלי, עאל ר' כהנא
וקם ליה מצלי מן אחוריי מן דחסל ר' חייא בר [א]בא
מן צלותיה יתיב ליה דלא מיעבור קומיין, רב כהנא
מאריך בצלותיה, מן דחסל רב כהנא, א"ל הכין אתון
נהיגין גביכון מצערין רברביכון, א"ל ר' אנא מדבית
עלי וכתוב עלי דבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח
ובמנחה עד עולם, בזבח ובמנחה אין מתכפר לו אבל
מתכפר לו בתפלה, וצלי עלוי זוכה למיסב עד
דאיתעבדון מפריי סומוקן כהדא דקקא, הרי מביאר
כמעטו של רבינו יונה, שאיסור תפילה אחורי רבו הוא
שלא ימנע מרבו לפסוע לאחוריו בגמר תפילתו.

כל זה תוך ד' אמותיו של רבו, אבל חוץ לד' אמות
אין בזה משום המעמים הנ"ל דחשיב רשות אחר
בפני עצמו וגם רבו יוכל לפסוע לאחוריו.

הפמ"ג כתב בשם הפר"ח שצריך להרחיק אחורי רבו
ד' אמות וג' פסיעות שהרי אסור לרבו לפסוע
אם בפסיעה השלישית יכנס לתוך ד' אמותיו, אבל
לפני רבו סגי בד' אמות מצומצמות, מיהו סתימת
הפוסקים שלעולם בד' אמות סגי [ועיין מאירי בסוגין
שכתב שזה תלוי במעמים הנ"ל].

כתב הב"י שלפניו אסור להתפלל אפילו יותר מד'
אמות, כיון שיש בזה בזיון, מכל מקום לא קי"ל

מג"א סק"ז – ונראה לי דגם בכותל בית הכנסת
אסור לצור ציורים וכו' – ואף תמונות כותל
המערבי ודגלי י"ב שבמים וכיוצ"ב אין לעשות,
והמזוללים בזה עושים שלא כדן.

בבאר היטב סק"ל כתב ע"פ שו"ת הרדב"ז שאסור
להתפלל כנגד המראה, אפילו אם עיניו
עצומות, והוא מאוד שכיח במקומות שיש זכויות על
מסגרת "שויתי ה'" וכיוצ"ב שלפני החזן וע"י הזכויות
רואה את דמותו מולו, על כן יש להזהר בזה. ועיין
בשו"ת שבה"ל ח"ט סי' כ"א מש"כ בזה.

בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' ק"ז [פ' קע"ח]) כתב, שאיסור
גמור הוא לעשות בבית הכנסת דמות בצורת
אריה, שהרי איתא בעבודה זרה (מ"ג ע"ב) לא תעשון
כדמות שמשו הממששים לפני במרום הרי שאסור
מדאורייתא לעשות דמות צורה זו, וע"ש בראשונים,
וכ"ש שאין לעשות צורה זו בכותלי בית הכנסת, כמו
שכתב ההגהות האש"ר"י (בפרק ג' מע"ז סימן ה' בשם
האור זרוע (אות ר"ג)), שמלבד האיסור הנ"ל, הוסיף
עוד מעם שהרי מצוה שלא יהא דבר חוצץ בין
המתפלל לבין הקיר, וכששוחה בברכותיו יהא נראה
כשוחה לאותם צורות על כן יש לחוש לכך [ויש
להוכיח כן שהרי אפילו להתפלל אחורי רבו אסור,
ולפי תוס' שהרי המעם הוא מפני שנראה כמשתחוה
לרבו, א"כ כ"ש שאם יש תמונת צורת אריה הרי
נראה כמשתחוה לו], על כן מסיק הרדב"ז דהוי איסור
גמור והוי אביוריהו דע"ז והוא בכלל יהרג ואל יעבור,
על כן אף על פרוכת ארון הקודש ועל מעילי הס"ת אין
לעשות כן. ועיין מש"כ בשו"ת חת"ס חוור"ד סי' קכ"ט
וח"ו סימן ד', ובשו"ת שבה"ל ח"ד סימן צ"ה (אות ב')
ובח"ו סי' קל"ד.

מחויב לכסות את לבו, והכי ק"ל בסי' ע"ד סעיף ו', משא"כ בתפלה צריך לעמוד בדרך כבוד, כעומד לפני מלך בשר ודם, על כן אסור להתפלל עד שיכסה את לבו.

והנה מלבד דין ערוה מכוסה ודין לבו מכוסה, אין להתפלל כשלבו רואה את הערוה, כדאיתא בברכות (כ"ד, ז) ת"ר היה ישן במליתו ואינו יכול להוציא את ראשו מפני הצנה חוצץ במליתו על צוארו וקורא קריאת שמע וי"א על לבו, ופרכין ות"ק הרי לבו רואה את הערוה, קסבר ליבו רואה את הערוה מותר. והנה התוס' שם (כ"ה, ז) ד"ה והרי, כתבו בשם רבינו שמעיה בעל המחזור וימרי תלמידו של רש"י שקי"ל כת"ק שלבו רואה את הערוה מותר, מ"מ לא קי"ל כוותיה אלא להלכה כתב השו"ע בסי' ע"ד סעיף א' דקי"ל כהראשונים שפסקו כה"א שלבו רואה את הערוה אסור.

סעיף ב' - צריך לאזור אזור בשעת התפלה
אפילו יש לו אבנט וכו' משום הכון - הנה מקור דין זה הוא בשבת (י, ב) שאפילו כאשר לבו וערותו מכוסים, ואינם רואים זא"ז, יש עוד דין שיאזור אזור מיוחד לתפלה מדין "הכון לקראת אלוקיך ישראל", דאיתא התם שמהתיר חגורו חשיב התחיל לאכול ולא מטרחינן ליה לחגור עצמו, ואי אפשר להתפלל כך משום הכון, ובפשטות איירי אפילו שיש לו מכנסים ואין לבו רואה את הערוה, שהרי מתחיל לאכול וצריך לברך ברכות נהנין, הרי שלענין תפלה יש עוד דין לאזור אזור מדין הכון.

והנה התוס' (סג) בד"ה מריחותא כתבו בשם המחזור וימרי שמעם החגורה הוא כדי שלא יהא לבו רואה את הערוה, והיינו לשיטתו דס"ל שמעיקר הדין קי"ל שלבו רואה את הערוה מותר, ורק בתפלה אין

הכי, אלא כמש"כ הב"ח, הש"ך ביור"ד (ס' רמ"ז סק"ל) והמג"א שיותר מד' אמות בכל גווני שרי.

דין זה הוזכר גם ביור"ד (סי' רמ"ז סעיף ע"ז) בדיני כבוד רבו, והרמב"ם הזכיר דין זה רק בהלכות תלמוד תורה (פ"ה ה"ו) ולא בהלכות תפלה, ובכס"מ (פ"ו מהלכות ת"ת ה"ה) כתב בסוף דבריו שהרמב"ם ס"ל שדין זה מדיני דרך ארץ נגעו בה.

ועיין בהגהות חת"ס בסי' ק"ב שכתב והנה [חנה] עשתה כן מפני שזה סגולה נפלאה להתפלל בצד הצדיק, מכל מקום לא נכון לעמוד בתוך ד' אמותיו של יושב, ועי' בשו"ת רדב"ז דהפליג בשבח המתפלל במחיצת רבו.

סתימת הגמ' והפוסקים הראשונים משמע שדין זה הוא דוקא ברבו ולא באביו, אולם הח"י אדם בכלל כ"ב דין ו' והוב"ד במשנ"ב סקע"ג כתב שאף לא יתפלל בצד אביו, ויש לחוש לדבריו, הגם שלא הוזכר דין זה בראשונים.

חוברת ה'

סימן צ"א

סעיף א' - היתה מלית חגורה וכו' אסור להתפלל עד שיכסה לבו - אסור לומר דבר שבקדושה כאשר ערותו מגולה כדכתיב ולא יראה בך ערות דבר, ובברכות (כ"ד, ז) איתא א"ר הונא היתה מלית חגורה לו על מתניו מותר לקרות קריאת שמע, שהרי ערותו מכוסה, ושם (כ"ה, ב) איתא עוד אבל לתפלה עד שיכסה את לבו, ופרש"י "צריך להראות את עצמו כעומד לפני המלך לעמוד באימה, אבל קריאת שמע אינו מדבר לפני המלך", על כן אינו

במזמור סימן ח' (סעיף ז') בענין סדר עטיפת המלית כתב בשם בעל העימוד אהא שהאדם פעמים בכיסוי הראש ופעמים בגילוי הראש, ומכסה ראשו (נעלית) שלא יהא בגילוי הראש, וכתב ע"ז הב"י שהיו פורסים סודר או מלית על הראש לצניעות לפי שביסוי זה מכניע את לב האדם ומביא לידי יראת שמים, וכן נהגו חכמי ספרד, ואפשר דהכי קאמר יבסא ראשו בענין שלא יהא בגילוי הראש ממלית של מצוה שצריך שיכסה ראשו בציצית לקיים מצות ציצית מן המובחר, מבואר דס"ל שאסור מדינא לישב בגלוי ראש לגמרי. וכתב שם הדרכי משה, נראה לי שמה שכתב המור זה רק מדת חסידות שאין איסור לילך בגילוי הראש, ורק בזמן עטיפת המלית צריך לכסות ראשו, ובמ"ז (שס) בסק"ג כתב "דאדרבה בא רבינו להזהיר שיהיה נזהר כ"כ בכיסוי הראש שאפילו בשעה שמעוטף במלית של מצוה צריך שלא יזוז ממנו כיסוי של ראשו, ע"ש מעמו, ועוד כתב בשם שו"ת המהרש"ל (סימן ע"ז) שזה רק מידת חסידות, ומסקנתו דמ"מ אפילו בלא תפלה יש לזוהר, מאחר שהעם תופסים אותו לקלות ולפריצות וכו' ע"כ, והמ"ז עצמו כתב ונראה לי שיש איסור גמור ממעם אחר, דהיינו כיון שחוק הוא עכשיו בין העכו"ם שעושים כן תמיד תיכף שיושבים פורקים מעליהם הכובע, וא"כ זה נכלל בכלל ובחוקותיהם לא תלכו, כ"ש בחוק זה שיש לו מעם, דכיסוי הראש מורה על יראת שמים על כן ודאי ירחיק עצמו בזה, [מכל מקום מודה שכשיושב סגי לכסות עם היד, אבל אין להוציא כך דבר קדושה מפיו ועיין קובץ מבית הלוי קובץ י"א עמוד ס"ד - ס"ה בזה], ע"כ, והיינו דלהמ"ז זה אסור מעיקר הדין, וכ"ד הרמ"א בדרכי משה בסימן (ס"ק ז').

מג"א סק"ג - מש"כ בסימן ב' סעיף ו' שלא ילך ד"א בגילוי הראש היינו מידת חסידות, וע"ש

להתפלל כאשר לבו רואה את הערוה וזה גופא משום דין הבית, ולכן ס"ל שזה דוקא בזמניהם שלא היה להם מכנסים, [והיה דרכם לילך כל היום עם חגורה], אבל לדין שיש לנו אבנט של מכנסים [או בגד הצמוד היטב לגוף וכיו"ב], אין צריך לאזור אף לתפלה, וזה שורש מנהג הפרושים שאינם מקפידים לחגור גארטל בשעת התפלה, והוא משום שסומכים על המחזור וימרי בזה, אבל החסידים שמקפידים לחגור גארטל בשעת התפלה אף שיש להם מכנסים נוהגים כשיטת התוס', וכמש"כ כאן בשו"ע.

סעיף ג' - יש אומרים שאסור להוציא הזכרה

מפיו בראש מגולה - הגם שמלשון השו"ע משמע שהאיסור הוא להוציא האזכרה עצמה, אבל אין איסור לומר שאר תיבות הברכה בראש מגולה, אולם ממקור הדין מבואר "שאסור לברך בגלוי ראש", דהיינו שדין זה קאי על כל הברכה.

ויש אומרים שיש למחות שלא ליכנס בבית

הכנסת בגלוי הראש - הבית יוסף מביא מהכל בו (סימן י"ב) בשם הר"מ "שאין איסור לילך בגלוי הראש, כי מה שאמרו בשבת (ק"ח, ז) דר' הונא בריה דר' יהושע אמר תיתי לי דלא סגינא ד' אמות בגלוי הראש, ר"ל שזו מידת חסידות, והר"ף כתב שיש למחות שלא ליכנס בבית הכנסת בגלוי ראש, עכ"ד. הרי שלכו"ע מחוץ לביהכ"ס הוא רק מידת חסידות, ובאמת גם בסוף מסכת שבת (קנ"ז, ז) מבואר הכי, דאיתא התם שאמרה אימיה דרנב"י כסי רישך כי היכי דתיהוי עליך אימתא דשמיא, ובקידושין (ל"ב, ב) איתא דרב הונא בריה דר' יהושע היה אומר על הנהגתו הזו "שכינה למעלה מראשי", הרי שזה רק מידת חסידות ולא מעיקר הדין.

הויכוחים (לרצי ישמעאל חנינא צהרצ מרדכי הרופא, רצו של רמ"ע מפלנו) בחקירה ז' (עמוד 169) הביא שהיה מקובל שהתינוק שהלך בראש מגולה הוא הנוצרי ימ"ש, וכבר כתב בן בעל המנהיג בפירושו למסכת בלה וז"ל ונחלקו חכמים ז"ל על אותו הפריץ יש"ו שהלך לפניהם בקומה זקופה ובגילוי הראש קראוהו עז פנים ואמרו עליו עז פנים לגהינום רא"א ממזר, רי"א בן הנדה רע"א ממזר ובן הנדה].

סעיף ד' - כובעים הקלועים מקש חשיבא כיסוי - בן כתב בשו"ת תרומת הדשן (ח"א סי' י), וראייתו מכתובות (ט"ז, ב') שמהתורה אשה יכולה לכסות ראשה בקלתה, דהיינו סל, והוא חלול מכמה מקומות שאינו קלוע יפה, ובעירובין (ק', ז') חשיב עיטוף, וכ"ש כובע הקלוע יפה מקש חשיב כסוי ועיטוף, וסוגי בהכי ליחשב באימה וביראה.

בשו"ת חת"ס (ח"ז סי' ז') הוסיף שאפילו אם לכובע קש יש נקבים גדולים והפריץ מרובה על העומד מהני, ועיין שם שהתיר לומר הזכרה ולהתפלל בכובע העשוי כמו רשת על הראש [וסגי בזה להראות הכנעה].

והנה לענין זה פשוט שמעיקר הדין חבישת פאה נכרית חשיב כיסוי, מכל מקום מחמת מראית עין אין לעשות כן, ובשעת הדחק גדול [בגון פקידים ומקורבי מלכות האומות] יכולים לסמוך על עיקר הדין דחשיב כיסוי.

אבל הנחת היד על הראש לא חשיבא כסוי - והנה המ"ז (סי' ח' סק"ג) כתב בשם שו"ת המהרש"ל (סי' ט"ז) שכתב שאם רוצה לברך ברכת הנהנין, והוא בלילה שאין לו כובע, די לו במה שמכסה ראשו בידיו, והסברא בזה שהרי סו"ס ניכר שעושה בן לכיסוי ודרך ארץ, מ"מ המ"ז עצמו כתב

במג"א סק"ו שה"ה אף בפחות מד"א, והנה בהגהות החת"ס הביא מה שכתב בספר בכור שור (שנת ק"ח) שאין לשהות בגילוי הראש אפילו כשעומד במקום אחד ולא זו ממקום למקום, וע"ש מש"כ בענין הנהגת האדם בבית מרחץ.

והנה למעשה הגם שהרבה פוסקים ראשונים ואחרונים הקלו בזה מעיקר הדין וס"ל שזה רק מעלה ומדת חסידות, מכל מקום מקובל בדינו ע"פ רבותינו שהיושב בגילוי ראש בשאמ נפש ה"ז כמי שיצא מכלל עמיתך יותר מהעובר על האסור החמור של לשה"ר ורכילות, ועל זה יש להמליץ כעין מה שמוכא בשם מוהר"א מקארלין שאמר "אף אמנם שהעצבות אינה חמא, אבל אין כמזה להביא לחמאים הכי גדולים", כמו בן הגם שההולך בגילוי ראש אינו חמא, אבל אין כמזה להביא לחמאים הכי גדולים. ועי' מש"כ בחי' החת"ס נדרים (ב, ז) ושו"ת חו"מ סי' קצ"א. ברור שהכיסוי צריך לכסות רוב הראש, אבל כיפה קמטמנה אינה מביאה לידי יראת שמים, ואין זה מרמה אלא את עצמו. יענין שו"ת שבה"ל ח"ח סי' מ"ז (אות ד') בדבכ נתנית דבר מאכל לאדם שאינו שומר תו"מ אשר יש לבקש ממנו שיברך, כמו"כ צריך למסור לו כיסוי ראש שיברך כראוי, אבל אי"ז מעכב, וע"ע בשו"ת שבה"ל ח"ד סי' י"ז וח"ח סי' קס"ה.

[בענין זה יש לציין הברייטא במסכת בלה (פ"ז) וז"ל "פעם אחת היו זקנים יושבים עברו לפניהם שני תנוקות אחד גילה את ראשו ואחד כיסה את ראשו, זה שגילה ראשו ר' אליעזר אומר ממזר, ר' יהושע אומר בן הנדה, ר"ע אומר ממזר ובן הנדה, וע"ש שלבסוף נתגלה שהיה ממזר ובן הנדה, באותה שעה אמרו ברוך שגלה סודו לעקיבא בן יוסף, ואיתא שם שמע מינה גילוי ראש עזות תקיפא היא. באוצר

משונים, שאין דרכו לעמוד בהם בפני אנשים חשובים, כיון שעיקר הדין בזה הוא שיהא מכוסה כעומד לפני חשובים, וכיון שהוא מכוסה ומתפלל כראוי ואינו עושה שום שחוק, שפיר דמי. ומסתמא תחפושת העשוי לשחוק גרע, ועיין קובץ מבית לוי, פורים תשס"ו.

רמ"א - הגה ובעת הזעם יש לחבק הידים וכו' -
לקמן בסימן צ"ה סעיף ג' כתב בשו"ע שיניח ב' ידיו על ליבו כפותים הימנית על השמאלית, וזה דין בכל תפלה, אבל כאן הרמ"א איירי בשעת זעם, ואז יש לחבק כל יד בפני עצמה, דהיינו שיכניס גודלו לתוך כף ידו ויחבקו בהידוק, והוא דרך הכנעה.

המ"ז כתב בשם הזוהר - "מאן דקאים בצלותיה בעי לכסוי רישיה ועיניו בגין דלא יסתכל בשכינתא", מכל מקום יש לכסות הראש והעינים עם המלית מהצדדים ולא מלמעלה, שהרי מוב שיהיו התפילין של ראש גלולים ונראים כמב' בשו"ע סי' כ"ז סעיף י"א. בודאי יש יחידים שמקפידים ע"ז, אבל הרבה מהצדיקים שראיתי לא חששו לזה.

עוד כתב בשם הזוהר - "מאן דפקח עיניו בשעת צלותיה מקדים עליה מלאך המות", והנה המג"א בסי' צ"ג סק"ב כתב שהאריז"ל התפלל מתוך הספר כדי שיכוין מאד, על כן נראה שרק כשאין לו סידור יתפלל בעצימת עינים, ועיין בשע"ת סי' צ"ו סק"ב, שתפילת י"ח היה אומר האריז"ל בעינים סגורות.

איתא במנהגי החת"ם (תומר דבורה פ"א סעיף ד') שהחת"ם התפלל שמו"ע בלחש ולא נשמע קולו בקודש ועמד כעמוד ברזל. בתולדות הקול אריה מסופר שפ"א ראה את החת"ם בשעת מנחה שעמד כאבן דומם בלי התנועע שום אבר ושפתיו מרחשין ופניו בוערות כלפיד אש, ובלב העברי כתב שהעידו

שלא מהני להוציא דבר קדושה מפיו [כגון קדושה וברכו], ויל"ע האם מודה המ"ז שסגי בכיסוי היד לברכת נהנין וצ"ע.

ואין אחר וכו' משמע דחשיבא כסוי כמו"כ
בשעת הדחק יכול לכסות ראשו עם שרוול בגדו, ולכו"ע שפיר דמי. ולענין הנחת היד ע"ג הכיפה (ליחשב כב' כיסויים) עיין קובץ מבית לוי קובץ י"א עמוד ס"ה

סעיף ה' - לא יעמוד באפונדתו וכו' ולא ברגלים מגולים וכו' - והנה דין זה תלוי במנהג אנשי המקום, וכידוע בארצות ערב נהגו לעמוד לפני חשוביהם ברגלים יחפות על כן שפיר נהגו בני תימן להתפלל יחף, וכמבואר בבית יוסף.

מג"א סק"ה - כתב בשם המהר"ם מינין (סימן ל"ח) שאין ליכנס במנעלים לבית הכנסת, וכתבו האחרונים דהכונה למגפיים, שהיו מלאים מיט ורפש, ופשוט שהנוהגים לילך במגפיים נקיים, לית לן בה.

שם - אין להתפלל בלי בתי שוקיים של צמר וכו' - ועיין שו"ת חת"ם (אור"ח סי' ע"ו) מה שכתב בענין לבישת בגדי צמר בשעת התפלה.

סעיף ו' - דרך החכמים ותלמידיהם שלא יתפללו אלא כשהם עמופים - יש שהיו נוהגים שהיה להם 'שוהל ראק' שהוא בגד מיוחד לתפלה בבית הכנסת, ובאמת בירושלמי (נרכות פ"ד הלכה ו') איתא "דאחוי דאימא דר' אבא הוה צייד גולתיה דרב בצומא רבא, א"ל כד תיחמי שמשא בריש דיקלי תיהב לי גולתי דנצלי נעילת שערים", הרי מבואר שהיה לרב גלימה מיוחדת לתפילה.

בשו"ת שבה"ל (חי' סי' י"ח אות ו') כתב שמותר להתפלל בפורים אף כאשר לבוש בבגדים

ואם כן יצא ידי חובתו ואין צריך לחזור ולהתפלל, ומאידך איך יוכל לשער שאף שיכול להעמיד את עצמו ע"א רגעים, אבל ע"ב רגעים אינו יכול, וא"כ תפלתו תועבה וצריך לחזור ולהתפלל, איך יוכל בר איניש לשער דבר זה. וביותר לפי מש"כ בחי' רע"א בשם שו"ת גינת ורדים (סימן מ"ח) שדייק הא דאיתא בגמרא "שיעור הילוך פרסה" ולא שיעור זמן מסוים, קמ"ל שאפילו אם יכול להעמיד את עצמו ע"ב רגעים אם יושב במקום אחד, אבל אם ילך שיעור פרסה לא יוכל להעמיד את עצמו ע"ב רגעים [מכיון שריבוי הילוך גורם פתיחת הנקבים] אזי תפלתו תועבה, ואיך יוכל לשער דבר זה.

נראה שמי שיודע מהנסיון שע"פ מבעו סובל מחולי העצירות ובדרך כלל הרגילות אצלו שיעבור יותר משיעור שעה וחומש עד שיפתחו נקביו, הרי הוא כמו שבדק את עצמו, ויכול לסמוך על הרי"ף דס"ל שבכה"ג מותר לו להתפלל, וכ"ש אם יעבור זמן תפלה [שסו"ס יש כאן רק ספק איסור דרבנן, כ"ז שאין חשש בל תשקצו], וצריך הרבה סיעתא דשמיא. **המג"א** בסק"א מביא ראיה מהגמרא שדין זה הוא רק בנצרך לגדולים, אבל בנצרך לקטנים, אפילו שיודע שלא יוכל להעמיד את עצמו שיעור הילוך פרסה אין תפלתו תועבה, שהרי בברכות (כ"ז, ז) איתא היה עומד בתפלה ומים שותתים על ברכיו פוסק עד שיכלו המים וחזור ומתפלל, וקי"ל שחזור למקום שפסק, הרי שאין דנים תחילת תפלתו לתועבה, אפילו שרואים אנו שאינו יכול להעמיד את עצמו שיעור הילוך פרסה, הרי שבנצרך לקטנים אין תפלתו תועבה, וכ"ד כמה ראשונים. אולם הא"ר מחמיר בזה, שגם בנצרך לקטנים הוי תפלתו תועבה,

תלמידי החת"ס שמעולם לא ראו אותו בתפלה בלי דמעות. ועיין שו"ת שבה"ל ח"ז סי' א'.

סימן צ"ב

סעיף א' - היה צריך לנקביו אל יתפלל - בענין זה ישנם כמה דינים, לכתחילה יש לבדוק הנקבים לפני התפלה, אף שאינו מרגיש צורך כלל, כמבואר בסוף הסעיף. ואם כבר מרגיש צורך, אסור לו להתפלל עד שינקה את עצמו, ובדיעבד אם כבר התפלל כך, תלוי מה היתה מידת הצורך, כפי שיבואר להלן. ואם הרגיש צורך גדול ובכח התאפק ומתוך כך התפלל, מלבד שתפלתו תועבה גם עבר על איסור בל תשקצו וכפי שיבואר להלן בסעיף ב'.

ואם התפלל תפלתו תועבה, וצריך לחזור ולהתפלל, וה"מ שאינו יכול להעמיד עצמו שיעור הילוך פרסה וכו' - באופן שיודע שלא יספיק לנקות את עצמו עד שיעבור זמן תפלה, אם יודע שלא יכול להעמיד את עצמו עד שיעור הילוך פרסה פשוט שעדיף שיעבור זמן תפלה משיתפלל כך, שהרי אף אם יתפלל תהא תפלתו תועבה, מכיון שמרגיש שצריך לנקביו והרי יצטרך לחזור ולהתפלל, אמנם אם משער שיכול להעמיד את עצמו שיעור הילוך פרסה לפי הרי"ף יכול להתפלל [והרי זה כמו בדיעבד] וכ"פ המג"א, אבל הרא"ש ס"ל שרק בדיעבד אם כבר התפלל יצא ידי חובתו, אבל לכתחילה אסור לו להתפלל בכה"ג אף אם יעבור זמן תפלה [ועיין פרישה].

אלא שלמעשה דין זה קשה להגדירו באופן מעשי, איך יכול הצריך לנקביו לשער בעצמו שיכול להעמיד עצמו ע"ב רגעים ואילו ע"ג רגעים אינו יכול,

מג"א סק"ב - כתב בתוך דבריו בשם הסמ"ג שאסור להפסיק בתפלתו אם לא מפני חשש סכנת נפשות, ועמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"י סי' רנ"ב (אות ג') בענין חברי הצלה אם רשאים להפסיק באמצע תפילתם, על פי דברי סמ"ג אלו.

סעיף ד' - צריך לרחוץ ידיו במים וכו' - איתא בברכות (ע"ז ב') רב חסדא לייש אמאן דמהדר אמאי בעידן צלותא, וה"מ לק"ש אבל לתפלה מהדר, ועד כמה עד פרסה, ופרש"י דדוקא ק"ש שזמנה קבוע פן יעבור הזמן, אבל לתפלה דכל היום זמנה צריך למיהדר אמאי, אבל תוס' דחו גירסא זו שהרי גם לתפלה יש לחוש שיעבור זמן התפלה אם יחזור אחר המים, ותירץ הרשב"א שדוקא לענין ק"ש שהיא מדאוריתא לא החמירו עליו למיהדר אמאי לפי שאין ד"ת מקבלים מומאה (כדאיתא נדף כ"ז ב'), אבל לתפלה החמירו עד פרסה, ונראה להוסיף בזה שהרי תפלה הוא כעומד לפני המלך והוא כעבודה ולכן צריך יותר קדושה ומהרה [וכמו שפרש"י (כ"ה, ב') לענין כיסוי הלב].

הנהגה רה"ג, הרי"ף והרמב"ם גרסו ברש"י, על כן כתבו שצריך לחזור אחר מים ואפילו שיעבור ע"ז זמן תפלה, אבל התוס' גרסו שאף לתפלה א"צ לחזור אחרי מים כלל, שדינו כמו קר"ש שיש בזה אותו מעם שלא יעבור זמנו.

והנהגה השו"ע פסק כרוב הראשונים דגרסו שלתפלה צריך לחזור אחר המים, מכל מקום לא פסק כמותם לגמרי, שהרי כתב שאם מתירא שיעבור זמן התפלה ינקח ידיו בכל מידי דמנקה, וזה כשיטת התוס', וכ"כ בדרכי משה, וכבר עמד ע"ז הט"ז בסק"א ונשאר בצ"ע (ועין היטב צצית יוסף עלמו מש"כ צז).

ועיין כאן בביאור הלכה בזה, ולמעשה נראה שיחזור ויתפלל בתורת נדבה.

בשו"ת שבה"ל ח"ט סי' כ"ב כתב שהנצרך לנקביו וסיים כבר ברכת גאולה לא יסמוך מיד תפלתו אלא ינקח את גופו ואח"כ יתפלל, אבל כאשר נצרך רק להפחה עדיף שיסמוך גאולה לתפלה, וע"ע בקובץ מבית לוי קובץ י"א עמוד ס"ו בזה.

רמ"א - כל הנצרך לנקביו אסור אפילו בדברי תורה - איתא בבכורות (מ"ד ז') שמואל איצטריך ליה בשבתא דרגלא נגדו ליה גלימא וכו' ע"ש, וביבמות (ס"ד ז') איתא דר' אבא בר זבדא ורב גידל ורב חלבו ורב ששת איעקרו מפירקא דר' הונא, וקאמר ר' אחא בר יעקב שיתן סבי הוינא וכולהו איעקרו מפרקיה דר' הונא לבר מאנא דקיימי בנפשאי החכמה תחיה בעליה (ועי' ט"ז סימן ג' סק"ג).

סעיף ב' - אם באמצע תפלה נתעורר לו תאוה וכו' - בזה אין אומרים שתפלתו תועבה, כיון שכשהתחיל להתפלל לא הרגיש שום צורך.

רמ"א - אבל בלאו הכי [דהיינו שמרגיש צורך גדול] יותר טוב להפסיק - משום חומר איסור כל תשקצו. והגם שמשמע מהמג"א בסק"ב שאיסורו רק מדרבנן, מכל מקום כבר האריך בזה התבואות שור בס' י"ג סק"ב, להביא ראיות שאיסורו מהתורה, אבל לא הכריע, ע"ש, ולמעשה בכה"ג לא יאריך בתפלתו, וכן לא יאמר אלוך נצור, אלא מיד בסיום ברכת שים שלום יאמר יהיו לרצון וגו' ועושה שלום וגו'.

נראה שבאופן שיש איסור כל תשקצו, מותר לעבור לפני המתפלל אפילו תוך ד' אמותיו, כדי לצאת על מנת לעשות צרכיו.

פרסה, דאם לא תימא הכי בזמנינו שיש אמצעי תחבורה מהירים יצטרך לנסוע אפילו מרחק נסיעה של שעה וחומש בשביל קצת מים לגמ"י, ואין מסתבר, ועיין מש"כ בס' צ' סעיף ט"ז לענין תפלה בציבור, ובביאור הלכה סי קס"ג לענין נטילת ידיים לסעודה [שתלוי בזמן], ומש"כ שבה"ל ח"ח סי' י"ט, ובח"ט סי' ל"ז, אכן לענין יור"ד סי' שע"ה סעיף ח' לענין אבל שנמצא תוך י' פרסאות משאר האבלים, שמונה עמהם, ומסתבר שתלוי לפי זמן שיעור הילוך, ועי' שו"ת שבה"ל ח"י סי' כ"א (אות ז') מש"כ בזה.

מי שנמצא בביתו, דינו כלאחריו, שאינו צריך לחזר אחר המים, אלא עד מיל, כמבואר בביאור הלכה ד"ה אבל.

סעיף ה' - רחץ ידיו שחרית וכו' והסיח דעתו -
מצינו בגמרא דין נטילת ידיים בשחרית, כדאיתא בברכות (יד, ז') רב משי ידיה וקרא ק"ש ואנח תפילין וצלי, ושם איתא עוד א"ר יוחנן הרצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה יפנה וישול ידיו ויניח תפילין ויקרא ק"ש ויתפלל, ובחולין (קו, ז') איתא אמר רב נוטל אדם שתי ידיו שחרית ומתנה עליהן כל היום כולו, ועוד איתא בברכות (ס, ז') גבי ברכות השחר, כי משי ידיה לימא ברוך אקב"ו על נטילת ידיים, וכתב בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' קל"ה) מדקאמר בברכות (יד, ז' ע"ו, ה') נוטל ידיו ולא רוחץ ידיו משמע שצריך בשחרית ליטול ידיו בכלי, וא"ת מאי שנא שחרית ממנחה ומעריב, י"ל לפי שבשחרית אנו נעשים כבריה חדשה, וצריכים אנו להודות לו יתברך על שבראנו וכו', ולפיכך אנו צריכים להתקדש בקדושתו וליטול ידינו מן הכלי ככהן המקדש ידיו מן הכיור קודם עבודתו.

הפרמ"ג (צ"ח אות ג') מביא שמהרמב"ם (צפ"ד מהל' תפלה ה"א וז') שכתב שטהרת הידים מעכב בתפלה, וכתב "שיש לרחוץ ידיו במים עד הפרק ואח"כ יתפלל, ואם היה בינו ובין המים יותר מד' מילין ומקנח ידיו בצרור או בעפר". מבואר שאם התפלל מבלי לקנח ידיו כלל ה"ז מעכב תפלתו, אך המשנ"ב בסקי"ג כתב שאינו חוזר ומתפלל, ועיין בביאור הלכה ד"ה צריך שאין לחלק בזה בין סתם ידים לידים מזונפות, ע"ש.

והנה בספר חתן סופר על שו"ע או"ח בסדר עבודת היום שער טהרת ידים סי' א' (עמוד לז) נקט הדברים כפשוטם, שלדעת הרמב"ם אפילו סתם ידים אם לא קינחם קודם שהתפלל (שחרית) צריך לחזור ולהתפלל, (וכ"כ ר"א בן הרמב"ם), ובספר הקובץ לר"ג מריבימש הביא שם בשו"ת ושב הכהן (סי' ה') שביאר דהוי כדן קידוש ידים ורגלים שזה מעכב בעבודת המקדש, [ועמש"כ בשו"ת הרשב"א ח"א סי' קצ"א, הוב"ד בבית יוסף סי' ד'], אבל להלכה לא קי"ל כהרמב"ם.

והנה ברמב"ם שם (ה"ג) כתב "כמה דברים אמורים שאינו מטהר לתפלה אלא ידיו בלבד בשאר תפילות חוץ מתפלת שחרית, אבל שחרית רוחץ פניו ידיו ורגליו ואח"כ יתפלל, והשיג הראב"ד לא ידעתי רגליו למה, והנה המגדל עוז כתב ע"פ הגמ' בשבת (י, ז') דאיתא התם רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונוהו שנאמר כל פועל ה' למענהו, מיהו לפי הנ"ל יש לומר עוד שיש דמיון בין דין נטילת ידיים לתפלה לדין קידוש ידים ורגלים של הכהנים במקדש, ולפי"ז מוכנים דברי הרמב"ם.

ואם אין לו צריך לחזור אחריהם עד פרסה - נראה שהכונה מרחק פרסה, ולא שיעור זמן הילוך

להתפלל ובקל יפסיד זמנו, על כן יש מ"ד דס"ל שאין צריך להדר כלל, מכל מקום במנחה גדולה יש להדר אחר המים].

לענין קריאת שמע איתא בברכות (ט"ז, א) שאין צריך להדר אחר מים, וכבר נתבאר שהוא משום חשש שיעבור זמנו, (רש"י ותוס') וגם משום שפסוקי ק"ש היו דברי תורה ואין מקבילים טומאה (הרשב"א), מכל מקום לכתחילה יש ליטול הידים לקריאת שמע.

לענין שאר ברכות ודברי תורה אין דין היסח הדעת כלל ואפילו לכתחילה אין צריך ליטול ידיו מחמת הסה"ד, מכל מקום אם היו ידיו ממונפות צריך ליטלם [וכמש"כ כאן בביאור הגר"א], ועיין משנ"ב סקב"מ.

בשו"ת שבה"ל ח"ז סי' ה' כתב אודות היוצא מבית הכסא לאחר שעשה צרכיו ועדיין לא נמל ידיו, אי מותר לענות אמן.

סעיף ו' - העומד בתפלה וזוכר שנגע במקום ממונף וכו' - בפשיטות יש ליטול כל כף היד, אולם כיון שמצאנו בבית יוסף סוף סימן קס"א שאפילו בנמ"י לסעודה יש ג' דעות, אם סגי בב' פרקים או צריך ליטול עד סוף קשרי האצבעות או שצריך ליטול עד פרק הזרוע, על כן מעיקר הדין בנמילת ידים לתפלה סגי ליטול האצבעות. [לענין מים אחרונים ידוע שהגר"א הקפיד על רביעית, כמוכא במשנ"ב סי קפ"א סקי"ט בשם המעשה רב, אבל לא קי"ל הכי, אלא סגי בראשי האצבעות ששם עיקר הלכלוך].

מוכא שהחת"ס? היה לו כוס עם מים סמוך למקומו בשעת התפלה, אם יצטרך ליטול ידיו.

אולם הרא"ש בברכות פרק תשיעי סימן כ"ג כתב וז"ל כי משי ידיה אומר ברוך אקב"ו על נמילת ידים לפי שידיה של אדם עסקניות הם וכו', מזה יש ללמוד דהוא הדין בתפילת המנחה ובתפילת הערבית אם עשה צרכיו ונוטל ידיו מברך על נמילת ידים, אבל כל היום כשעושה צרכיו אין צריך לברך כי אם אשר יצר דלא נתקנה ברכת על נמילת ידים כי אם לסעודה ולתפילה כי הך דהכא. ולחלכה לא קי"ל כהרא"ש אלא כהרשב"א, שעיקר התקנה היא רק בשחרית, על כן קבע השו"ע דין זה על נמ"י בשחרית.

והסיח דעתו - פשוט שאם רוצה ליטול ידיו משום היסח הדעת בעלמא, ואין לו מים, אין צריך לחזור אחריו עד פרסה.

מג"א סק"ד - כתב שהסיח הדעת הוא הפסק רק לענין תפלה ולא לענין שאר הברכות, אכן לענין קריאת שמע נחלקו הפוסקים אם היסח הדעת הוא הפסק או לא.

החתן סופר בספרו על שו"ע או"ח סדר עבודת היום כתב בשער מהרת הידים סי' ב' עמוד ל"ג שיש כמה דרגות לענין חיוב נמילת ידים כדלהלן.

לענין שחרית שיש ב' מעמים א. שהידיים עסקניות (הרא"ש), ב. שנעשינו כבריה חדשה (הרשב"א), צריך להדר אחר המים כמכו' בגמרא, ולהרמב"ם דין זה מעכב התפלה אפילו בדיעבד (ואפילו נסתם ידים).

לענין מנחה דינו רק לכתחילה, [ואין צריך להדר אחר המים במנחה קמנה, שהרי זמנו מתחילת שעה עשירית, ומעיקר הדין זמנו עד פלג המנחה שכבר יכול להתפלל מעריב, דהיינו שזמנו הוא שעה ורבע, ואין חייב לחזור אחר המים עד שיעור הילוך פרסה שהוא שעה וחומש, הרי ישאר לו ג' מינוט

סי' צ"ג סעיף ב' - עיין שו"ת שבה"ל ח"א סי' מ' (אות א')

סי' צ"ד סעיף - בענין קדושה לנגד אר"י, עיין שו"ת שבה"ל ח"י סי' כ',

- ולענין חלה שחייב לעמוד בשעת התפלה, עמש"כ שם בסי' י"ט.

חוברת ו'

סימן ק"א

סעיף א' - המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות וכו' - איתא בברכות (ל"ד, ז') המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן (כל הברכות), ואם אינו יכול לכוין בכולם יכוין את לבו באחת, ומסקינן שיכוין באבות, והנה הסמ"ק (סימן י"ב) והמהרי"ל (הלכות תפלה אות ז') כתבו שיכוין באבות ובמודים, ונראה שכך היתה הגירסא שלפניהם.

עוד איתא שם (ל', ז') לעולם ימוד אדם את עצמו אם יכול לכוין את לבו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל, ובתוס' (ל"ד, ז') ד"ה יכוין כתבו שקאי על ברכת אבות.

עוד איתא שם (ל"ב, א') ת"ר המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים, אבא שאול אומר סימן לדבר תבין לבם תקשיב אונך.

והנה האבודרהם [מקובל שהיה מתלמידי רבי יעקב בעל המורים] (עמוד ז') כתב שיש לכוין במיוחד בברכת אבות "לפי שהיא חשובה יותר משאר הברכות מפני שיש בה גדולת השם וזכות הראשונים וגאולת אחרונים, ועוד מפני שאם נותן דעתו עליה יתלמד להוסיף בכוונתו, ודע כי לפי הכוונה תקובל

או מחכך ידי בכותל - צ"ב קצת המציאות שיוכל לנקות את ידיו מע"ג הכותל, שהרי לא סגי לחכך ראשי אצבעותיו בכותל, אלא צריך לחכך כל מקום שחושש שנגע בדבר מינוף, אבל אה"נ בבגד שפיר דמי, שיוכל לנקות בו את ידיו כראוי.

סעיף ז' - וכן אם חיכך הראש - מבואר שנגיעה בעלמא בראש לא חשיב מקום ממונף, אלא רק בחיכוך, שנוגע במקום זיעה ממש. בהנחת תפילין הרבה נוהגין ליטול ידים, מחמת הנגיעה בחלק העליון שביד ומחמת החיכוך בראש במקום שיער. וע"ע מש"כ בשו"ת שבה"ל ח"ח סי' ב' (אות 6) עוד בזה.

רמ"א - וכן בצואת האוזן והאף - והנה הגר"א בביאורו הביא מב"מ (ק"ז ז') ששניהם חשיבי צואה, וכתב "ולא נראה". ונראה שכונתו על שניהם, מכל מקום מש"כ המשנ"ב בשם המו"ק שג"כ הקיל, ע"ש שכתב וז"ל "וג"ל פשוט שלא נפסלו הידים אם נגעו בליחת החוטם בדרך השלכתה כיון דאורחיה בהכי ולא קפדי עליה אינשי כולי האי, אין צריך להפסיק בתפלתו לחזור אחר מים לנקותה ממנה, אבל אם נגעו בצואת האוזן ג"ל דיש לחוש להצריכן נטילה לתפלה דמיקרי מקום מינופת ומאיסא טובא, ודוקא כשהיא רכה ולחה אבל יבשה ודאי לא חמירא ע"ש. [וע"ע בחי' החת"ם כתובות (כ' 6) ד"ה שאם שהחמיר בצואת האוזן].

בווענין שמעתי מתלמיד החפ"ן חיים זצוקללה"ה שהעיד על רבו שהוא עצמו הקפיד מאוד על כך, [ועיין מה שכתב בנו בספרו מכתבי החפ"ן חיים, בפרק דוגמא מחיי אבי זצ"ל סעיף ס"ג סק"ל] (עמוד ל"ד) שהרגיש כמה פעמים שכאשר נגע בראשו נגע עם ממפתחו שבידו].

ובזה קאי בפ"ד, וכפי שכתב שם בהלכה מ"ו "כיצד היא הכונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה", והיינו שאין זה דין כונה בעלמא אלא שזהו עצם מהות התפלה, ואם אינו רואה את עצמו שעומד לפני ה' אין זה מעשה תפלה אלא הוא בכלל מתעסק שאין בזה דין מעשה בכל התורה, עש"ה.

והנה החזו"א כתב על גליון חי' הגר"ח (סס) שלולא דבריו י"ל שהרמב"ם בפ"ד איירי בעיקר דין תפלה בדרך כללי, ואילו בפרק י' פירש מהו השיעור שחיבו חכמים לעיכובא. ובעיקר דברי הגר"ח כתב שזהו דבר שאי אפשר שבשעה שמתעשת ולבו מהרהר בדבר מן הדברים ודאי יש כאן היסח הדעת מהכוונה שכתב הרמב"ם, וכבר אמרו חז"ל בירושלמי ברכות (פ"ג סוף הלכה ד') א"ר מתניא אנא מחזיק מיבנותא לרישיה דכד הוי ממי למודים הוא כרע מגרמיה, והובא בתוס' בר"ה (ע"ז, ז' ד"ה ועיון תפלה). וכתב עוד דלא שייך בזה גדר מתעסק שסוף סוף יש לו ידיעה כהה (שמתפלל לפני ה') אלא שאין לבו ער כל כך ובדיעה קלושה סגי בדיעבד, אלא שאינה רצויה ומקובלת כל כך.

ו**כתב** שאפשר שכונת הגאון ז"ל בשעה שנעמד להתפלל [אז צריך לבזק שעומד לפני ה'] וכל התפלה סתמא לשמה, וא"כ לא שייך לדון אי סגי באבות [דהיינו שדינו ככל הברכות, אלא שהכל בתר תחלתו גריר], עכ"ד. וצ"ב מה שייך סתמא לשמה בתפלה, שזה סברא דוקא בקרבנות וכמש"כ בשו"ת שאגת אריה (סימן מ"ז), שהרי הקרבן בעצמותו היא עולה או חמאת וכיוצ"ב ומהתורה אין המחשבה מעכבת, ואדרבה רבנן תיקנו שלא יכוין לשמה כדי

התפילה שנאמר כי אם צעוק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו (שמות כ"ז כ"ג).

והנה המבי"ט בבית אלוקים (שער התפילה פ"ט) כתב שעיקר התפילה אינה לצורך האדם, אלא להלל שמו יתברך ולספר גדולותיו ונפלאותיו וכו', וכמו שאמרו כי מי שאין יכול לכוין בתפלתו לפחות יכוין בברכת אבות וכו', שנראה שעיקר כונת התפלה היא בתשבחות האל-יתברך, ומזה נמשך היותו נענה בשאלת צרכיו וכו', עכ"ד.

עוד אפשר לבאר ענין חשיבות ברכת אבות, ע"פ מש"כ התוס' בברכות (מ, ז') ד"ה אמר שאפילו שכל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, מכל מקום בתפילת י"ח אין מלכות, דסמכין על ברכת אבות שמוכרים שם אלוקי אברהם דהוי כמו מלכות שהרי אאע"ה המליך את הקב"ה על כל העולם שהודיע מלכותו, ע"כ, נמצא דברכת אבות היא היסוד שעליה נבנה המשך ברכות שמו"ע.

והנה בחידושי רבינו חיים הלוי (פ"ד מהלכות תפלה סי' א') הקשה על מה שכתב הרמב"ם (סס) "שה' דברים מעכבים את התפלה אע"פ שהגיע זמנה ואחד מהם הוא כונת הלב", ושם בהמ"ו כתב "כל תפלה שאינה בכונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כונה חוזר ומתפלל בכונה" ובפשטות משמע שדין זה מעכב בכל התפלה [מתחילתו ועד סופו], ואילו בפ"י מהלכות תפלה ה"א כתב "מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך", וצ"ב שהרי בפ"ד מבואר שכונת הלב מעכב בכל התפלה.

ותירץ הגר"ח שיש דין כונת הלב והוא כונת פירוש המילות וזה מעכב רק בברכה ראשונה, אבל יש עוד כונה והוא שיכוין שעומד בתפלה לפני ה'

סעיף ב' - ולא יתפלל בלבו אלא מחתך הדברים בשפתיו - המג"א בסק"ב הסתפק

האם מאחר דדרשינן "ולעבדו בכל לבבכם איזו עבודה שכלל - זו תפלה" על כן בדיעבד יצא ידי חובתו אף כשהתפלל בלב, או דלמא דכיון דקי"ל הרהור לאו כדיבור דמי לא יצא, והביא לזה ג' ראיות. א. ברכות (כ"א, א) שלא תיקנו לבעל קרי שיתפלל בהרהור. ב. ממשמעות הפוסקים (נסימן ז"ד) שחולא שהתפלל בהרהור לא יצא יד"ח. ג. משו"ע סי' קפ"ה בשם הרא"ש שאם בירך ברכת המזון בלב לא יצא ידי חובתו אלא א"כ הוציא בשפתיו, וכתב שהמעם שצריך לחתוך בשפתיו הוא משום שהקול מעורר למעלה בידוע, וע"ש שהעלה בצ"ע.

והנה בספר נפש החיים בפרקים שאחרי שער ג' בפ"ה כתב שמלבד שהעיקר בכל המצות הוא חלק המעשה, ומהרת המחשבה אינה אלא מצטרפת למעשה, גם במצות תפלה שנקראת עבודת הלב, העיקר הוא לחתך בשפתו כל תיבה ממשבע התפלה והוא לעיכובא ובדיעבד, שאם הרהר תיבות התפלה בלב לבד לא יצא ידי חובת תפלה כלל, ואם עדיין לא עבר הזמן צריך להתפלל פעם אחרת בחיתוך שפתיים, וכמו שהעיר ע"ז המג"א בסימן ק"א סק"ב בראיות נכונות וכו' וידוע בזה וכתבי האריז"ל שענין התפלה הוא ע"י עקימת ותנועת שפתיו בחיתוך תיבות התפלה שהוא בחינת המעשה שבדיבור, והאריך שם שעל פי פנימיות התורה לא יצא ידי חובת ענין התפלה במחשבה והרהור התיבות בלב לבד, ע"ש.

איתא בברכות (ל"א, א) כמה הלכתא גברותא איכא למשמע מהנך קראי דחנה, שהמתפלל צריך שיחתוך בשפתיו, שלא ישמיע קולו בתפלתו, ופרש"י (נשמואל א' א' י"ג) עה"פ ויחשבה עלי לשכרה, שלא

שלא ימעה לחשב איפכא, ונראה שכונתו בדרך דמיון ולשון מושאל שכל התפלה בתר תחילתו גריר.

אולם באמת בשבלי הלקט (סימן י"ז) כתב בשם רבי יעקב מגורצבורק "שיש להביא ראיה מריש מסכת זבחים שאע"פ שכמה פעמים אדם מתפלל ואינו מתכוין יש לומר שיצא ידי חובתו למ"ד תפלות כנגד תמידים תקנום דאמרינן בתחלת זבחים כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרים אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה, ומוכיח שם דאם נזבחו בסתמא כשרין יעלו לבעלים לשם חובה, הכא נמי בתפלה יש לומר דאינו מתכוין הוי ליה כסתמא ויצא ידי חובתו, מיהו המתפלל בכונה מפי עדיף והיא מצוה מן המובחר ומובטח לו שאין תפלתו חוזרת ריקם כדכתיב תכין לבם תקשיב אוזןך", עכ"ל.

בספר חרדים (פרק ס"ז סעיף י') כתב עה"פ במשלי (כ"ז כ"א) "מצרף לכסף וכוזר לזהב ואיש לפי מהללו", כלומר לפי כונתו בתפלתו דהיינו מהללו, שאם באות לו מחשבות מהעולם נראה כי הוא כסף מלא סיגים לא יטהר לבבו ורחוק הוא, לכן ישתדל באומץ להתרחק מהקלי' וליטהר ולידבק ביוצרו יתברך, עכ"ל.

תפלה באריכות אינה עצה ע"מ לינצל ממחשבות המורדות, הגם שמרן החת"ם העיד על עצמו שמעולם לא הרהר בדבר זר בשעת התפלה (כמש"כ צו נהקדמה לתורת משה עה"ת) וכידוע האריך בתפלתו, אולם אף בנו הכתב סופר לא נהג כן, וכל אחד ינהג כפי טבעו ותום לבו להתפלל בנחת ובמרגוע עד שלא ישרד במחשבות שונות. ברור שמי שמסתכל בעיתון ובכיוצ"ב לפני התפלה לא ימלט מלהרהר בזה בשעת התפלה, ובודאי לא יוכל להתפלל בעומד לפני ה'.

מאלו הדברים מובן שאין להתפלל במנינים החוטפים את תפלתם, אשר לא ימלט מהם כמה תיבות מהתפלה שלא יחתכו כראוי, ורדופים הם במחשבות המורדות ומתקיים בהם הכתוב "ולכם רחם ממנו".

רמ"א - ואם משמיע קולו בביתו כשמתפלל כדי שילמדו ממנו בני ביתו מותר - ועיי' ט"ז סק"א, ועמש"כ בזה בשו"ת שבה"ל ח"ו סימן ט"ו (אות א) במסו"ד. וע"ע בח"ג סי ט"ו (אות א') בענין עניית אמן על המתפלל שמונה עשרה בקול.

סעיף ג - י"א שבראש השנה יום הכיפורים מותר להשמיע קולו בתפלתו וכו' - בט"ז סק"ב ביאר שכיון שכוונתו לעורר הכוונה, ולא חיישינן שיטעה את שאר המתפללים כיון שיש בידם סידורים ומחזורים.

סעיף ד' - יכול להתפלל בכל לשון שירצה וכו' - בסוטה (ל"ג ע"ג) תנן אלו נאמרין בכל לשון פרשת סוטה וכו' ותפלה וברכת המזון וכו', ופריך שם (ל"ג ע"א) והאמר ר' יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי דאמר ר' יוחנן כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו, לפי שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי. ומשני לא קשיא הא ביחיד והא בציבור, ופרש"י דיחיד לא ישאל צרכיו בלשון ארמי שצריך שיסיעוהו מלאכי השרת, אבל ציבור יכולים להתפלל בכל לשון שהרי כתוב "הן א-ל כבוד לא ימאס" שאינו מואס בתפלתן של רבים. ותמהו תלמידי רבינו יונה [בריש פ"ב דברכות] א"כ על מה סמכו הנשים שחייבות בתפלה ומתפללות בשאר לשונות, וכתבו בשם רבני צרפת שתפלה שידועה לציבור (שקוסס קצוט) הוי לענין זה כמתפלל בציבור ושרי בכל לשון, אבל כששואל צרכיו כגון על חולה או על שום צער שיש לו בביתו אל ישאל בשאר

היו רגילים להתפלל בלחש, וכבר הקשו וכי היו רגילים לעשות שלא כדיון, וכי לא ידע עלי הכהן שחנה נוהגת כדיון.

וכתב השל"ה במסכת ר"ה בהגה"ה ד"ה וקצת יש הוכחה, שמכאן ראייה שמותר להשמיע הקול בר"ה ויוה"כ (המוצא להן צסע"ף ג), שהרי מעשה דחנה היה בר"ה כמבואר בר"ה (י"א, ע"א), אולם דין זה נאמר על תפלת ר"ה המסורה לרבים, ואילו חנה התפללה תפלה פרטית, וזה כונת רש"י שכיון שהיה ר"ה ולא היו רגילים בר"ה להתפלל בלחש על כן חשבה עלי הכהן לשיכורה, וע"ע בזה המהרש"א בחי' אגודות בברכות (סס) בדרך אחר.

אולם הנראה בזה כמש"כ בשו"ת תשובה מאהבה ח"א סי' י"ג (וכבר רמז לזה השל"ה (סס) בתירוצו השני), שחנה התפללה כל כך בלחש עד שלא השמיעה לאזנה כלל ולא היה ניכר הדיבור שמדינא יצאה יד"ח [כמב' בזהר], אבל עלי חשבה לשיכורה שהרי קי"ל שצריך להשמיע לאזניו וכמב' במג"א.

נמצא שיש ד' דרגות, המתפלל בלב מבלי חיתוך התיבות בשפתיו לא יצא ידי חובתו כלל.

המתפלל בחיתוך התיבות בשפתיו, אבל לא השמיע לאזניו, כתב המג"א בסק"ג שבדיעבד יצא ידי חובתו, ואינו צריך לחזור ולהתפלל אבל לכתחילה לאו שפיר עבד.

המתפלל בלחש והשמיע לאזניו, ולא השמיע קולו לאחרים, זהו התפלה המובחרת.

המתפלל בהגבהת הקול שנשמעה תפלתו לאחרים, הרי זה מנביאי השקר ולאו שפיר עבד, מיהו יצא ידי חובת תפלה.

ובערב יהא מבושר שבן עולם הבא הוא], אלא הותר רק ליחיד שנמצא בתוך רבים.

וע"ע בחידושי חת"ם (שנת י"ז, ז'). והובאו דבריו בשו"ת שבה"ל ח"ו סי' מ"ו (אות ב') ודו"ק.

והנה מלבד האיסור שבוה הרי פשוט כמש"כ הביאור הלכה ד"ה יכול, שאנשי כנה"ג כיוונו כוונת עמוקות בנוסח התפלה, אך זהו דוקא למתפלל בנוסח שתקנו, אבל מי שמתפלל בלשון אחר, אפילו אם תורגם התיבה במדויק, פשוט שאיבד את עומק ההשגה הגנוזה בנוסח שתיקנו לנו אנשי כנסת הגדולה.

סימן ק"ב

סעיף א' – אסור לישב בתוך ד' אמות של מתפלל וכו' – איתא בברכות (ל"א, ז') עה"פ "אני האשה הנצבת עמכה בזה" (שמואל ח' ח', כ"ו) אמר ריב"ל מכאן שאסור לישב בתוך ד' אמות של תפלה, ופרש"י הנצבת עמכה – משמע אף הוא עמה בעמידה, רצונו לומר שהיה אסור לעלי הכהן לישב תוך ד' אמותיה, ותוס' פירשו "עמכה – עמך משמע בתוך ד' אמות, משום דכתיב עמכה מלא בה"א, כלומר שלא היה יושב בתוך ד' אמות שלה כי אם בחמישית".

בין מלפניו בין מן הצדדין, הג"ה בין מלאחריו וכו' – הנה הרמ"א העתיק מהתוס' (שם) בד"ה מכאן ומהרא"ש (סימן ח') שדן זה קאי גם על ד' אמות שאחורי המתפלל, אולם השו"ע העתיק כפי שכתב המור, וכבר העירו בזה שאין דרכו של המור להעלים עין מדעת אביו הרא"ש ולחלוק עליו, על כן יש

לשונו, והרא"ש (סס) כתב דלק"מ דודאי יכול להתפלל בשאר לשונות אלא שדוקא בלשון ארמי אל יתפלל משום שלשון זה מגונה בעיניהם להזקק לו, ובמעדני יו"ט ביאר שכיון שדומה הוא ללשון הקודש נראה בעיניהם כלשון משובש ולכך הוא מגונה בעיניהם.

לפי"ז לפי הרי"ף, היחיד לעולם לא יתפלל בשאר לשונות, ולרובני צרפת בנוסח הקבוע אפילו היחיד שפיר דמי, אך לא כששואל צרכיו, ולפי הרא"ש אף זה שרי בשאר לשונות מלבד לשון ארמי שאסור וזהו כונת השו"ע.

המג"א כתב בשם ספר חסידים וספר עשרה מאמרות (לכרמ"ע מפאנו) שמוטב להתפלל בלשון שמבין אם אינו מבין לשון הקודש, על כן נהגו הנשים הכשרות בחוץ לארץ להתפלל בלשון שהיו מבינות.

אולם מה שרצו המשכילים בהאמבורג ובראונשוונג בשנים תק"ע – פ' להנהיג שיתפללו עם ה' בשאר לשונות ותרגמו התפלה לשפת העמים [ובזדון לבם גם שינו הנוסח בברכת ירושלים] ותלו עצמם בדברי השו"ע כאן, כבר יצאו בשעתו כל רועי ישראל בראשם מן החת"ם זיע"א לגדור פרצה זו, בקונטרס 'אלה דברי הברית' והובאו דבריו ז"ל בשו"ת חת"ם חלק חו"מ סי' קצ"ב – ג' ובח"ו סי' פ"ד – פ"ו, ובתוך דבריו כתב שאף לפי הרי"ף שהתירו בציבור, אין הכונה שהתירו לציבור שלם להתפלל בשפתם שאם כל הציבור יתפלל בלשונו, תשתכח לשון הקודש מישראל, [וכדאיתא בירושלמי (ספ"ג) תנא בשם רבי מאיר כל מי שקבוע בארץ ישראל ומדבר לשון הקודש ואוכל פרותיו במהרה וקורא קריאת שמע בבוקר

בהגהות החת"ם כתב כאן שחנה נעמדה בתוך ד' אמותיו מפני שסגולה נפלאה להתפלל בצד הצדיק, יעו"ש.

מג"א סק"א – ע"ש שנתקשה להסוברים שגם לאחריו צריך להרחיק ד"א א"כ ס"ה אינו י"ב אמות אלא ט"ז, ואיך דרשינן מגימטריא דז"ה, ותיירן שחשבון של ז"ה דהיינו י"ב אמות אינו בהיקף כל העיגול שסביב המתפלל, אלא זהו חשבון של חוט המקיף את העיגול שלפניו, שהרי עיגול שרוחבו [מקצה לקצה] ח' אמות, דהיינו ד' אמות כל צד של המתפלל, הרי הקיפו הוא כ"כ אמות, כדאייתא בסוכה (ז', ע"ג) כל שיש בהקיפו שלשה טפחים יש בו רוחב טפח, וחצי ההיקף דהיינו החלק שלפניו הוא סך י"ב אמות [דס"ל שצריך להתרחק לכל כיון רק מרחק ד' אמות בעיגול ללא הזוויות], ולפי ה"א שלפניו צריך להרחיק כמלוא עיניו א"כ חשבון י"ב אמות קאי מהצדדים ולאחוריו.

והנה בהגהות רע"א ציין למש"כ בשו"ת גינת ורדים [הספרדי] כלל א' סימן ל"ט שכתב לבאר שיטת הרא"ש ע"פ הגמרא בסוכה (ז', ע"ג) שגברא באמתא יתיב, על כן יהבינן למתפלל תפיסת אמה אחת, אע"פ שהוא עומד על רגליו [הוא פחות מאמה] וכשירחיק ג' אמות מהמתפלל חוץ מאמה שהוא מקום תפילתו, [נמצא שהרחיק ד' אמות בקירוב ממקום מעמדו], עכ"ד, ולפי"ז ג"א לד' רוחות היינו י"ב אמות, אבל סתימת הגמרא הפוסקים אין משמע כן, אלא צריך להרחיק ד' אמות שלמות מהמתפלל.

בשו"ת נאות דשא (לצעל הלבושי שרד) סימן ל"ח [הוב"ד בדעת תורה למהרש"ם] כתב שדין זה קאי אפילו באדם שמתפלל כנגד צוואה שתפלתו תועבה אעפ"כ כיון דמיתחזי שהוא מתפלל אסור

שכתבו שאין לגרום כן בדברי הרא"ש, שהרי בהכרח המור סובר שא"צ להרחיק ד"א לאחריו, שהרי הביא הדרשה מדכתיב ב"זה" שהוא בגימטריא י"ב, דהיינו י"ב אמות לג' רוחות ותו לא, ועיין להלן.

ואם עוסק בדברים שהם מתיקוני התפלות וכו' – הנה התוס' הנ"ל כתבו בשם הגאונים שדין זה הוא דוקא ביושב ובמל אבל אם עוסק בק"ש וברכותיה וכיוצ"ב אפילו יושב שפיר דמי, וכתב המור שמשמע מדבריהם שאם עוסק בתורה אסור, אע"ג שחמירא תורה מתפלה, מכל מקום הכא כיון שהטעם שאסור לישב בתוך ד"א של תפלה הוא מפני שנראה כאילו חבירו מקבל עליו עול מלכות שמים והוא אינו מקבל וכשהוא עוסק בק"ש וברכותיה אול ליה האי מעמא, אבל אם הוא עוסק בתורה אכתי איתא האי מעמא, וע"ש בב"י שלמעשה כל עניני התפלה בכלל, אף פסוקי דזמרה וברייתא דאיהוה מקומן [אבל דוקא בדיבור אבל בהרהור בעלמא לא סגי, כמש"כ בב"י והוב"ד במג"א סק"ב].

והנה המ"ז הקשה א"כ גם יהא אסור לישב תוך ד"א של קורא קריאת שמע, ועל כן תירץ בדרך אחר, אמנם לולא דבריו נראה לחלק שהרי סוף סוף הקורא ק"ש אינו בנדר "עומד לפני המלך", על כן מותר לישב תוך ד' אמותיו.

ויש מי שאומר דהני מילי מן הצד אבל כנגדו אפילו מלוא עיניו אסור וכו' – כלומר שלישב יותר חמור מלעבור מלפני המתפלל, שהרי השו"ע בסעיף ד' כתב שהאיסור לעבור לפני המתפלל הוא רק בתוך ד"א, והיינו משום שאין עובר באקראי מפריע כל כך כמו יושב בקביעות.

מג"א סק"ד – כתב בשם הב"ח שההיתר כשישב כבר הוא דוקא בביתו אבל בביהכנ"ס צריך לקום שהוא מקום מיוחד לכל, ובוה תירץ האריך ילפינו מעלי הכהן אע"ג שישב לפני שבאה חנה, מכל מקום בין שהיכל היה מקום מיוחד לכל, דינו בבית הכנסת והיה צריך לקום, וכתב היד אפרים שמכל מקום זה דוקא בבית הכנסת שהוא מקום המיוחד לתפלה בלבד דומיא דהיכל, אבל בית המדרש שלנו שהוא כי רבנן גם לשאר תשמישים דינו בביתו, שאם ישב כבר ועמד זה בצדו אין צריך מדינא לקום, אם לא מחמת מידת חסידות.

רב שיושב ומרביץ תורה והתלמידים יושבים לפניו, ונכנסו אנשים ונעמדו בצדו ומתפללים, אפילו מידת חסידות אין כאן וא"צ לקום ממקומם כלל, כמב' בשו"ת מים רבים אור"ח סי' ב' והוב"ד בשערי תשובה ובמשנ"ב סקי"ג, שבכה"ג אפשר לצרף הדיעה שהביא השו"ע בסעיף א' שאם עסוק בד"ת ג"כ א"צ להרחיק עצמו מהמתפלל.

סעיף ד' – אסור לעבור כנגד המתפללים בתוך ד' אמות – דין זה אינו נלמד מחנה, אלא מהגמרא בברכות (כ"ז, ב') דרב איקלע לבי גניבא וצלי של שבת בערב שבת והוי מצלי ר' ירמיה בר אבא לאחוריה דרב וסיים רב ולא פסקיה לצלותיה דרב ירמיה, ושמוע מינה אסור לעבור כנגד המתפללים, ואיתא התם דזה דוקא תוך ד"א אבל מחוץ לד"א מותר לעבור לפניו.

השל"ה והמג"א בסק"ו כתבו שהמעם בזה היא משום שמבטל כוונת המתפלל, ולפי"ז ה"ה שאין לעבור לפני הקורא קריאת שמע, ואילו הח"י אדם כתב שהמעם בזה הוא משום שמפסיק בין המתפלל להשכינה. והנה כאשר יש למתפלל מלית

לישב בתוך ד' אמותיו, והביא ראיה מעלי שחשבה לשיכורה והרי שיכור תפלתו תועבה (כדק"ל צסי' ל"ט) ואעפ"כ למדים מזה שאסור לישב תוך ד"א מהמתפלל.

אולם לולא דבריו אפשר לדחות את הראיה, דדוקא התם אשר התפללה בלחש וזה גופא היה הספק של עלי האם מתפללת כדן או שלא כדן, ובאמת אדרבה הפסוק "אני האשה וגו'" כתוב בפסוק כ"ו דקאי אחר לידת שמואל שכבר נתברר צדקותה.

סעיף ב' – ויש מי שאומר שאם היושב בצד המתפלל חלוש מותר – הט"ז הקשה דאדרבה מעלי הכהן חזינן שאסור לישב תוך ד"א מהמתפלל, אע"ג שהיה זקן מופלג כמב' בחולין (כ"א, ב'), וכבר הקשו הרע"א והחת"ס שהרי מעשה דחנה היה ביום שנתמנה עלי לכהונה גדולה, והיה מ' שנה לפני פטירתו, ואז לא היה לא זקן ולא חולה.

ומה שתמה הט"ז מה אהני חולשתו, ואמאי לא יוזז עוד אמה אחת, ג"כ ל"ק שהרי מעשים שבכל יום שבדרך מקרה אין נגמצא כסא או ספסל עבור החלוש או הזקן אלא בתוך ד"א של מתפלל ואין בכוחו ליקח הספסל למקום אחר, או כגון מחמת ריבוי המתפללים וצפיפות המקום, בכהאי גוונא התירו לו שחולשתו מוכיחה עליו שמפני כך יושב [וכבר הרגישו האחרונים בזה], על כן יש לסמוך בזה על השו"ע. כמז"כ הרב והאב"ד אשר בצד מקומם הקבוע נעמד מתפלל שמאריך בתפלתו, יכולים לסמוך על השו"ע ולשבת במקומם, שקביעות מקומם מוכיח שמפני כך יושב שם.

סעיף ג' – אם היושב ישב כבר ועמד בצדו וכו' – עיין בט"ז בסק"ה שביאר קשיית המהר"י אבוהב היטב.

יש לעיין בלוי הרוצה ליטול את ידי הכהנים אם מותר לו לעבור לפני המתפלל בשביל כך, ועיין מבית לוי קובץ ב' בזה.

הערוך השולחן כתב שאם יש לפני המתפלל דבר שגבוה י"ט ורחב ד"ט הוי הפסק, אבל המשנ"ב בסק"ב מחמיר בזה וכתב שסוף סוף הרי מבטל כוונתו על כן אסור לעבור לפניו, אבל מודה שמותר לישיב שם שמכל מקום רשות מפסיקה בניהם.

בש"ת שבה"ל ח"ז ס' כ' אות ב' כתב אודות לפסוע מש"כ בשם האשל אברהם מבוטשאמש.

סימן ק"ג

סעיף א' - היה עומד בתפלה וכו' – מג"א סק"א – מבואר בלבושי שרד והוב"ד במשנ"ב סק"ב שאפילו אם המשיך לשהות ושהה כדי לגמור את כולה, מכל מקום חוזר למקום שפסק.

סעיף ב' - בקש וכו' ונצמער הרבה ואינו יכול להעמיד עצמו – מבואר שאם יכול, חייב להעמיד את עצמו, שאין בהפחה איסור בל תשקצו. אולם צריך להזיז את התפילין משהו ממקומם, שהרי אסור להפיה עם תפילין וכמש"כ במשנ"ב סק"ג [וע"ע בס' כ"ה סקמ"ז].

הולך לאחוריו – שבוה ניכר שאינו פוסק לגמרי מתפלתו.

וחוזר למקום שפסק – דהיינו לתחילת הברכה שפסק בו כמש"כ במשנ"ב סק"ז.

רמ"א – והבי קי"ל, אלא שצריך להמתין עד שיכלה הריח ואח"כ ימשיך תפלתו.

על ראשו, אשר מכסה גם את פניו הגם שלא ברור שיתבטל כוונתו, מכל מקום יש לחוש שלא לעבור כנגדו, וכן יש לחוש מצד המעם השני, וכמש"כ הבה"ל והערוה"ש.

ודוקא לפניהם אבל בצדיהם מותר לעבור ולעמוד – בבית יוסף כתב שחזינן כן מעלי הכהן שדוקא ישיבה אסורה, אבל לעמוד וכ"ש לעבור דהוי אקראי שרי, ומדברי הב"י משמע שמותר לעמוד אפילו כנגדו ממש, אבל המג"א בסק"ו החמיר וכתב שרק בצדיהם מותר לעבור ולעמוד שלא ילך הלאה שלא יתבטל כוונתו, אבל כנגדו אסור, ונמשך אחריו השו"ע הרב, אולם הא"ר הכריע לקולא כהב"י ונמשך אחריו המשנ"ב.

סעיף ה' – אם השלים תפלתו וכו' אסור לפסוע ג' פסיעות וכו' – החיי אדם כתב שמותר לפסוע לאחוריו אם המתפלל שמאחוריו אומר תחנונים ואומר אלוקי נצור, וכ"ד הערוך השולחן.

במשנ"ב סי קכ"ג סק"כ כתב שצריך לש"ן לפסוע ג' פסיעות בגמר תפלתו, לפני שמתחיל חזרת הש"ן, ויל"ע אי מותר לו לעבור ד"א של מתפלל בשביל זה.

רב אב"ד בקהלתו שסיים תפלתו מותר לו לפסוע לאחוריו גם לתוך ד"א של מתפלל כדי שיוכל הש"ן שממתין עליו להתחיל בחזרת הש"ן, כמש"כ המג"א ס' קכ"ד סק"ז, שאין להרב אב"ד למחול על כבוד התורה בענין המתנה זו כמש"כ הגרע"א (הודפס בדו"ח מכת"י ע"י מכון ירושלים (תשמ"ז) עמוד קע"ו), אבל אם יכול לעשות סימן להש"ן שפיר דמי. כמו"כ כהן שהסיח דעתו מטהרת ידיו מותר לו לעבור לפני המתפלל בשביל ליטול ידיו עובר נשיאת כפים.

דהיינו מלכיות זכרונות שופרות מעכבות זא"ז ולא יברך שמים, הרי מבואר שבשאר השנה אין הברכות מעכבות זא"ז].

נמצא שלהלכה יש בתפלה ד' חילוקי דינים: א. שאין לבטל עצמו מתפלה לגמרי, אפילו במקום הפסד ממון. ב. אין לבטל עצמו מתפלה בזמנה במקום הפסד ממון כמב' בס' ק"ח סעיף ח'. ג. אין לבטל עצמו מתפלה בציבור במקום מניעת ריוח כמב' בבאר היטב בס' צ' סקי"ב. ד. אבל שלא לבטל עצמו מתפלה בסדרה ולא להפסיק בין הברכות במקום הפסד ממון, זה חידוש, דסו"ס הרי התפלל כל התפלה, ואפשר שהפסד ממון מסוים חייב, אבל להפסיד כל רכושו לכאורה אינו מחויב, שהרי זה רק דין דרבנן, עוד שזה רק פרט מדיני תפלה, וע"ע בשו"ת שבה"ל ח"ד סי' ס"ד שהאריך בזה.

שם – ואם חייב להפסיק במקום סכנה, עיין ביור"ד סי' קנ"ז. וכתב המחז"ש שכוונתו למח' הרמב"ם והרמב"ן (שהוצ"ד שס) אם רשאי אדם להחמיר על עצמו ולמסור עצמו למיתה ולא יעבור על שאר עבירות, כלומר שכונת המוג"א להקשות דבשלמא להרמב"ן (שנת מ"ט, ח') דס"ל שמותר לאדם למסור עצמו למיתה על קדושת השם, על כן היה מותר לאותו חסיד (צרכות ל"ב, ז') שלא להפסיק כאשר הגיע לפניו ההגמון, אבל לשיטת הרמב"ם (צפ"ה מהלכות יסודי התורה ה"ד) דס"ל שאסור לאדם למסור את עצמו למיתה על קדושת השם על שאר עבירות, אלא רק על הג' חמורות א"כ אך מסר עצמו אותו חסיד עבור תפלה בסדרה, וע"ז תירץ שהיה החסיד בטוח שיקבל ההגמון את תשובתו.

אולם דברי המחז"ש צ"ב, שהרי כאן לא בא ההגמון להעביר על הדת כלל, דהרי אחר שישאל

סימן ק"ד

סעיף א' – לא יפסיק בתפלתו ואפילו מלך ישראל שואל בשלומו לא ישיבנו וכו' – כיון שמהות התפלה הוא שעומד לפני המלך, על כן זה מחייב להחמיר שלא להשיב אפילו למלך.

אבל מלך אומות העולם אם אפשר לו לקצר וכו' יקצר – מכאן ראינו למש"כ בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' ת"ע, תע"ג) שהאיסור לשנות ממטבע שמבעו חכמים קאי רק על המשנה ממטבע ארוך [דהיינו פותח וחותם] למטבע קצר [פותח ואינו חותם או חותם ואינו פותח] או איפכא, וכמו ששינוי בברכות (י"א ע"ב) מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר וכו', אבל שינויים בתוך נוסח הברכה אינו מעכב, וכע"ז כתב הכס"מ בהלכות ברכות פ"א ה"ה, והוב"ד במג"א סי' ס"ד סק"ג וסי' קפ"ז סק"א.

מג"א סק"ב – אם משום הפסד ממון אין לו להפסיק וכו' ועמש"כ בס' צ"ב סק"ב – כוונתו למש"כ בשם הסמ"ג (עין י"ט) שאסור להפסיק בתפלתו אם לא מפני חשש סכנת נפשות.

והנה הרמ"א לקמן בס' תרנ"ו כתב שמי שאין לו אתרוג או שאר מצוה עוברת אין צריך לבזבז עליה יותר מחומש, ודוקא מצות עשה אבל לא תעשה יתן כל ממונו קודם שיעבור, וכתב הפרמ"ג (כאן) דאפשר שלתפלה ג"כ אין צריך להוציא יותר מחומש, ולולא דבריו נראה שאי"ז כוונת המוג"א שהרי אין הנידון לבטל כל התפלה אלא רק לבטל סדר רציפות התפלה, ואין זה ביטול המצוה לגמרי, ובהכרח שזה דין מיוחד לענין תפלה [ועיין בסימן תקצ"ג סעיף א' שג' ברכות דמוסף ראש השנה

דלכו"ע הליכה חשיב הפסק אלא דנחלקו בהולך לצורך התפלה אי חשיב הפסק, דתוס' ורבינו יונה ס"ל שכיון שהכרעות וההשתחויות היו לצורך כוננת התפלה לכן לא חשיב הפסק במה שיצא ממקומו ורק הקשו מהא דאסור לשחות בסוף כל ברכה, אבל הרא"ש ס"ל דכיון שאין מחויב לשחות בכל ברכה תו לא חשיב הכרעה לצורך התפלה, על כן הוכיח דאיירי בתחנונים גם מצד האיסור לצאת ממקומו, וע"ע להלן בסעיף ג'.

לדעת הרא"ש גם כשגמר התחנונים אסור לו לצאת ממקומו עד שיפסק לאחוריו ג' פסיעות להראות שסיים תפלתו, ובמג"א סק"ב כתב שמותר לפסוע לצורך כגון ש"ץ שצריך לפסוע ממקומו עבור תחנון, או כהנים לנשיאת כפיים.

סעיף ג' - ואפילו נחש כרוך על עקבו - לא יפסיק ע"י דיבור, אבל ע"י הליכה ע"מ לסלקו מעליו ודאי שרי כמב' במשנ"ב סק"י.

רמ"א - אבל יכול לילך למקום אחר - המ"ז בסוף סק"א הקשה הא חזיון מהבא דק"ל שהליכה לא חשיב הפסק בהתוס' ורבינו יונה, ואילו בסימן תרכ"א סעיף ד' כתב הרמ"א שיש למחות ביד הש"ץ שעוקר רגליו ממקומו ע"מ ליפול על פניו ביוהכ"פ [והוא משו"ת הריב"ש סימן של"ב שכתב שאין לש"ץ לעקור רגלו עבור זה, והפרמ"ג כתב כאן שעל כן נוהגים להעמיד לש"ץ שמענדר נוסף ומסלקים אותו בזמן הכרעות כנהוג. ובאמת הגם שהריב"ש עצמו איירי במנהג בני ספרד שהש"ץ עומד ע"ג הבימה שקוראים בה בס"ת, והשואל כותב שהיה המנהג באיזה מקום שהש"ץ יורד מהבימה וכורע ליד ארון הקודש, וזה הליכה רבה, מכל מקום האחרונים

בשלומי ברור היה שההגמון יתן לו לסיים תפלתו, שרק על כבודו הוא מקפיד, והרי גם אם איזה גוי היה עומד ולא שואל בשלומי היה ההגמון כועס עליו, דהיינו שאין כוננת ההגמון להעביר על הדת, אלא רק כבודו הוא דורש, ובכה"ג פשוט שגם הרמב"ן מודה שאין לו למסור נפשו, שאין זה אלא במקום סכנה בעלמא, ובוזה לכו"ע חייב להפסיק, ונראה לולא דבריו שקו' המג"א על החסיד הוא לכו"ע, ורק הביא ברמז ענין המח' לכהאי גוונא שיש סכנה מצד העברת הדת, אבל הקו' על החסיד הוא לכו"ע.

סעיף ב' - היה מתפלל בדרך וכו' יטה מן הדרך ולא יפסיק - דהיינו הגם שיפסק בהליכה, מכל מקום לא יפסיק בדיבור.

אבל בענין אחר אין לו לצאת ממקומו עד שיגמור תפלתו - התוס' בברכות (ל"א, ט) ד"ה ומוצאו הקשו האידך היה מנהגו של ר"ע שכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת מפני כרעות והשתחויות, והרי קי"ל שהבא לשחות בסוף כל ברכה וברכה מלמדן אותו שלא ישחה, ותירצו בשם ר' יוסף דאיירי בתחנונים שהיה אומר אחר י"ח ברכות, וכתב דלא נהירא דהא מו"ח קאמר, אולם הרא"ש (פסיון ג') ג"כ כתב דאיירי בתחנונים, והוכיח כן דאם איירי שהיה עדיין בתוך הי"ח ברכות הלא אסור לצאת ממקומו עד שיגמור תפלתו, והוב"ד כאן בטור.

וכתב המ"ז שמבואר שנחלקו אי הליכה באמצע התפלה חשוב הפסק או לא, דלפי התוס' ורבינו יונה שהקשו רק מדין הכרעות הרי מבואר דס"ל שהליכה לא חשיב הפסק כלל, ואילו הרא"ש שהקשה מהא דאסור לצאת ממקומו הרי דס"ל שהליכה חשיב הפסק, אכן לולא דבריו אפשר

עבור זה, אולם מה שכתב החי"א שנראה לו שמותר אף להפסיק בדיבור לשאול הדין, יל"ע בזה, שלא הוזכר חידוש זה בשו"ע.

סעיף ד' - אם ראה שור בא כנגדו פוסק שמרחיקים משור תם וכו' - וכתב בעמרת זקנים שמחמת שוורים מסורסים [כמו שמצוי בזמנינו] אינו פוסק [ובזמן הגמרא שהיו השורים מסוכנים יותר, לא היו מסורסים].

וכתב עוד שדוקא שור תם שלא נגח וכו', אבל שור מועד שנגח ג' פעמים אף בשוורים שלנו צריך להרחיק כמלא עיניו, וה"ה כשנגח פעם א' או שתיים נמי צריך להרחיק, וכ"כ התהלה לדוד בדעת רש"י והב"ח שכיון שנגח אדם אף שאינו שור מועד ממש [בנגיחת ג"פ] פוסק.

סעיף ה' - בכל מקום שפוסק אם שהה כדי לגמור את כולה וכו' - לא שנה במעשה או בשהיה, בין באמצע הברכה או בין הברכות, אמנם כאשר שהה בין הברכות פחות מכדי לגמור את כולה, אין צריך לחזור שנית על הברכה שכבר בירך אלא ממשיך ממקום ששהה שם.

והנה הט"ז סק"ב ביאר הטעם שתפלה חמיר מפי מק"ש, ועי"ל מכיון ששהה כדי לגמור את כולה, ובוה לכו"ע חוזר לראש, הגם שי"א שרק כאשר שהה מחמת אונס [כגון מי רגליים שותתים או שנמצא שם צואה] אזי חוזר לראש, וכאן סמכו על המבואר לעיל.

מג"א סק"ה - בנוסף למש"נ במ"ז, הרי קר"ש כל פסוק הוא פסוק בפנ"ע, אבל תפלה הרי הכל נידון כברכה אחת, על כן חוזר לראש.

סעיף ו' - אם שח בתפלה דינו לענין חזרה כדין ההפסקות האמורות בסימן זה - אולם הב"י

למדו מדבריו שאין לפסוע כלל], הרי חזיון מהתם דקי"ל שהליכה חשיב הפסק כהרא"ש, וצ"ע.

ונראה שיש חילוק בין נחש כרוך על עקבו הגם שאינו מסוכן אבל פשוט שכבר אינו יכול להתפלל כך בישוב הדעת, וכבר נתבטל ממנו כוונת התפלה, על כן מותר לו לפסוע ממקומו ולסלקו מעליו, שזה לכו"ע חשיב לצורך התפלה, משא"כ לילך ממקומו עבור הכריעות שאינו מחויב בהם ואינם לצורך התפלה כ"כ בזה אפשר שלכו"ע אין לו לפסוע ממקומו וכמוש"כ הריב"ש.

אבל עקרב פוסק וכו' - הכונה לעקרב שיש בו סכנה כמב' במג"א סק"ד [כגון עקרב צהוב]. וכתבו הב"ח והגר"א שבכה"ג פוסק אפילו בדיבור, משא"כ עקרב שאין בו סכנה כגון עקרב שחור לא יפסיק בדיבור [מ"מ מותר לו לסלקו מעליו], ומכאן מבואר שאף במקום הפסד ממון אסור להפסיק בדיבור.

פשוט שמותר לנתק פלאפון שמצלצל בשעת התפלה, שהרי אינו מפסיק בדיבור, ודמיו להשתקת תינוק ברמיזה שמותר כמב' בשע"ת סק"א. [אולם פשוט שלכתחילה יש לנתקו קודם הכניסה לבית הכנסת ובית המדרש].

בספר חסידים (אות י"ח עמוד פ') כתב שהמתפלל ונפל ספר לפניו על הארץ אם מטריד דעתו ואינו יכול להתפלל בכונה יגביה ויתפלל בכונה וקודם שיוגביה יסיים הברכה שהתחיל כבר, והוב"ד במג"א ס' צ"ו סק"ג.

החי"א אדם (נכלל כ"ה דין ט') כתב והוב"ד במשנ"ב סק"ב שמי שנסתפק לו דין למעשה באמצע תפלת י"ח מותר לו לילך ממקומו ולעייין באיזה ספר

יחזור והיה לצורך הק"ש לכן לא מיקרי הפסק, כמו גביל לתורא דלא הוי הפסק בין ברכת המוציא לאכילה, אבל לשאר דברי תורה אסור להפסיק.

סעיף ז' – אינו פוסק לא לקדיש ולא לקדושה –
בזה חמור תפלה מק"ש.

והנה זהו שיטת רש"י, בה"ג ור"ח בסוכה (ל"ח, ז') דס"ל דעל ידי שומע כעונה יכול לצאת ידי חובתו, ומ"מ לא חשיב הפסק, אבל תוס' בסוכה (ס) ובשבת (כ"ה, ז') ס"ל שאם יצא ידי חובתו ע"י שומע כעונה חשיב הפסק, על כן לא ישתוק, ויש שכתבו בביאור המחלוקת, שנחלקו בגדר שומע כעונה, דלתוס' הוי כעונה ממש ולכן חשיב הפסק, אבל רש"י וסייעתו ס"ל שזה רק דין ש"שומע דינו כעונה", ומהני רק לצאת ידי חובה, אבל אינו הפסק ממש.

והנה הגם שיש בזה מחלוקת, אבל כאשר אפשר שהנידון הוא גם אם נימא ששומע כעונה ממש, מכל מקום הנידון הוא האם זה חשיב הפסק או לא, שהרי דיבור ושהיה כדי כולה [באונם] הוי הפסק, והליכה זה נידון כמשנ"ל, מאידך גיסא הרהור בעלמא לא הוי הפסק, וכאן הנידון הוא האם כיון ששומע הוי כעונה ממש על כן חשיב הפסק, או דלמא שמכל מקום כיון שלא הפסיק בשום מעשה ממש לא הוי הפסק.

ובאמת הריטב"א בסוכה (ס) ד"ה הוא, כתב שכיון שאסור להפסיק בדיבור לכן אין כאן שומע כעונה, וכ"ד הר"ן שם. ונראה בכונתם דהנה ביור"ד סימן א' סעיף ז' כתב השו"ע שהשומע ואינו מדבר אם הוא מומחה שוחט אפילו לכתחילה אם אחר מברך [דאע"ג שהוא אלם ואינו יכול לברך, מכל מקום אם אחר מברך מהני מדין שומע כעונה], ובמ"ז סק"ז כתב בשם האו"ז שלא מהני דהוי כמו אינו ראוי

כאן הביא את שיטת הראב"ד והאבודרהם דס"ל שהפסק בדיבור חמור משאר הפסקות, וס"ל שאף בהפסיק בשיחה קצרה חוזר לראש, כיון שכל הי"ח ברכות כברכה אחת דמי. ונראה שלזה נתכוון המג"א שציין לסימן קי"ד סעיף ז' שמבואר שם שכל הברכות כברכה אחת דמי, ולכן חוזר לראש, וכן דעת הב"ח כאן.

נראה בסברת חומרא זו שדוקא הפסק ע"י דבר אחר כגון שהיה או הליכה, יש לדון אם שהיה כדי לגמור כולה או לא, אם נחשב הפסק או לא אבל שיחה זה מהות פעולת התפלה גופא [והוי על דרך "מינה מחריב בה, לא מינה לא מחריב בה" (נחמ"ס ג' ע"א)] לכן ס"ל שחשיב הפסק אף בשיחה קצרה וחוזר לראש, אבל הב"י חולק ע"ז וס"ל שדינו כמו שאר הפסקות, ולהלכה נהוג עלמא כהפוסקים שאף שיחה מועטת חשיב הפסק.

[ובמק"א נתבאר ליישב עד"ז דברי הגר"א בס' ק"ח סעיף י"ב שכתב שאם מעה והזכיר המאורע שלא בזמנה דחשיב הפסק וחוזר לראש התפלה, אע"ג שכאן כתב הגר"א בשם הרשב"א שאם שח באמצע הברכה חוזר למקום שפסק. וכבר הרגיש בזה השער הציון סי' ק"ח אות ס' ולפי הנ"ל יש לבאר שהזכרה מענייני התפלה גרע מפי דהוי יותר "מינה דמחריב בה"].

בשו"ת שבה"ל ח"ה סי' מ"ז דן אודות חזן המאריך בנגינה אי חשיב הפסק, ע"ש.

מג"א – וצ"ע אם שח במזיד בק"ש מה דינו וכו'
ויש לדחות דהתם שאל ד"ת – מסוף דברי
המג"א משמע דקאי על כל הד"ת, אבל לול"ד אפשר
שגבי עובדא דר' אבהו שאני וכמש"כ בהגהות רע"א
דדוקא התם ששאל היאך יעשה בענין ק"ש להיכן

בשׁו"ת שבט הלוי (חלק ג סימן ע"ו אות ג) כתב שאף מי שהתחיל תפלה בלחש יחד עם הש"צ בחזרת השמ"ע בקול רם שיכול להגיד קדושה ולברוע כדינא, הוא הדין בנשיאת כפים, יש להפסיק בשתיקה שהרי ברכת כהנים שייכא גם לשומעים וליש דעות איכא מצוה מזה"ת בשמיעה כמש"כ הפוסקים ריש סי' קכ"ח בשם הריטב"א, א"כ פשוט דישתוק, וע"ע מש"כ בח"י סי' י"ז (שאלה ד').

אלא ישתוק ויכון למה שאומר ש"ץ וכו' – והנה בשׁו"ת שבט הלוי (חלק י סימן י"ז שאלה ג) כתב לבאר הלשון "יכון למה שאומר ש"ץ" לאפוקי סי' ק"ט ס"ג שכתב השו"ע לענין הג"ל דשומע כעונה אם הצבור אומרים כתר וכו' אלא ישתוק ויכון למה שאומרים דשומע כעונה, דמשמעות הלשון דעונה עם הצבור ולא דוקא הש"צ גם באמירת קדוש, ונראה דדוקא כאן דמירי גם בענית קדיש וזה כרגיל שומעים מש"צ, אבל אמירת קדושה במה שצבור כרגיל אומרים יחד, יכול לשמוע ולשתוק כעונה עמהם בשתיקה דעצם שותפות המתפלל באמירת הקדושה דבר שהצבור עוסקים הוא ענין נכבד. ועדיין צע"ק. וע"ע בח"מ סי' רע"ז (אות ב') בזה.

רמ"א - היה עומד בתפלה - עיין קובץ מבית לוי (יב עמוד סב) שאין למתפלל להפסיק מתפלתו על מנת לשמוע קריאת התורה.

סעיף ח' - אחר שסיים י"ח ברכות - מב' לקמן בס' קכ"ב, דאיירי אחר שאמר יהיו לרצון וגו' ועשה, ואז אף יעלה לתורה ולנשיאת כפים.

סימן ק"ה

לבילה שבילה מעכבת בו וכדתנן בתרומות פ"א מ"ו שאלם לא יתרום משום שאינו יכול לברך ולא קתני עצה זו, אלא ודאי דלא מהני משום שהדיבור מעכב בו, ואפשר שזה הביאור בדברי הריטב"א והר"ן דס"ל שכיון שאסור לו להפסיק בדיבור, והוי כמו אינו ראוי לדיבור על כן דיבור מעכב בו.

אולם כבר כתב בשׁו"ת שאגת אריה (סוף סימן ו) שגדר שומע כעונה אינו כעונה ממש, אלא דינו כדין עונה, ולכן לא איכפת לן שהוא אלם, ואין בזה דין שצריך להיות ראוי לבילה לדיבור, אדרבה דינו כמו שענה והכי ק"ל ביור"ד, ולפי"ז ה"ה בנידו"ד גם כשאסור להפסיק ק"ל כהשו"ע כאן שמהני לצאת יד"ח כששותק מדין שומע כעונה, ובאמת שהכא עדיפא שפשוט הוא כיון שבמצאות הרי יכול לדבר ורק שאסור לו להפסיק באמצע תפלתו, בזה ודאי לא חשיב אינו ראו לבילה, ומהני כאן מדין שומע כעונה. ומנהג העולם לשתוק רק כשאומר הש"ץ קק"ק וברוך כבוד וכו' ואינם שותקים באמירת ימלוך.

והנה כתב המג"א בסימן פ"ה סק"ב אם נמצא במבואות הממונפות שלא יכוין לצאת קדושה או קדיש ע"י שומע כעונה, הרי מב' שאע"ג שאסור לו לענות, אילו ישמע יצא יד"ח, והיינו כנ"ל.

בשׁו"ת שבט הלוי (חלק ג סימן י"א אות ד) כתב אודות מי שהגיע ליהיו לרצון אחר י"ח ברכות, ונזכר שלא אמר יעלה ויבוא, שלא יאמר יהיו לרצון אלא יחזור לרצה, וקדושה יצא בשתיקה עפ"י המבואר סי' ק"ד ס"ז, דכיון דיש עצה בשתיקה אל יגרום לברכה שאינה צריכה, ושוב הראוני בשׁו"ת שו"מ מהדו"ק ח"ג סי' קס"ט שעמד על חקירה זאת וכ' בדברינו יעשה, ועיין בח"ה סי' כ"ג וח"י סי' י"ז. ועיין בשׁו"ת שבה"ל ח"ה סי' כ"ב (אות ג') ובח"ג סי' ס"ו.

שיכולים בקל חייבים לקרותו כמבואר בסימן ל"ח, וכדאיתא בסוכה (כ"ה, ב) שביכול לקיים שניהם חייב בשניהם. הרי מבואר שאילו לא היו יכולים לקרוא קר"ש בקל היו פטורים אף מקר"ש שהוא מצוה דאורייתא (וע"ש בתלמודי רבינו יונה), הגם ששיעור חיוב לוית המת אינו אלא מדרבנן, אולם מהמ"ז סק"א שהביא את דברי רש"י דהא דפטורים מתפלה משום דהוה מצוה דרבנן, מבואר דס"ל שחייבים לקרוא ק"ש משום שהוא מצוה דאורייתא ואינו נפטר מחמת מצוה לוית המת [אפילו באופן שאינו יכול לקיים שניהם בקל], ורק מתפלה שהוא מצוה דרבנן [ולכאורה ה"ה גם משאר מצוות דרבנן] הם פטורים.

סעיף ב' – ונשים ועבדים שאע"פ שפטורים

מקריאת שמע חייבים בתפלה וכו' – תנן בברכות (כ' ע"א) נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע ומן התפילין וחייבים בתפלה וכו' וכתב הר"ף ז"ל "תפלה ומוזון וברכת המזון דהוה ליה מצות עשה שלא הזמן גרמא, וכל מצות עשה שלא הזמן גרמא נשים חייבות", וכ"כ הרמב"ם (נפ"א מהלכות תפלה ה"ג), והקשה הרא"ש (סימן י"ג) אע"ג שבתפלה כתיב ערב בוקר וצהרים ואיזה ואמה [וא"כ הוי מצות עשה שהזמן גרמא], כיון דרחמי ניהו חייבינהו, ובאמת רש"י גרס כן בגמרא שזהו הטעם שנשים חייבות ויש שכתבו לבאר דעת הר"ף, דס"ל דכיוון שמהתורה אין הזמן גרמא, הגם שמדרבנן קבעו זמן מ"מ בעיקר יסודו חשוב מצוות שאין הזמן גרמא, ע"כ נשים חייבות בו.

מג"א סק"ב – התוס' (כ' ע"ג) כתבו דאע"ג שחיוב תפלה הוא רק מדרבנן, מכל מקום נשים חייבות בו, והיינו בין להמעיט שביסודו זוהי מצוה שאין הזמן גרמא ובין להמעיט דרחמי ניהו.

סעיף א' – התפלל שתי תפילות – איירי בתפלת תשלומים שמתפלל זא"ז, או שחרית ומוסף הסמוכים זל"ז, ובחכמת שלמה הביא הגמ' בברכות (ל' ע"ג) שנח' ר"ח ור"ה בזה, שתתחונן דעתו או שתתחולל דעתו עליו, ופרש"י שאין נפק"מ, וע"ש מה שכתב. ולפי"ז יש נפק"מ במתפלל מוסף מיד אחרי שחרית, שהרי לתפלת מוספים א"צ לשון תחנונים, מ"מ אין להתפלל אלא בדעה צלולה שלא יהא עליו כמשאוי.

חובת ז'

סימן ק"ו

סעיף א' – כל הפטורים מקריאת שמע פטורים

מתפלה וכו' – תנן בברכות (י"ז, ג) נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן את שלפני המטה ואת שלאחר המטה, את שהמטה צריכה להם פטורים ואת שאין המטה צריכה להם חייבים, ופרש"י את שלפני המטה – שיתעסקו בו כשתגיע המטה אצלם, את שלאחר המטה – הואיל ואין צורך בהם חייבים שכבר יצאו ידי חובתן מן המת, מכל מקום פטורים מתפלה. אולם מהרמב"ם (פ"ד מהלכות קריאת שמע ה"ד ופ"ו מהלכות תפלה ה"י) מבואר דס"ל שאף אותם שלאחר המטה חשיבי שהמטה צריכה להם ופטורים, ורק שאר המלוים שאינם נושאי המטה כלל חשיבי שאין המטה צריכה להם וחייבים בקר"ש.

והנהגה הא דפטורים מתפלה כתב המג"א בסק"א בשם תלמידי רבינו יונה משום שחשיבי עוסקים במצוה ואף שיכולים להתפלל בשעת הילוכם, מכל מקום פטורים מדין עוסק במצוה, משא"כ לקרוא ק"ש

ויציב, וע"ש שכתב ע"פ מש"כ בהג' רע"א בסימן נ"ב שכוין שענין פסוקי דזמרה קשור לתפלה, ע"כ נשים חייבות גם בזה, אכן בשו"ת שבה"ל ח"ו סי' י"ב ובח"י סי' י"ז (שאלה י"א) דחה הראיה מדברי רע"א לנידו"ד.

וקמנים שהגיעו לחינוך חייבים לחנכם – הכוונה בכל הג' תפילות. אפילו לשיטת רש"י בברכות (כ, ב) שקמנים אף שהגיעו לחינוך לא המילו על אביו לחנכו בקריאת שמע, כיון שאינו מצוי אצלו כשמוגיע זמן קריאת שמע, מכל מקום חייב לחנכו בתפלה דחמיר מפי דרחמי ניהו, ואפילו אם כבר עבר זמן תפלה, סוף סוף ענין תפילה שייך כל היום, אולם לכתחילה בודאי ישתדל לחנכו להתפלל קודם שיעבור הזמן.

מג"א סק"ג – מה שמותר לקמן לאכול קודם התפלה, היינו אף למ"ד שיש איסור ספיה אפילו באיסור דרבנן [לאפוקי דעת הרשב"א ביבמות (קיד ע"א)] מכל מקום איסור דרבנן התלוי בזמן לכו"ע אין בו איסור ספיה, מכל מקום זה רק בדבר הנצרך לקמן וכל אחד כפי מזונו, דהיינו רבייתו, כמבואר במג"א (סי' רס"ט סק"א), מכל מקום לכתחילה ודאי יש לחנכם שלא לאכול לפני התפלה, ע"ד מנהג ירושלים שהיו מענין בניהם ובנותיהם ביום צום, כדתיא במסכת סופרים (פי"ח ה"ה).

סעיף ג' – מי שתורתו אומנתו כגון רשב"י וחביריו מפסיק לק"ש ולא לתפלה – היינו משום שחייב קריאת שמע הוא מהתורה וחייב תפלה הוא רק מדרבנן. והנה בירושלמי ברכות פ"א ה"ב איתא "ר' יוחנן בשם רשב"י כגון אנו שעוסקים בתלמוד תורה אפילו לקריאת שמע אין אנו מפסיקין, ופריך ולא מודה רשב"י שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב [א"כ אמאי לא היו מפסיקין לקריאת

והנה כבר ביארנו בפתיחה שגם להרמב"ן ודעימיה שחייב תפלה הוא רק מדרבנן, מיהו כ"ע מודי שמהות ענין התפלה הוא מהתורה.

להלכה נכון שהנשים יתפללו שחרית ומנחה כפי שנהגו הנשים הכשרות מקדמת דנא, אשר נהגו אף להתפלל ערבית, וכן נכון לעשות, ויש להן להקפיד לכתחילה להתפלל לפני סוף זמן תפלה. ואין להם לאכול לפני שיתפללו, ובכל אופן יקפידו לפחות לבקש איזה בקשה כל דהו שבוה יוצאות עיקר חיוב תפילה כמו שכתב המג"א בסק"א [ולא סגי נוסח מודה אני, שהוא הודאה ולא נקשה]. כבר נתבאר בשו"ת שבט הלוי (חלק ד' סי' לא אות ד') שעיקר כסתימת הפוסקים שנשים חייבות בקידוש אף ביום השבת [ולא כמו שכתב המהר"ם חלאווה נפסחים קו ע"א ד"ה ומיהו צ"ש הרש"א] וא"כ צריכות לקדש מיד אחר שביקשו בקשתם שבוה יצאו ידי חובת תפילה לפני אכילתן, ומיהו יש שהקילו במעמימה בעלמא ויש להם על מי שיסמוכו. ולענין תפלת מוסף לנשים, עמש"כ להלן סי' ק"ז סוף סעיף ב'.

לענין נוסח מודה אני לנשים – עיין מש"כ בשו"ת שבה"ל ח"ו סימן ח'.

נשים אשר להן בנים קמנים הצריכים לאמם, במשך שעות היום, יש מקום לפוטמן מתפלה כדן עוסק במצוה.

השו"ע בסימן ע' סעיף א' כתב נשים ועבדים פטורים מקריאת שמע מפני שהוא מצות עשה שהו"ג, ונכון הוא ללמד שיקבלו עליהן עול מלכות שמים, הג"ה ויקראו לפחות פסוק ראשון – ובמשנ"ב (סס) כתב שפטורות אף מברכות קריאת שמע אבל כיון שחייבות בתפלה יש להם להסמך גאולה לתפלה, ע"כ יאמרו ברכת אמת

להתקבץ ללמוד אח"כ אינו פוסק, ואע"ג שהמקור לזה הוא מהנהגת רבינו הקדוש הנ"ל, והרי היתה תורתו אומנתו, אעפ"כ שפיר ילפינן מזה, שהרי תלמידיו לא היה תורתם אומנתם. אבל להלכה מסיק כהחי אדם שבכל גווני פוסק אם יעבור זמן תפלה, וכ"כ הא"ר בשם פסקי התוס', מכל מקום אפשר לסמוך על סוף הזמן כפי השיטות הסוברים שמחשבים שעות היום לפי הנה"ח, דהיינו הזמן היותר מאוחר.

במש"כ שאין להפסיד תפלה בזמנה עבור ת"ת דרבים, מכל מקום יש לו להפסיד עבור זה תפלה בציבור, דהיינו שיש פעמים שיש ללמוד תורה לרבים אף שיצטרך מחמת זה להתפלל ביחידות.

עוד כתב המשנ"ב (סס) בשם הרוקח שהמבטל תפלה משום לימוד, אפילו לומד עם אחרים כל היום כאילו לא למד.

עיין בשו"ת שבה"ל (ח"ט סי' מ"ג אות א' ד"ה אינרא) אודות הפסקה באמצע הלימוד לעניית אמן כו"כ פעמים באופן שגורם לו להתבלבל ולהבטל מלימודו וז"ל "יראה דבמקום דאיכא חשש של בטול תורה והפסקה באמצע הענין לכו"ע מן הדין א"צ לענות, והוא מהא דברכות (י"ג ע"א) דהיו יושבים בבית המדרש והביאו לפנייהם אור, דבית שמאי אומרים כל אחד מברך לעצמו ובית הלל אומרים אחד מברך לכולם משום ברב עם הדרת מלך, והיינו דאיכא בטול בית המדרש משום שמיעת הברכה ועניית אמן כמש"כ רש"י שם, וע"כ לא פליגי בית הלל אלא משום רוב עם הדרת מלך כמבואר באו"ח סי' רח"צ, אבל בלא"ה גם בית הלל מודים דאין להפסיק, וא"כ אם זה שומע ברכות שאין שייך להם, ובאמת מבלבלים אותו מתפלתו או עוסק בתורה, יראה דלכו"ע לא צריך לענות אם באמת נפסד עי"ז

שמע], ומשני מעמיה דרשב"י זה שינון וזה שינון ואין מבטל שינון מפני שינון, דהיינו שבין קריאת שמע ובין ת"ת הם מצוות התלוים בדיבור, ואין לבטל דיבור של ת"ת מפני דיבור של מצות קריאת שמע אחרת (נעל המדע). נמצאנו למדים שאף רשב"י וחביריו הפסיקו מלימודם לקיים מצוות מעשיות, ונראה שאף למצוות דרבנן הפסיקו, כמו"כ נראה שהיו חייבים בקריאת המגילה שזוהי מצוה מעשית ולא שינון. וע"ע בשו"ת שבה"ל (ח"ז סי' א' אות א') בענין תפלת תלמידי חכמים ומרביצי תורה, וע"ש בסימן י"ד.

רמ"א – ואם לומד לאחרים אינו פוסק וכו' – ויעיין בסימן פ"ט סעיף ו' ובמש"כ שם. והנה מקור דין זה הוא מברכות (י"ד ז') שרב משי ידיה וקרא ק"ש ואנח תפילין, וע"ש (י"ג ז') שרבי יהודה הנשיא היה שונה לתלמידיו מקודם זמן ק"ש וכשהגיע הזמן היה מעביר ידיו על פניו ומקבל עליו עול מלכות שמים.

מג"א סק"ו אע"פ שבסימן פ"ט פסק שאסור ללמוד משהגיע זמן תפלה וכו' – מבואר מדבריו דלא כמש"כ החק יעקב (סי' תל"א סק"ס), שאע"ג שיש דברים שאין לעשותם לפני התפלה שמא ימשך, מכל מקום לימוד תורה מותר כדי שלא יהא יושב בטל בכל יום ויום וכדכתיב והגית בו יומם ולילה, ואדרבה אמרו אין עומדין להתפלל אלא מתוך דבר הלכה, ועיין תוס' בברכות (ה, ז') ד"ה אלא שהוכיחו ממעשה דרב הנ"ל שמותר ללמוד לפני התפלה. אמנם מדברי המג"א מבואר שאסור. אולם בבית הכנסת שרבים לומדים ומתפללים בו לכו"ע מותר ללמוד שם לפני התפלה, שהרבים יזכירוהו.

במשנ"ב סק"ח כתב שאם יפסק באמצע לימוד הרבים ולא ילמדו עכשיו יתבטלו ולא יוכלו

ובשו"ת רשב"א סי' צ"א כתב שאפילו אם נימא שרק הותר לו לחזור ולהתפלל אך אם ימנע עצמו ה"ז מזלול בתפלה, על כן כיון דקי"ל בר' יוחנן, חייב לחזור ולהתפלל, וכ"כ בשו"ע הגר"ז כאן.

והנה המג"א בסק"א כתב בשם הרשב"א שצריך להתנות "אם לא התפללתי תהא לחובתי ואם התפללתי תהא לנדבתי". עפ"ז כתב החיי אדם (כלל כ"ז דין י"ז) דכיון דקי"ל כמבואר בסעיף ד' שמי שמכיר בעצמו שאינו יכול לכין יפה מראש התפלה ועד סופו אין לו להתפלל נדבה אפילו ע"י חידוש, והרי בזה"ז אפילו אחד מאלף לא ימצא, א"כ אין להתפלל בתורת נדבה, ושוב דין זה דהמסופק אם התפלל חוזר ומתפלל, אינו נוהג בזה"ז.

אולם הביאור הלכה בד"ה אם הוא מסופק דחה דבריו בטוב מעם, דדוקא במתפלל סתם בתורת נדבה קרינן ביה למה לי רוב זבחיכם, דדי בקרבנות התמידים ובתפילות הקבועות, אבל בזה שמסופק אם התפלל וצריך לצאת ידי ספיקו, הרי מחויב הוא להתפלל מדינא דגמ', ע"כ דינו כשאר תפילות שצריך להשתדל לכין ובדיעבד די אם לא כיון רק באבות.

כתב הדרך החיים דהא דאם מסופק אם התפלל שחוזר ומתפלל, הוא דוקא בשחרית ומנחה שחובה להתפלל, אולם בערבית שאינו אלא רשות, אין צריך לחזור ולהתפלל, דקבועה חובה רק באופן שעדיין לא התפלל, אבל לא בספק. אולם המשנ"ב (סק"ז) כתב שמדברי הרמב"ם והפרמ"ג משמע שאף שאינו חובה, מכל מקום לכתחילה נכון שיחזור ויתפלל גם ערבית, שאפילו למ"ד רשות מכל מקום הוא מצוה, ומה שיוצא ידי ספיקו נחשב כחידוש גם בערבית.

במק"א, עכ"ד, וכ"ש שאין להפסיק באמצע ת"ת דרבים.

מה שיש מקומות שנוהגים במנחה גדולה שהש"ץ מתפלל תיכף בקול רם, [ע"פ המג"א בסימן קכ"ד סק"ג], ועושים כן משום ביטול תורה, אינו כשורה, שסוף סוף בזמנינו רוב העולם מבטל תורה הרבה יותר מכפי שיעור זמן של חזרת הש"ץ.

סימן ק"ז

סעיף א' – אם הוא מסופק אם התפלל חוזר ומתפלל וכו' – איתא בברכות (כ"ט, ט) ר' אלעזר אמר ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא חוזר וקורא ק"ש, ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל, ור' יוחנן אמר ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו. אמר ר' יהודה אמר שמואל היה עומד בתפלה ונוכח שהתפלל פוסק ואפילו באמצע ברכה. אמר ר' יהודה אמר שמואל התפלל ונכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין אם יכול לחדש בה דבר יחזור ויתפלל ואם לאו לא יחזור ויתפלל.

להלכה קי"ל בר' יוחנן שאפילו בספק התפלל חוזר ומתפלל, ואע"ג דהוי ספק דרבנן, מכל מקום כיון שיש סברא שהלואי שיתפלל אדם כל היום כולו, על כן חוזר ומתפלל ואין צריך שום חידוש [הרבינו יונה והרא"ש כתבו המעם בזה שכיון שחוזר ומתפלל כעת מחמת ספק אין לך חידוש גדול מזה]. והנה נחלקו הראשונים בדעת ר' אלעזר דס"ל שאינו חוזר ומתפלל האם הכוונה שאין צריך להתפלל, או שאין לו להתפלל אף אם רוצה, ולפי"ז גם בדעת ר' יוחנן דס"ל שחוזר ומתפלל, יש לעיין אם הכוונה שמותר לו לחזור ולהתפלל או דלמא שחייב לחזור ולהתפלל,

בשׁו"ת שבה"ל (ח"ד סי' י"ז אות ז') מסיק שנשים יכולות להתפלל תפלת מוסף דשׁו"א עליהן כחובה. ואינה כתפלת נדבה גרידא. וז"ל במה שראיתי בס' מהר"ם שיק תרי"ג מצוות מצוה ש' שחקר האריך נשים מתפללות תפלות המוספין, כיון דפמורין, דה"ל מצוות עשה שהזמן גרמא וקיי"ל באו"ח סי' ק"ז ס"א דאין מתפללין תפלת נדבה בשבת, ודברי המהר"ם שיק תמוהים אצלי דמה שהקשה מתפלת נדבה שאינה בשבת עדיפא מיניה יכול להקשות דתפלת מוסף לא שייך בנדבה גם בחול כמ"ש באו"ח שם.

אבל באמת אין זה ענין לתפלת נדבה דמה שמקיימן הנשים לעשות ולברך במצוות עשה שהזמן גרמא אינו בתורת נדבה אלא דשׁו"א עליהן כחובה כאילו היו מצווין והם רוצות לקיים מה שאנשים מצווין, א"כ הם מתפללין מוסף כהמחויב להתפלל, דלא נדבה קיבלו עליהן אלא חובה קבלו עליהן ובאותה דרגא הם מתפללים. ע"כ. ועיין עוד מש"כ בזה בשו"ת בית יצחק.

סעיף ב' – חידוש זה שאמרנו – לפי השו"ע חידוש היינו הרחבת פרטי הברכה, אפילו שכבר היה נצרך לזה משכבר, ולפיהרמ"א חידוש היינו שנתחדש לו צורך זה מאם ה', שלא היה נצרך לזה מתפלתו הקודמת.

מג"א סק"ד – נשאלתי וכו' – דבריו אינם למעשה, שהרי בשו"ע סי' צ"ח סעיף ג' פירש ענין "העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים" דהיינו שיתפלל דרך תחנונים כרש ובנחת, ודלא כרבה ור' יוסף שפירשו שאינו יכול לחדש בה דבר.

סעיף ג' – אין ציבור מתפללין תפלת נדבה – הנה הרי"ף בסוגיין כתב שצבור בין אדעתא דחובה בין אדעתא דנדבה אסור, דקי"ל דתפלות כנגד תמידים

אולם במסופק אם התפלל תפלת מוסף ויצא ידי חובה או לא, אין לחזור ולהתפלל, שהרי אם כבר התפלל, אי אפשר שתהא נדבה, כמ"ש במושג"ב ס"ק ה'.

אבל אם ברי לו שהתפלל וכו' ואם התחיל להתפלל על דעת שלא להתפלל וכו' – הנה קי"ל בר' יהודה אמר שמואל שאם באמצע תפלתו נזכר שכבר התפלל צריך להפסיק אפילו באמצע הברכה, שהרי אינו יכול לגמור ע"ד חובה שהרי תפילות כנגד תמידים יסודם, וא"א להקריב ב' תמידים מחמת כל תוסף, ואין יכול לגומרה בנדבה דלא משכחת חציה נדבה וחציה חובה, ועיין בספר שיח השדה להג"ר אריה צבי פרומער שער ברכת ה' סימן ה' מש"כ בזה.

אולם אם יכול לחדש בה דבר יכול מדינא דגמרא לחזור ולהתפלל תפלת נדבה אפילו כמה פעמים [ועיין סעיף ד'], אבל מבלי לחדש דבר אין לחזור ולהתפלל אפילו בתורת נדבה.

מג"א סק"ב – מפני שהיא חמאת ואין באה בנדבה ואע"ג שמוסף שבת היה עולה וכו' – צ"ב מה הקושיא, והרי בשבת ממילא אין להביא נדבה (אפילו שחריט), וי"ל שמכל מקום אפשר להתפלל בנדבה תפלת שחרית ואפילו בשבת כיון שאין בזה חילול שבת, ולא איכפת לן שאין להקריב נדרים ונדבות בשבת, ולכן פריך למה אינו יכול גם להתפלל תפלת מוסף בנדבה, וע"ז מתרץ הרא"ש דלא פלוג משאר המוספים שיש בהם חמאת, אולם הברכי יוסף (כאן) הביא שיש גאונים דס"ל שאפשר להתפלל תפלת שחרית בתורת נדבה אף בשבת [ועיין שו"ת הרי"ף סימן ש"ב].

ואפשר שלזה ג"כ כיון הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם הנ"ל.

סעיף ד' – הרוצה להתפלל תפלת נדבה וכו' –
ענין זריו הוא שהמאריך בתפלה גורם למידת המחשבות, וענין זהיר הוא שלא יתפלל התפלה השניה כמצות אנשים מלומדה ללא כונה בראוי. וענין אמיד בדעתו הוא בגדר איזהו חכם המכיר את מקומו.

מראש ועד סוף – בספר החרדים (פרק ס"ו סעיף ו') עה"פ במשלי (כ"ז כ"א) "מצרף לכסף וכוור לזהב ואיש לפי מהללו" כלומר לפי כונתו בתפלתו דהיינו מהללו, שאם באות לו מחשבות מהעולם נראה כי הוא כסף מלא סיגים לא יטהר לבבו ורחוק הוא, לכן ישתדל באומץ להתרחק מהקל", וליטהר ולידבק ביוצרו יתברך עכ"ל. כמו כן ידוע מה שהובא (נכדקדמה למורת משה עה"ת) על מן החת"ם זצ"ל שמעולם לא הרחר מחשבה זרה בשעת התפלה מתחילה ועד סוף.

בג' תפילות הקבועות בכל יום – שאין לבטל משום זה מעיקר חיוב תפלה.

והנה הוריו והזהיר, אשר מכיר את עצמו שיכול להתפלל בכונה בראוי, יקיים בו הכתוב נדיב לב עולות, וכמש"כ המור, אולם באופן כללי, פשוט שרוב האנשים אין להם להתפלל תפלת נדבה מרצונם שיש בזה ספק ברכה לבטלה, אכן המסופק אם התפלל, דקי"ל שחייב לחזור ולהתפלל [אפילו נלי מידוש] שמ"מ מתנה שאם כבר התפלל תהא לנדבה, קי"ל בזה כמש"כ בבאור הלכה ריש הסימן שיש לנהוג כן גם בזמנינו ודלא כהחיי אדם, וכמשנ"ל בתחלת סעיף א'. [המשנ"ב אזיל לשיטתו בסימן ק"ח סק"ב גבי העוסק בצרכי צבור, ובסק"ז גבי מי שמעך והתפלל תשלומים לפני תפלת חובה, שיתפלל פעם נוספת עם התנאי הנ"ל].

תקנום, וכשם שאין הצבור מביא עולת נדבה כך אין הציבור מתפלל תפלת נדבה, והקשה הרז"ה בעל המאור והרי בכמה מקומות (שקלים פ"ג מ"ד, כתובות ק"ו, צ' שנועות י"ג, ח') איתא שמותרות תרומת הלשכה לנדבת צבור אזלי, וכן תניא בספרא (תו"כ ויקרא פ"ג מהלכה ד' עד הלכה י') קרבנכם מלמד שהעולה באה נדבת צבור, וכן השיג הראב"ד בקצרה. ובאמת שהרמב"ם (נפ"א מתפלה ה"י) כתב "אין הצבור מתפלל תפלת נדבה לפי שאין הצבור מביאין קרבן נדבה, והשיג שם הראב"ד מצינו קרבן נדבה בצבור, והיא עולה הבאה מן המותר שהיא קיין המזבח, אלא שלא היתה מצויה.

והרמב"ן (נמלחמות ה') תירץ שהמותרות הנ"ל אינם באים בתחילה לכך, דהיינו שאין מביאים שקלים מתחילה עבור קיין המזבח, אלא בעיקר קונים הקרבנות עבור חובת הצבור אלא שמהמותר והריוח היו מקריבים לשם נדבה, דהיינו מותר תרומת הלשכה [ואע"ג שחייבים לקיין את המזבח, מכל מקום בתפלת נדבה ודאי אין חיוב להתפלל נדבה], אבל אם רצו הצבור והתנדבו בתחילה הרי זו עולת שותפין ואין נסכיה מתרומת הלשכה, ותפלות כנגד תמידין תקנום, ואין נדבה לצבור כיוצ"ב, ומה ששנו בספרא שעולה באה נדבת צבור, גם היא ממותרות הלשכה, וכמש"כ רש"י בויקרא (ח', ז'), ועיין ברמב"ן עה"ת שביאר דברי רש"י היטב.

והנה תלמידי רבינו יונה (שם) ג"כ הקשו כנ"ל, והוסיפו בזה שליכא לדחויי דמן המותר דוקא היו מביאין נדבה, דמסתמא אף אם לא היה שם מותר היו עושים נדבה כדי שלא יהא המזבח בטל [הרי שנקטו שאף בכה"ג חשיב קרבן צבור ודלא כרש"י והרמב"ן ואכמ"ל בזה], וע"ז תירץ המג"א (סק"ה) דלא שכיחא,

הבדיל בשניה לא יצא, כבר כתב הרי"ף דהמעם הוא שהרי גילה דעתו שהראשון תהא לתשלומין, ואפשר דדוקא אם גילה דעתו ע"י מעשה בשעת התפלה שכוונתו שהתפלה הראשונה תהא לתשלומים והשניה לשם חובתו ולכן גרע מלא הבדיל בכלל, ומש"ה לא יצא, משא"כ במחשבה בעלמא שכוונתו שהראשון לתשלומים והשניה לחובה לא קילקל כ"כ ויצא יד"ת.

אולם הפר"ח הכריע כהשו"ע שלא יצא, והמשנ"ב בסק"ז נמשך אחריהם, אלא שכתב שמוכ יותר שיתנה שאם יצא יד"ח יהא לנדבה, ונראה בביאור סברת השו"ע שבאמת בגמרא גופא הגם שהרי"ף ביאר דלא יצא משום שגילה דעתו ע"י מעשה כשהבדיל בשניה, מיהו פשוט שזה שתפלתו הראשונה לא חשיב לשם חובה, הוא מחמת שכך היתה מחשבתו, שהרי אילו לא הבדיל בראשונה מחמת מעות או שכחה, הרי שאין בזה שום גילוי דעת שכוונתו שהראשונה לתשלומים והשניה לחובה וכמש"כ המג"א עצמו בסק"ד, ובהכרח שכוונת הרי"ף היא כאשר זוהי כוונתו ורצונו, וא"כ מבואר שעיקר הקלקול הוא ע"י מחשבתו ואעפ"כ לא יצא יד"ח, מש"ה סובר השו"ע דה"ה בכל גווני, ע"כ מסיק שלמעשה יחזור ויתפלל, אלא שיתנה שאם אינו מחויב תהא לנדבה וכמשכ"ל סוף סי' ק"ז.

מ"ז סק"א – הדרישה ביור"ד סי' שמ"א סק"ד, למד מדין אונן שאינו חייב בתשלומים, שה"ה עוסק בצרכי צבור שלא התפלל שפמור מתשלומים, אולם המ"ז (כאן, וזיור"ד שס סק"ה) חילק שדוקא אונן שהוא פמור בעצם ואפילו אם יתפלל, כיון שאינו בר חיובא לא יצא יד"ח, בזה לא תיקנו חז"ל תקנת תשלומים, משא"כ בשאר אופנים [בין מחמת ממון ובין מחמת מרדה דמצוה שהיה עסוק במצוה אחרת], אשר סו"ם

סימן ק"ח

סעיף א' – מעה או נאנס ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שנים, הראשונה מנחה והשניה תשלומים – בברכות (כ"ז, ה) איתא שהמתפלל שחרית אחר ד' שעות שכר תפלה יהבי ליה שכר תפלה בזמנה לא יהבי ליה, ויעושה לענין מעה או נאנס ולא התפלל שחרית שמתפלל מנחה שנים, אי יהבי ליה שכר תפלה בזמנה או רק שכר תפלה.

ואם היפך לא יצא ידי תפלה שהיא תשלומים וצריך לחזור ולהתפלל אותה – הנה הלבוש (כאן) כתב שמעם דין זה הוא משום דתדיר ושאניו תדיר תדיר קודם, דהיינו שתפלה בזמנה חשיב תדיר, אלא שהקשה שם המלבושי יו"ט (לעיל הכוס' יו"ט) דהרי מבואר במנחות (מ"ט, ה) שדין זה הוא למצוה ואינו מעכב, וא"כ ה"ה כאן אם היפך בדיעבד הול"ל דיצא יד"ח, והלבוש כתב בזה כהשו"ע שלא יצא, על כן כתב שיש לומר שהמעם שיש להקדים תפלת חובה, הוא כדי שלא יבא לידי תקלה שיתפלל התשלומים אפילו שלא בזמן תפלה סמוכה לה ויקדימה שלא בעת וזמן התפלה, דהיינו מכיון שכבר עבר זמן תפלה שוב אינו יכול להתפלל אלא שע"י התפלת חובה הותר לו להתפלל מדין תשלומים, על כן מובן שדין זה מעכב בעיקר דין תשלומים.

המג"א סק"ב, והמ"ז סק"ב חולקים על השו"ע וס"ל שאם היפך והתפלל תשלומים קודם שהתפלל תפלת חובה בדיעבד יצא, וכתבו דהא דמשמע בגמרא שלא יצא, אינו ראיה לכל גווני, דדוקא מי שלא התפלל מנחה בשבת שמתפלל במוצ"ש ערבית שנים, שיש להבדיל בראשונה, שאם

מכל מקום צריך להתפלל שחרית שנים, והסכים עמו הדגול מרבבה, ובפ"ת (שס סק"ח) העתיק מהאשל אברהם (נוטשאטש) באור"ח סי' ע"א על הגליון אות א' שהביא משו"ת בית דוד (סי' נ"ז) שנחלקו חכמי דורו במי שמת לו מת אחר שהגיע זמן המנחה ונתעסקו בקבורה עד זמן ערבית האם יתפלל ערבית שנים, משא"כ בשוגג גם כששגג כל זמן התפלה יתפלל שנים (כמזו' צגמ"ח).

[מש"כ הט"ז שהחולה פטור מתפלה אבל חייב בתשלומים, היינו דוקא החולה עצמו, אבל משמשי החולה חייבים בתפלה, הגם שעוסקים במצוה, מכל מקום יכולים לקיים שניהם, והא דאיתא בסוכה (כ"ה, א') שחולה ומשמשי פטורים, היינו דוקא מסוכה מדין תשבו כעין תדורו, משא"כ בתפלה חייבים].

[מה שמצאנו דין תשלומים רק בתפלה אחת ובתפלת הסמוכה לה, כבר כתב בזה הפני יהושע בריש תפלת השחר ע"פ הגמרא בבב"ב גבי עירוב תבשילים שמי ששכח פעם אחת יכול לסמוך על חכם העיר, משא"כ בשכח ב' פעמים דדינו כפושע, וה"ה כאן בלא התפלל פעמים דינו כפושע ושוב אין לו דין תקנת תשלומים].

חוברת ח'

סימן ק"ח

סעיף א' - מעה או נאנס ולא התפלל שחרית, מתפלל מנחה שנים, הראשונה מנחה והשניה תשלומין – איתא בברכות (כ"ז, א') שהמתפלל שחרית אחר ד' שעות שכר תפלה יהבי

היה בר חיובא, ואילו היה מפסיק מעסקו ומתפלל, היה יוצא יד"ח, בזה תקנו דין תשלומים. ובשו"ת שבה"ל (ח"א סי' ר"ה) הביא ראיה להט"ז מהזוה"ק ריש פרשת בלק, דאיתא התם עובדא דינוקא שלא רצה להתקרב לר' יצחק ור' יהודה דארח בבגדיהו דלא קרו ק"ש וכל מאן דלא קרי ק"ש בעונתיה הוי בנידוי והם אמרו ודאי הכי הוא ויומא דא אשתדלנא בהדי חתן וכלה דלא היה לון צורכיהון והוו מאחרין לאזדווגא ולא הוה בר נש לאשתדלא עליהו ואנן אשתדלנא בהו ולא קרינן ק"ש ומאן דאתעסק במצוה פטור מן המצוה ע"כ, הרי מוכח כהט"ז דאינו פטור גמור כאלו קרא כבר דא"כ לא הי' מורח בבגדיהו, עכ"ד.

אולם המג"א בס' צ"ג סק"ה הביא דברי הדרישה וכ"כ הש"ך בנקה"כ ביור"ד סי' שמ"א סעיף ב', אלא שכתב הש"ך שדוקא בעוסק בצרכי צבור שפטור מדינא מדין עוסק במצוה בזה אינו חייב בתשלומים, אבל באונס מחמת מרדה דרשות שחייב מן הדין, חייב בתשלומים, ועיין בפני יהושע עמ"ס ברכות (כ"ז, א') על תוס' ד"ה טעה שכתב שאף בכה"ג פטור מתשלומים, שלא תקנו דין זה אלא בשוגג, ועיין במשנ"ב כאן בסק"ב (וצ"ל סק"ח) שהכריע כהסוברים שפטור מתשלומים, אלא שכתב בשם הפרמ"ג שיש לחוש לדעת הט"ז על כן יתפלל ויתנה שאם חייב תהא לחובתו, ואם לאו יהא לנדבה.

והנה ביור"ד (שס) כתב הדגול מרבבה בשם א' מתלמידיו שהפטור באונס מתשלומים הוא דוקא כגון שמת בשבת ולא חל עליו חיוב תפלת ערבית במוצ"ש כלל, אבל אם מת במוצאי שבת שכבר חל עליו חיוב תפלה קודם שחלו עליו דיני אנינות, ואע"ג ששוב נאנס ולא היה יכול להתפלל,

ומש"ה לא יצא, משא"כ במחשבה בעלמא שכוונתו שהראשונה לתשלומין והשניה לחובה לא קילקל כ"כ ויצא ידי חובה.

אולם הפר"ח הכריע כהשו"ע שלא יצא, ונראה בביאור סברת השו"ע דבאמת אף שהרי"ף ביאר דלא יצא משום שגילה דעתו ע"י מעשה כשהבדיל בשניה, מיהו פשוט שזה שתפלתו הראשונה לא חשיב לשם חובה, הוא מחמת שכך היתה מחשבתו, שהרי אילו לא הבדיל בראשונה מחמת טעות או שכחה, ואין כונתו שהראשונה תהא לתשלומין והשניה לחובה יצא, ובהכרח שכוונת הרי"ף היא כאשר זו כוונתו ורצונו, וא"כ מבואר שעיקר הקלקול הוא ע"י מחשבתו ואעפ"כ לא יצא יד"ח, מש"ה סובר השו"ע דה"ה בכל גווני, ע"כ מסיק שלמעשה יחזור ויתפלל, והמשנ"ב בסק"ז נמשך אחריו להלכה, אלא שחשש גם לרעת המג"א והמ"ז, על כן כתב שמוזב יותר שיתנה שאם כבר יצא ידי חובה תהא לנדבה וכמש"ל סוף סי' ק"ז.

והנה מדברי הפוסקים מבואר שהמתפלל יכול להחליט לאיזה תפילה הוא רוצה שתעלה לו, וא"כ אם התפלל ביום הכיפורים בין הערבים רק תפלה אחת, יכול להחליט בעצמו אם רצונו שתעלה לו למנחה או לנעילה, ועמש"כ להלן בסעיף ו' בזה [ועיין שו"ת שבה"ל ח"ד סי"ג ובח"י סי' י"ז שאלה ה'].

מ"ז סק"א – הדרישה ביור"ד סי' שמ"א סק"ד, למד מדין אונן שאינו חייב בתשלומין, שה"ה עוסק בצרכי צבור שלא התפלל שפמור מתשלומין, אולם המ"ז (כאן, וזיור"ד שם סק"ה) חילק שדוקא אונן שהוא פמור בעצם ואינו בר חיובא, ואפילו אם יתפלל לא יצא יד"ח, בזה לא תיקנו חז"ל תקנת תשלומין, משא"כ בשאר אופנים [בין מחמת ממון ובין מחמת

ליה שכר תפלה בזמנה לא יהבי ליה, ויעושה לענין מצוה או נאנס ולא התפלל שחרית שמתפלל מנחה שתים, אי יהבי ליה שכר תפלה בזמנה או רק שכר תפלה.

ואם היפך לא יצא ידי תפלה שהיא תשלומין וצריך לחזור ולהתפלל אותה – הנה הלבוש (כאן) כתב שמעם דין זה הוא משום דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, דהיינו שתפלה בזמנה חשיב תדיר, אלא שהקשה שם המלבושי יו"ט (לנעל התוס' יו"ט) דהרי מבואר במנחות (מ"ט ב') שדין זה הוא למצוה ואינו מעכב, וא"כ ה"ה כאן אם היפך הול"ל דיצא ידי חובתו בדיעבד, והרי הלבוש כתב בזה כהשו"ע שלא יצא, על כן כתב שיש לומר שהמעם שתקנו חז"ל שיש להקדים תפלת חובה, הוא כדי שלא יבא לידי תקלה אם יתפלל התשלומין קודם זמן תפלה סמוכה לה, אחר שכבר עבר זמן התפלה, והרי עדיין אינו יכול להתפלל, על כן תיקנו שרק אחר שכבר התפלל התפלת חובה בזמנה, רק אז הותר לו להתפלל התשלומין, ושפיר מובן שתקנה זו מעכבת בעיקר דין תשלומין.

המג"א סק"ב והמ"ז סק"ב חולקים על השו"ע וס"ל שאם היפך והתפלל תשלומין קודם שהתפלל תפלת חובה בדיעבד יצא, וכתבו דהא דמשמע בגמרא שלא יצא, אינו ראיה לכל גווני, דדוקא מי שלא התפלל מנחה בשבת שמתפלל במוצאי שבת ערבית שתים, שיש להבדיל בראשונה, שאם הבדיל בשניה לא יצא, כמש"כ הרי"ף דהמעם הוא שהרי גילה דעתו שהראשון תהא לתשלומין ואפשר דדוקא אם גילה דעתו ע"י מעשה בשעת התפלה שכוונתו שהתפלה הראשונה תהא לתשלומין והשניה לשם חובתו, [ומהאי טעמא גרע מלא הבדיל בכלל],

אנינות, אע"ג ששוב נאנס ולא היה יכול להתפלל, מכל מקום צריך להתפלל שחרית שנים, והסכים עמו הדגול מרבבה, אולם בפ"ת (סס סק"ח) העתיק מהאשל אברהם (צוטשטט) באור"ח סי' ע"א על הגליון אות א' שהביא משו"ת בית דוד (סי' מ"ז) שנחלקו חכמי דורו במי שמת לו מת אחר שהגיע זמן המנחה ונתעסקו בקבורה עד זמן ערבית האם יתפלל ערבית שנים, ולהלכה נקטו הברכי יוסף, היד אפרים, והמהרש"ק שפמור מתשלומין, וכמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"ד סי' י"א (אות ז'), ושוב בח"ו סי' י"א.

מעיה או נאנס ולא התפלל שחרית - בכה"ג
שעדיין לא קרא קריאת שמע ק"ל שכל זמן שלא שקעה החמה מחויב לקרוא פרשת ציצית שהרי מצותה כל היום, וטוב שיקרא מתחילת פרשת שמע כדי שיקבל על עצמו עול מלכות שמים, כמש"כ המשנ"ב בסימן נ"ח סק"ז, אולם אם כבר שקעה החמה ועבר היום, נחלקו הראשונים אם יש לקר"ש דין תשלומין בערב [וכן אם יש לקר"ש של ערבית דין תשלומין ביום] או לא, והובאו הדעות בזה בס' נ"ח סעיף ז'.

והנה דעת רבינו חיים (הוצ"ד ככל צו) היא שיש לקר"ש דין תשלומין כתפלה, ונראה בביאור דעתו, שאע"ג שאחר שעבר זמנו הפסיד עיקר המצוה, אולם מלבד החיוב לקרוא את הפרשה, יש גם ענין לקבל על עצמו עול מלכות שמים, וא"כ אף כשקורא שלא בזמנו, אכתי יש בזה ענין קבלת עול מלכות שמים, וכמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"י סי' י"א (אות ז') [ועפ"ז כתב שם שכאשר מניחים תפילין בט' באב בשעת מנחה מותר לקרוא פרשת שמע, והיה אם שמוע וגו', אף שכבר א"א לקיים מצות קריאת שמע, ואסור ללמוד תורה, מכל מקום קריאת פסוקי קבלת עול

מרדה דמצוה שהיה עסוק במצוה אחרת], אשר בעצם הוא בר חיובא אלא שיש לו פמור אונס, ואילו היה מפסיק מעסקו ומתפלל, היה יוצא יד"ח, בזה תקנו דין תשלומין. ובשו"ת שבה"ל (ח"א סי' ר"ה) הביא ראיה להט"ז מהוזה"ק ריש פרשת בלק, דאיתא התם עובדא דינוקא שלא רצה להתקרב לר' יצחק ור' יהודה דארח בבגדיהו דלא קרו ק"ש וכל מאן דלא קרי ק"ש בעונתיה הוי בנידוי והם אמרו ודאי הכי הוא ויומא דא אשתדלנא בהדי חתן וכלה דלא היה לון צורכיהון והוו מאחרין לאודווגא ולא הוה בר נש לאשתדלא עליהו ואנן אשתדלנא בהו ולא קרינן ק"ש ומאן דאתעסק במצוה פמור מן המצוה ע"כ, הרי מוכח כהט"ז, דאינו פמור גמור כאלו קרא כבר דא"כ לא הי' מורח בבגדיהו עכ"ד.

אולם המג"א בס' צ"ג סק"ה הביא דברי הדרישה וכ"כ הש"ך בנקה"כ ביור"ד סי' שמ"א סעיף ב', אלא שכתב הש"ך שם שדוקא בעוסק בצרכי צבור שפמור מדינא מדין עוסק במצוה בזה אינו חייב בתשלומין, אבל באונס מחמת מרדה דרשות שחייב מן הדין, חייב בתשלומין, ועיין בפני יהושע עמ"ס ברכות (כ"ו, א על תוס' ד"ה טעה) שכתב שאף בכה"ג פמור מתשלומין, שלא תקנו דין זה אלא בשוגג, ועיין במשנ"ב כאן בסק"ב (וצסי' ל"ג סק"ח) שהכריע כהסוברים שפמור מתשלומין, אלא שכתב בשם הפרמ"ג שיש לחוש לדעת הט"ז על כן יתפלל ויתנה שאם חייב תהא לחובתו, ואם לאו תהא לגרבה.

והנה ביור"ד (סס) כתב הדגול מרבבה בשם א' מתלמידיו שהפמור גבי אונן מתשלומין הוא דוקא כגון שמת בשבת ולא חל עליו חיוב תפלת ערבית במוצ"ש כלל, אבל אם מת במוצאי שבת שכבר חל עליו חיוב תפלה קודם שחלו עליו דיני

בס' צ"ג סעיף ב', משא"כ לגבי תחנון הרי ישנם ימים שאין אומרים בהם תחנון.

למעשה נראה בזה כדעת הלחם חמודות, שהרי הב"י בריש סימן קל"א כתב שתחנון כתפלה אריכתא דמיא, ובפשטות זה קשור והוי כחלק מהתפילה הראשונה [ועיין בזה פרשת בלק (דף ק"ה ע"ג) שמבואר שם שתחנון הוא כהמשך לעיקר התפלה].

נראה דכאשר אומר אשרי בין תפילת שחרית לתשלומו ערבית, א"צ לחזור שוב ולומר אשרי קודם ובא לציון.

רמ"א – אכן כשמתפלל ערבית וכו' יאמר אשרי בין תפלה לתפלה - המג"א בסק"ה הביא בשם המקובלים שלא לומר אשרי אחר מנחה, [ונראה דהיינו משום שכבר מוגיע זמן תפלת ערבית], אולם כתב שהמנהג הפשוט הוא לומר אשרי ביוה"כ אף אחרי מנחה. ולול"ד אין זה ראייה כ"כ, שהרי ביוה"כ מתפללין גם תפלת נעילה, הרי שגם אחרי מנחה עדיין לא הגיע זמן תפלת ערבית.

מש"כ המג"א שזמן נעילה הוא ביום, יעוין ביומא (פ"ז ז') שנחלקו אמוראים אם נעילה פומרת ערבית או לא, וכיון שקיי"ל שאינה פומרת, הרי שנעילה נחשבת תפלת יום, ושייך בו "אשרי".

מש"כ שאפשר לומר אשרי שלא אדעתה דחובה, מ"מ כידוע יש הנהגים שאין אומרים תהילים, בחצי הראשון של הלילה.

סעיף ג' – הא דמשלים התפלה שהפסיד דוקא בזמן תפלה וכו' - לכתחילה יש להתפלל תיכף אחר התפלת חובה אלא שרק יפריד ביניהם עם פסוקי אשרי או כיוצ"ב וכמש"נ, אלא מעיקר הדין כ"ז

מלכות שמים שפיר דמי, וע"ע בח"י סי' פ"א (אות ה'), ודלא כהמשנ"ב בס' תקנ"ה סק"ה שהחמיר בזה], אולם להלכה קי"ל שאין דין תשלומין לקר"ש, ורק בדין תפלה נתחדש דין תשלומין, וכמש"כ בביאור הגר"א בס' נ"ח.

סעיף ב' – מעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים - אע"פ שתפלת ערבית היא רשות, מכל מקום כיון דשוינהו עלייהו כחובה יש לתפלת ערבית דין תשלומין. [ועמש"כ בסעיף ג' עד איזה שעה יכול להתפלל תפלת תשלומין].

מג"א סק"ג – נ"ל דאסור לאכול קודם שיתפלל בשניה, ואם התחיל אינו מפסיק - דהיינו אף אחר שהתפלל תפלת שחרית לחובתו מ"מ מכיון שמחוייב להתפלל שוב עבור תשלומין לערבית, אסור לו לאכול שמא ימשך, אולם מכיון דקי"ל בס' רל"ב שבדיעבד אם התחיל אינו פוסק, ה"ה כאן, ואינו ענין למה שמבואר בסימן פ"ט שקודם תפלת שחרית אסור לאכול מדין "לא תאכלו על הדם" שבזה קי"ל שאף באם התחיל מפסיק.

אולם להלכה קי"ל כהכרעת המשנ"ב בשם המחזה"ש והמגן גבורים דס"ל שאף אם התחיל פוסק, משום שצריך להסמיך תפלת התשלומין לתפלת חובה.

מג"א סק"ד – משמע דא"א תחנון עד אחר תפלה שניה וכו' - וע"ש שהביא שהלחם חמודות כתב שיאמר תחנון מיד אחר התפלה הראשונה, ולכאורה לפי"ז אין צריך לומר אשרי בין התפילות, ואין הכרח שהשו"ע חולק ע"ז, אלא נראה שהשו"ע מילתא פסיקא נקט שהרי תמיד צריך לומר אשרי כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, כמב'.

בדרך אחר, ונראה שקי"ל להו לרבותינו בעלי התוס' שתקנה זו של תשלומין לא נאמרה אלא כ"ז שיש עדיין איזה שייכות לתפלה המחויבת, והוא עד סוף זמן התפלה הסמוכה לה, ולא יותר.

מג"א סק"ו – אם מעה ולא התפלל שחרית בשבת מתפלל מנחה שתיים אע"פ שכבר עבר מוסף דזה מקרי תפלה הסמוכה - מנחה היא התפלה הראשונה שאפשר להשלים בה תפלת שחרית על כן היא נקראת "סמוכה" לשחרית, אבל תפלת מוסף אין ענינה לדין תשלומין כלל, אינה מעלה ואינה מורידה, שהרי א"א להשלימה אם עבר זמנה, וא"א להשלים בה, שלא שייך להתפלל מוסף ב' פעמים כמש"כ השע"ת מהברכי יוסף בשם השערי ישועה, ועיין להלן בסעיף ו' מש"כ בזה.

וע"ע בשערי תשובה (שם) שהברכי יוסף הביא עוד בשם הג"ל בשמו שמי ששכח שחרית ומוסף, יתפלל מנחה, ואח"כ יתפלל מוסף ואח"כ יתפלל שוב מנחה מדין תשלומי שחרית. [והיינו לדין דקי"ל שאפשר להתפלל תוך זמן התפלת תשלומין, אבל להסוברים שצריך להתפלל התשלומין תיכף סמוך לתפלת חובה, לדידה אפשר דס"ל שצריך להתפלל התשלומין סמוך למנחה לפני מוסף, אבל למעשה לא קי"ל בוותיה].

מי ששכח שחרית וערבית ונזכר אחר שהתפלל מוסף בעוד שעדיין לא עבר זמן שחרית, פשוט שיתפלל מיד שחרית ב' פעמים והשני יהא לתשלומי ערבית, אולם מי שהתפלל שחרית ומוסף כדת וכדין ואח"כ נזכר ששכח להתפלל ערבית, יש לעיין אם עדיין אפשר להשלים ערבית [דהיינו שיתפלל עוד פעם שחרית], דהנה החת"ס כתב בשם הא"ר בסעיף ו' שמהני, וכ"כ האליהו זומא בסק"ו, וזה מובן יותר לפי הסוברים שתלוי בזמן התפלה הסמוכה, אבל

שלא עבר זמן התפלת חובה יכול עדיין להתפלל התשלומין. והנה בפשטות זמן התפלת חובה דשחרית הוא עד סוף ד' שעות וכבר הכריע במשנ"ב בסקט"ו שאי אפשר להתפלל אח"כ תשלומין, ודלא כהחיי אדם (כלל כ"ז דין ה') שכתב שאפשר להתפלל התשלומין עד חצות.

אולם המשנ"ב הביא דבר מיוחד בשם הדרך החיים, שאם עדיין לא התפלל תפלת חובה דשחרית עד אחר ד' שעות [כמב' בריש סימן פ"ט שבדיעבד יכול להתפלל עד חצות], אזי כל זמן שעוסק בתפלה יתפלל גם תפלת התשלומין.

נראה שלפי הסוברים שדין תפלת תשלומין, הוא דוקא סמוך ותיכף לתפלת חובה, הוא הדין שאם התפלל מיד אחר חובתו תפלת נדבה, שוב א"א להתפלל תשלומין.

סעיף ד' – אין תשלומין אלא לתפלה הסמוכה

בלבד וכו' - הפני יהושע עמ"ס ברכות (כ"ו, א' ד"ה נחום ד"ה עטה) כתב לבאר המעם שאין תשלומין אלא לתפלה הסמוכה בלבד, דכיון שמעיה ושכח ב' פעמים בזמן התפלה, והו"ל למרמי אדעתיה, הוי ליה כפשיעה ומזיד, ומש"ה אין לו תשלומין, וכדאשכחן בבב"א (ט"ז ע"ג) בעובדא דהאי סמיא דבשביל ששכח ב' פעמים קרי ליה פשיעה, וכ"ש שבשני פעמים רצופים הוי פשיעה, ע"ש. אלא שהעירו בזה מהמשך דברי השו"ע שאם מעה ולא התפלל שחרית ולא מנחה, שיכול להשלים המנחה ולא השחרית, והרי אדרבה המנחה הוי יותר פשיעה, וא"כ לפי הסברא הו"א איפכא הול"ל, וכ"ש שלא יוכל להשלים תפלת מנחה, שמה ששכח להתפלל מנחה הוא פשיעה גדולה יותר ממה ששכח להתפלל שחרית, וע"ש בפנ"י שדחה סברא זו מדין אונס, ובהכרח שצ"ל

מזה שגם לכה"ג אם לא התפלל מנחה וערבית אינו יכול להתפלל שלשה פעמים שחרית, שא"א להשלים את תפלת מנחה אחר שכבר עבר יומו], אמנם הרשב"ם כתב שאין תשלומין אלא כשנוכח בזמן תפלה ראשונה שאחריה, אבל אם לא נזכר עד שעבר זמן שתי תפילות אין לה תשלומין, והנה הב"י הביא עוד את דעת רבינו יונה שכתב שאם ירצה להתפלל אותם בתורת נדבה ושיחדש בהם שום דבר הרשות בידו ונכון לעשות כן, עכ"ל.

והנה בסעיף ד' הכריע השו"ע כהרשב"ם, אמנם כאן הוסיף את דעת רבינו יונה. ובמשנ"ב (סק"ט) כתב שעדיף להתנות שאם ההלכה כהבה"ג יעלה לחובתו, ואם לאו יהיו התפלות נדבה, שהרי למעשה קשה מאוד להתפלל תפלת נדבה וכמב' בסימן ק"ז סעיף ד', וכ"ש להתפלל כמה וכמה תפילות זא"ז ובכל תפלה להיות זהיר וזריז לכוין מתחילה ועד סוף, זה קשה מאוד, ועל ידי התנאי תעלה התפלה לחובתו לדעת הבה"ג, כ"ז שלא עבר יומו, ומלבד זאת הרי הרמ"א בס' ק"ז סעיף ב' כתב שצריך לחדש בה דבר, היינו שיתחדש לו צורך ובקשה חדשה שלא היה נצרך לזה כלל בשעת תפלתו הקודמת ובמציאות החיים זה קשה מאוד למעשה באופן שמתפלל בזא"ז, וכ"ש כאשר מתפלל כמה וכמה תפילות, וכבר עמד ע"ז המג"א בסק"ח וע"ש במחה"ש. אך באמת צ"ב לדין אמאי צריך לחדש בה דבר, והרי בס' ק"ז סעיף א' כתב הב"י בשם הרא"ש שכאשר יש ספק חוב תפלה ומתפלל זה עצמו חידוש וא"צ להוסיף בקשה מחודשת, וא"כ כיון שכאן לפי הבה"ג כ"ז שלא עבר היום יש תשלומין לתפלותיו, א"כ זה גופא חידוש ואולי כוונת השו"ע באופן שכבר עבר זמנו, וגם לפי הבה"ג אין לו דין תשלומין. [ועיין בא"ר שכתב בשם

להסוברים שצריך להתפלל סמוך ותיכף לתפלת חובה א"א להשלים ערבית ע"י שחרית שניה, אחרי שהתפלל מוסף.

נשים המתפללות בקביעות ומעו או נאנסו מלהתפלל תפילת שחרית, צריכות להתפלל תפלה מנחה ב' פעמים לתשלומין.

וכן אם מעו או נאנסו מלהתפלל תפלת מנחה, יתפללו תפלת ערבית ב' פעמים לתשלומין, ואף אם אינן מתפללות בדרך כלל מעריב, ואינן יכולות להשלים המנחה בשעת תפלת שחרית של מחרת, שסוף סוף אין זה התפלה הסמוכה למנחה.

אבל אם לא התפללו מעריב אין צריכות להשלים, שהרי לא שוינהו עליהו חובה.

מי ששכח להתפלל שחרית ומוסף עד אחר חצות, ונזכר קודם שהגיע זמן מנחה, ומתפלל בעת מוסף שהרי זמנו עד סוף שעה שביעית, יל"ע אם יכול להתפלל ג"כ תפלת שחרית מדין תורת תשלומין, דהיינו האם תפלת מוסף חשיב תפלה הסמוכה או לא, וכבר הסתפק בזה הצ"ח עמ"ס ברכות (כ"ז א') ד"ה צא"ד ולהכי והוב"ד בחי' רע"א כאן על הגליון.

מי ששכח או נאנס ולא התפלל שחרית, ועד שלא שקעה חמה התפלל מעריב [אחר פלג המנחה], שוב אינו יכול להתפלל תשלומי שחרית שהפסיד דין תפלה הסמוכה לחברתה.

סעיף ה' – אע"פ שאין תשלומין אלא לתפלה הסמוכה וכו' – הנה המור הביא מחלוקת בזה, דלכה"ג אם מעו ולא התפלל ערבית ושחרית, מתפלל מנחה שלש, בתחלה מתפלל של מנחה ואח"כ תשלומי שחרית ואח"כ תשלומי ערבית, והיינו שכל זמן שלא עבר היום יש תשלומין לתפלותיו [חזינן

ענין לתפילת חול כלל ואינו רחמי, על כן לא תקנו בו תפלת תשלומין.

והנה מהסעיף הזה יש להביא ראיה, שכמו שתפלת מוסף שבא לחובת היום אם עבר זמנו אין לו תשלומין, ה"ה תפלת נעילה בשנאנאם ולא התפלל, אם עבר זמנו אין לו דין תשלומין, וכמו שכתב בשו"ת שבה"ל ח"ד סי' י"ג, ושוב האריך בזה בח"ה סי' ס"ז והביא שכ"כ הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא, והוב"ד במחזיק ברכה (סי' ק"ח סק"ז), וכן משמע בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' תמ"ז) ובבית הבחירה למאירי (רי"ט פרק ד' דנרכות) שכל תפלה שהיא מחמת המאורע ולא כל יום, לא נתחדש בה דין תשלומין, וע"ע בשו"ת שבה"ל ח"ז (סי' פ' וסי' רנ"ג) שכתב שגם התשב"ץ כתב כן, ולזה נוטה ההלכה, ודלא כמש"כ כאן הפרמ"ג במש"ז סק"ה שיש תשלומין גם לתפלת נעילה.

והנה בשו"ת שבה"ל ח"ד סי' י"ג הנ"ל, איירי באחד שמחמת חולשה לא התפלל מנחה, אלא התפלל רק נעילה, ושם נוטה שיצא בזה יד"ח תפלת מנחה, שבעצם זה אותו נוסח התפלה, אלא שהתפלה השלישית היא מנחה והתפלה הרביעית היא נעילה, על כן יצא יד"ח מנחה. אולם האלפסי זוטא כתב שיצא יד"ח נעילה [וכבר הובא בשבה"ל בח"ה סי' ס"ז], ועיין עוד בח"י סי' י"ז שאלה ה' [אכן מהמג"א כאן ס"ק ב' שכתב לענין אם היפך והתפלל הראשון לתשלומין והשני לחובתו מבואר שתלוי בכונתו וברצונו של המתפלל, ועש"ה].

סעיף ז' - הזיד ולא התפלל תפלה אחת אין לה תשלומין ואם רצה להתפלל נדבה ואין צריך חידוש וכו' - איתא בברכות (כ"ו ב') שאם ביטל במזיד תפלה של ערבית או של שחרית, ע"ז

פסקי התוס' שאין להתפלל תפלת נדבה בכל גווני, אולם השו"ע לא חשש לזה].

מג"א סק"ז - ואם יצא מתפיסה בר"ח מזכיר בכולם יעלה ויבוא, וה"ה אם יצא בשבת -

בדגול מרבבה ובהגהות רעק"א הקשו דכ"ז הוא דוקא למ"ד שגם בשבת יכול להתפלל נדבה, אולם לדין דקי"ל בסימן ק"ז שבשבת אין להתפלל נדבה, אין להתפלל בשבת יותר מבדי חובתו, וגם בשערי תשובה לא מצא מזור לקושיא זו, וגם הפרמ"ג לא העיר בזה כלום.

והנה בשו"ע הגר"ז (נסעיף ט') נזהר ולא העתיק ממש את דברי המג"א במש"כ וה"ה אם יצא בשבת, אלא כתב בסוגריים בזה"ל "אבל אם יצא בשבת יתפלל כל התפילות לאחר השבת", וע"ש שעל הגליון כתוב ועיין בקונטרס אחרון, ואינו בדינו, אבל דברי המג"א ממש אינם להלכה, והמשנ"ב בסק"י הביא את דברי הגר"ז בזה.

סעיף ו' - עבר כל היום ולא התפלל מוסף אין לה תשלומין - בט"ז ובמג"א מבואר המעם

שתפילות שבת נחשבים רחמי, והגם שאינם בדרך בקשה, אבל חשיבי שבח ורחמי, משא"כ תפלת מוסף אינו אלא פסוקי קרבן, ומלבד זאת כיון ששחרית מנחה ומעריב הוי תפלת רחמי בכל יום ומעיקר הדין היו צריכים להתפלל אותה תפלה בשבת, אלא שמשום מירחא דציבורא תיקנו נוסח מסוים על קדושת היום בלבד, ואין להתפלל בנדבה, אבל מ"מ בעיקר דינו, הוא כתפלת חול, ויש להוכיח כן שהרי כל התפילות כנגד תמידים יסדום ומה שיך בהם דין תשלומין אלא ודאי שכיון שביסוד תקנתו הוי רחמי, שיך בזה דין תשלומין, משא"כ תפלת מוספים שאינו

דכיון שמתפלל כעת בזמן התפלה הסמוכה לה, ומעיקר דין תשלומין זהו הזמן להשלים אם כן אף שבהיזד קנסין שאין לו שכר כדן תפילת תשלומין, אלא רק בתורת נדבה, מ"מ בעיקרו של התפלה, היא כדן תפלת תשלומין, ע"כ אין צריך לחדש בה דבר [אבל אם עבר זמן זה, פשוט שגם לפי השו"ע אם רוצה להתפלל בתורת נדבה חייב לחדש], ובאמת בשו"ע הגר"ז (דן ט) הביא דברי השו"ע בפשטם, והדברים ברורים וכמש"נ.

מג"א סק"י – מעשה באחד שבא לבית הכנסת וכו' והתפלל ערבית - היינו מבעוד יום, אחרי פלג המנחה.

כמ"ש בסוף סימן ל' – לגבי הנחת תפילין, וייעוין ביור"ד סי' קצ"ו סעיף א' ברמ"א ובש"ך שם, [וע"ע באור"ח סי' תרצ"ג במשנ"ב סק"ד].

ומשמע לי שבר"ח יזכיר יעלה ויבוא בשניה וכו' – בדגול מרבבה כתב שאם לא הזכיר בראשונה גם בשניה לא יזכיר, ע"ש.

חוברת ט'

סימן ק"ח

סעיף ח' – מי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל מפני שסבור וכו'. – מבואר בזה שדין תשלומין הוא גם כשישכח מלהתפלל, משום ששכחה מקרי אונס, כמש"כ המג"א סקי"א, דהנה

נאמר מעוות לא יוכל לתקן. והרא"ש (פרק ד' סימן ז') כתב בשם רבינו האי גאון שלא יוכל לתקן היינו שהפסיד שכר המצוה, אבל שכר רחמי דרשות בעלמא יש לו, שאם רוצה לחזור ולהתפלל שנים לתשלומין על שביטל רשאי, והובאו הדברים במור. וכתב ע"ז הבית יוסף דאה"נ שאינו חייב להשלים, מכל מקום כיון שאם יתפלל יש לו שכר רחמי, אין כאן מקום לחידוש, שהגם שביסודו הוי תפלת נדבה, מ"מ הרי הוא כתשלומין לחובת תפלתו, אלא שאין לו השכר, על כן אין צריך לחדש כלום.

והנה המור (סימן רל"ד) כתב שאם הויד ולא התפלל מנחה אין לו תשלומין, וגאון כתב אפילו הויד אם רוצה להשלים אותה בתפלת ערבית הרשות בידו אלא שאין לו שכר תפלה בזמנה, והב"ח שם כתב שזה דוקא במנחה שהוא קצת כאנוס שהיה מרוד בעסקיו, וכיון שלא עשה כן מתוך שאט נפש אלא להרויח ממון על כן הרשות בידו להשלים בזמן התפלה שלאחריה, הגם שהפסיד שכר המצוה, ומסיק שדוקא בזה א"צ לחדש בה דבר, אבל בערבית או בשחרית אין להתפלל אותה בתורת תשלומין שאינה עולה לחובתו, אלא מתפלל בתורת נדבה ממש, על כן צריך לחדש בה דבר, וכן מסיק בסוף דבריו (כאן) שאם הויד לא יתפלל בנדבה בלא חידוש, ודלא כהבית יוסף שכתב שאין צריך לחדש. ודבריו דחוקים מאוד, שהרי המור הביא דין זה גם כאן כדן תפילת שחרית ולא רק לגבי תפלת מנחה, אמנם הגר"א בביאורו ציין לדברי הב"ח, והוב"ד במשנ"ב סקב"ב.

והנה בשו"ע כתב להלכה שאין צריך חידוש אם מתפלל אותה בתפלה הסמוכה לה, והמ"ז בסק"ה הוסיף בביאור מעמו, ונראה בכוונת דבריו,

מלאכתו במזיד, אבל אם שכח שפיר דמי, הרי מבואר בב' הדינים הנ"ל ששכחה מיקרי אונס ולא פשיעה.

אולם ציין עוד לדברי הרמ"א ביו"ד סי' רל"ב סעיף י"ב שהביא בזה מחלוקת, דעת הנמוקי יוסף הנ"ל ששכחה הוי כאונס, על כן מי שנדר לעשות דבר ונתעצל בזמן שהיה בידו לקיים דבריו ונאנס ביום אחרון דחשיב אונס, אך מאידך גיסא הביא מהאגודה (גיטין סימן קל"ז) שהוכיח מהמשנה בערכין (ל"ה, ז') גבי מכירת בתי ערי חומה, אשר בראשונה היה הקונה נממן מהמוכר ביום שנגמר הי"ב חודש כדי שיוחלט לו הבית שקנה, עד שהתקן הלל הזקן שיתן מעותיו ללשכה ויהא שובר את הדלת ונכנס, וכתב שמכאן נראה שנדר לעשות דבר אחד תוך ל' יום ולא נאנס תוך הזמן, והיה יכול לעשות אלא שביומא דמישלם זימניה נאנס, לא מיקרי אונס מדהוצרך הלל לתקן, הרי מבואר דס"ל ששכחה לא מיקרי אונס.

אלא שיש לעיין בראיתו של האגודה, שהרי בחידושי הרשב"א בגיטין (ע"ה, ה') כתב שמכירת בתי ערי חומה אינה תלויה עד סוף הי"ב חודש אם לא תפדה, ורק אז תחול המכירה, אלא אדרבה המכירה חלה מיד, רק שיש לקונה זכות שיכול לשוב ולקנות הבית חזרה מהמוכר עד תום הי"ב חודש. וא"כ דוקא בדין בתי ערי חומה, כיון שהמכירה חלה מיד, הגם שמה שלא קנה בחזרה ביום הי"ב חודש, היה מתוך אונס, מ"מ סו"ס אונס כמאן דעביד לא אמרינן [כמבואר בש"ך חו"מ סי' כ"א סק"ג] ולמעשה לא קנה בחזרה, על כן הוצרך הלל לתקן תקנתו, וכמב' בשו"ת שבט הלוי ח"ג סי' ק"ח (אות ז') ובח"ה בקונטרס המצוות סי' ג"ד (מאז שמ"ה), אבל אין ללמוד מזה שלעולם שכחה אינו אונס, אלא ודאי שהלכה כדבריו הראשונים של הנמוקי יוסף ששכחה הוה כאונס ויש לו דין תשלומין.

בב"ק (כ"ז ז') איתא אם היתה אבן מונחת לו בחיקו והיכר בה ושכחה ועמד ונפלה, לענין נזיקין חייב [שעשו בה שונג כמוזיד], לענין ד' דברים פטור, ופרש"י דאע"ג שהכיר בה הוויא שכחה שונג ולא פשיעה, וכתב הנמוקי יוסף (י: מדפי הרי"ף) שלפ"ז מי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל מפני שסבור שעדיין ישאר לו זמן אחר שיגמור אותו עסק שהוא מתעסק בו, ובין כך ובין כך עברה לו השעה שאינו נקרא מזיד ופושע, אלא הרי הוא בכלל מעה ולא התפלל שמתפלל שתים לתשלומין, וכן מי שנתחייב לחבירו בשבועה שיתן לו מעות יום פלוני ונוכר בעוד היום גדול ואומר בליבו עדיין יש לי פנאי והלך לעסקיו ושכח עד שעבר היום הרי זה כאונס, ומיהו לענין תפלה יש לחוש יותר מפני שאמרו חז"ל לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה, וכיון שזה אינו רשאי לומר אני אעשה ולא אעבור, כשעושה הכי הוא פושע, עכ"ד הנמוקי יוסף. וכתב הבית יוסף שדבריו הראשונים עיקר, דלא מיקרי מזיד אלא כשמבטל התפילה בשאט נפש בלי שום טרדה, ועפ"ז כתב כאן בשו"ע שאם נטרד מחמת עסק ושכח חשוב אונס ויש לו תשלומין.

המג"א ציין לשו"ע בס' תקב"ז סעיף ז', וכונתו לדברי הרא"ש בביצה פרק שני סי' ג' שיש מצוה על גדול העיר לערב על כל בני עירו כדי שיסמוך עליו מי ששכח או נאנס, אבל מי שאפשר לערב ולא עירב נקרא פושע ואינו יוצא בזה. כמו"כ ציין לשו"ע בס' תקל"ח סעיף א', וכונתו שמי שהפך את זיתיו או שהיה יינו בבור ואירע לו אונס, או ששכח או נתעצל שהיה סבור שיהיה יכול לשהות לאחר הרגל, עושה כדרכו בלא שינוי כיון שזה דבר האבד, ובלבד שלא יכין מלאכתו [במזיד] במועד, הרי מבואר שאין לכיין

לא הרגיש עד שעבר זמן תפלה ג"כ חשיב אנוס [ועי' שו"ת תרה"ד ח"א סימן ה', אשר הובא בט"ז סק"ז] ויש לו דין תשלומין.

כללא דמילתא מבואר מדברי הפוסקים שיש לדון כל מרדה כשוגג, כי היכי שלא לבטלו מדין תשלומין, אולם מי ששח שיחה במלה ופמפומי סרק עד שעבר זמן התפלה, פשוט שדינו כפושע וקל דעת והפסיד תפילתו.

סעיף מ' - מעה ולא התפלל מנחה בער"ש מתפלל ערבית שתים של שבת. - היינו משום שאין דין להשלים השמונה עשרה ברכות, אלא הדין הוא להשלים את התפילה וכיון שכעת חובת התפלה היא תפלת שבת, מתפלל כדינו. ובגדר דין זה נחלקו האחרונים, דהמ"ז (סק"ח) ס"ל שדנים את תפלת התשלומין כתפלת שבת, אלא שזו הזדמנות שמהני להשלים התפלה שהחסיר, ואילו הלבוש ס"ל שדנים את הזמן לתפלת תשלומין כאילו היה עדיין זמנו, וא"כ בעיקרו הוי תפלת חול, אלא כדי שלא יהא זילותא דשבת, על כן צריך להתפלל נוסח תפלת השבת, [התוס' בברכות (כ"א, ז' ד"ה עד), כתבו בשם הירושלמי שהיה דרכן להתפלל בשבת כל הי"ח ברכות, רק שהזכירו גם את השבת [אך אין נוהגין כן מחמת המירחא], ויעויין בירושלמי ברכות (פ"ד ה"ד) שרבי אמר בדין הוא דמיבעי לצלויי ברכת הדעת גם בשבת אלא שלא רצו לחלק].

והנה המ"ז (סס) כתב שדין זה שמתפלל שתים של שבת הוא אף בדיעבד, שאם מעה והתפלל התפלה השניה של חול לא יצא ידי חובת תשלומין שאין תפלה בשבת מבלי הזכרת שבת, אבל המג"א (ס"ק י"ז) הסתפק בזה, וכתב שאין להביא ראיה שצריך להזכיר של שבת מהא דאיתא בשבת (כ"ד, ז')

וכן כתב בשו"ת חת"ס חלק חו"מ סי' י', ומה שמסיק החת"ס שם בסי' מ"ב דלא כהמג"א אינם להלכה, אלא כמו שכתבתי בתשובה (כת"י) "הלכה למעשה כמש"כ מרן החת"ס בסי' י', חדא דידוע דהחת"ס ציין בכל תשובה תאריך כתיבתה והתשובה בסי' מ"ב כתב במטריסדורף בשנת תקס"ה והתשובה שבסי' י' כתב שמונה שנים אח"כ בפרעשבורג בשנת תקע"ג, וא"כ כשגדול סותר עצמו וחוזר ממשנתו הלכה כמעשה אחרונה דזה דעתו באמת".

"ועוד שבסימן מ"ב חולק החת"ס על הסכמת הב"י והשו"ע אור"ח סי' ק"ח סעיף ח' דהלכה כנמוקי יוסף ב"ק סוף פ"ב דהוציא כן מש"ס ב"ק דהיה לו אבן בחיקו וכו' וכיון שזה הסכמת השו"ע ורוב רובם של גדולי הפוסקים המ"ז והמג"א ואחריהם הלכו פוסקי הדורות ואחרון חביב גם המשנה ברורה ועוד, וכיון שהחת"ס עצמו [בסימן י'] חזר לפסוק בדבריהם מה יש ספק עוד".

עוד בשולי התשובה "וראיתי בדעת תורה להגאון מהרש"ם שהביא מתשובות מרן החת"ס שבסימן מ"ב הנ"ל ומצדד בה לכאן ולכאן ותמיהה לי שלא הרגיש שהחת"ס חזר בו כנ"ל ותו לא מיד" ע"כ בתשובת כת"י,

איתא בברכות (ד', ז') "שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעא ואישן קימעא ואח"כ אקרא קריאת שמע ואתפלל, וחומפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה", אולם אם בדיעבד הלך לישון קימעא והניח לידו שעון מעורר שיעירנו לפני סוף זמן תפילת ערבית, ולמעשה שקע בשינה ולא הקיץ עד אחר עלות השחר, ודאי בכה"ג דינו כמו נטרד מחמת עסק, ממון או שכרות שחשיב אנוס, וה"ה אם היה מרוד בגרסתו ומתוך עיון לימוד התורה

אולם אם מעה והתפלל תפלת תשלומין בשבת את כל הי"ח ברכות אלא שהוסף והזכיר שבת באמצע אחת מהברכות, אפשר שאף לפי הט"ז יצא ידי חובתו, שהרי הזכרנו הגמרא שבדן הוא דאיבעי לצלויי בשבת י"ח ברכות ורק מפני כבוד השבת לא אמרחוהו רבנן, ואפשר שבכה"ג שכבר התפלל והזכיר הזכרת שבת בתפלה זו, יצא יד"ח לכו"ע, וצ"ע.

המג"א (ס) מסתפק עוד בכה"ג ששכח ולא התפלל בליל ר"ח ובשחרית התפלל שתים, אלא שבתפלת התשלומין [שהוא לתשלומי ערבית] שכח להזכיר של ר"ח [דהנה להט"ז שגדר התקנה הוא שנתנו לו הזדמנות להתפלל שוב פשוט שהזכרת ר"ח מעכבת], הסתפק המג"א לשיטתו, כיון דס"ל שגדר התקנה הוא שבשעת התפלה הסמוכה מחשיכים הזמן כאילו עדיין הוא זמן התפלה הקודמת ולכן יכול להשלים התפלה שהחסיר, וא"כ כיון שהזכרת ר"ח בתפלת ערבית בדיעבד אינה מעכבת, א"כ ה"ה בתשלומי ערבית אינו מעכב, או דילמא שכיון שהזכרת ר"ח בתפלת ערבית שאינה מעכבת אינו מדין ערבית אלא זה מדין שאין מקדשין את החודש בלילה, על כן דין תשלומי ערבית ביום דינו שהזכרת ר"ח מעכבת בו, והנה המג"א נשאר בצ"ע, על כן אין לחזור להתפלל אלא רק בתורת נדבה, וצ"ע אם צריך לחדש בה דבר, שהרי סו"ס יש לו ספק אם חייב בתפלת תשלומין וכבר נתבאר לעיל שבכה"ג אין צריך לחדש בה דבר.

והנה הדרך החיים (להמו"ד) כתב שכיון שקיי"ל שמי ששכח בר"ח להזכיר ר"ח בשחרית, וכבר התפלל מוסף שבדיעבד א"צ לחזור ולהתפלל, א"כ בנידו"ד שכבר הזכיר ר"ח בתפלת חובה, ורק שכח להזכיר הר"ח בתשלומין, ויש ספק אם חייב לשוב

שיז"כ שחל בשבת צריך להזכיר שבת אף בנעילה, ששבת זו נתחייבה בד' תפילות, וכל מה שחייב להתפלל בשבת זו צריך להזכיר בתפלתו את השבת, וא"כ ה"ה בנידון דידן, משום דדוקא יוה"כ שחל בשבת ששבת זו נתחייבה גם בתפלת נעילה [מחמת יוה"כ] על כן מזכיר גם של שבת, אבל בנידו"ד בדין תשלומין, ששבת זו לא נתחייבה בתפלה זו, אלא שהוא עצמו נתחייב בה מדין תשלומין, אפשר שבכה"ג אין הזכרת שבת מעכבת בו, ועוד שהרי בברכות (כ"א, 6) איתא שבדן הוא דאיבעי לצלויי בשבת י"ח ברכות, ורק מפני כבוד השבת לא אמרחוהו רבנן, על כן אפשר שבכה"ג שכבר התפלל [וכבר הזכיר של שבת בתפלתו הראשונה], אפשר שבכה"ג בדיעבד יצא ידי חובת התשלומין, ומסיק המג"א בצ"ע.

ונראה שנחלקו ביסוד גדר תקנת תשלומין וכנ"ל, דהט"ז לשיטתו ס"ל שגדר התקנה היא שיש לאדם הזדמנות בשעת התפלה הסמוכה לשוב ולהתפלל את מה שהחסיר, ועי"ז להשלים תפלתו, וא"כ יש לדון דינו כפי הזמן שבו מתפלל, ולכן הזכרת שבת מעכבת, משא"כ המג"א ס"ל כמש"כ בדעת הלבוש שגדר התקנה היא שיש לו הזדמנות בשעת התפלה הסמוכה להחשיב הזמן כאילו עדיין הוא זמן התפלה הקודמת ותיכף יכול להשלים התפלה שהחסיר, ועל כן הגם שלכתחילה יש להתפלל את אותו התפלה שהתפלל חובה, מכל מקום בדיעבד כיון שאנו דנים כאילו עדיין זה זמן התפלה הקודמת, ומשו"ה הסתפק המג"א שאפשר שבדיעבד יצא ידי חובתו, אף אם התפלל כפי הגוסס שהיה מתפלל בשעתו, דהיינו מבלי להזכיר של שבת. להלכה יש לחוש לספיקו של המג"א, שבדיעבד יצא יד"ח, על כן לא יחזור להתפלל.

ולתפלל, בזה מוטב לסמוך לכתחילה על המוסף מאשר להתפלל בתורת נדבה עם חידוש, שהרי לפי הרמ"א צריך לחדש בה דבר שלא היה נצרך לו בשעת התפלה הקודמת.

סעיף י' - מעה ולא התפלל מנחה בשבת וכו'. - מג"א ס"ק י"ג - כונתו שהבדלה אינה הזכרה ששייך שיזכירנה כמה פעמים, אלא שיש מצוה להבדיל בתפלה, וכיון שהבדיל פעם אחת סגי.

מג"א ס"ק י"ד - כונתו שאין הדין תלוי בנוסח התפלה אלא בכונתו, ולכן אם התפלל לשם חובה הגם ששכח אתה חוננתנו יצא ידי תפלת חובה ולא איכפת לו אם יבדיל בשניה.

המג"א לקמן (סי' רל"ד סק"א) כתב בשם שו"ת הרדב"ז (ח"א סי' שס"א) שאם שכח להתפלל ערבית במוצ"ש, מתפלל שחרית שתים וא"צ להבדיל בתפלה כלל, והמג"א דחה דבריו, שהרי מתחילה היו מבדילים רק בתפלה ובודאי אם שכח להבדיל במוצ"ש היה צריך להבדיל בתפלתו ביום א', על כן מסיק שגם עכשיו צריך להבדיל בתפלתו בשחרית ביום ראשון.

והנה הגרעק"א כתב על הגליון (שס) שהמג"א סובר שמה שצריך לומר אתה חוננתנו בשחרית אינו מדין תשלומין, אלא שזה עיקר התקנה להבדיל בתפלה הראשונה שמתפלל אחר שבת, על כן צריך לומר אתה חוננתנו בתפלת חובה דשחרית שהיא התפלה הראשונה, שהרי אף בהזיד ולא התפלל ערבית, שאין לו דין תשלומין, יש לו להבדיל בשחרית.

אולם ק"ל בזה כהתוספת שבת, פרמ"ג, והגר"ז (שס סעיף ז') והמשנ"ב (שס סק"ז וצניאור הלכה) שסוברים שיבדיל בתפלת תשלומין ערבית שהיא התפלה השניה, ונראה שסוברים דאע"ג שתקנת

ולתפלל, בזה מוטב לסמוך לכתחילה על המוסף מאשר להתפלל בתורת נדבה עם חידוש, שהרי לפי הרמ"א צריך לחדש בה דבר שלא היה נצרך לו בשעת התפלה הקודמת.

והנה בספר שולחן המהור"ק רבי יצחק אייזיק מקאמארנא צוק"ל בסימן קכ"ד סעיף ט"ז כתב שלכתחילה מי ששכח יעלה ויבוא, יצא ידי חובתו ע"י שמיעת תפלת הש"ן, ואע"ג שלמעשה לא נתקבלו דבריו בזה, מ"מ בכה"ג שיש לו ספק אם חייב תפלת תשלומין ינהג בעצה זו, ויזהר לשמוע היטב את כל חזרת הש"ן מתחילה ועד הסוף.

אם נזכר בליל יו"ט שחל במוצאי שבת, ששכח להתפלל מנחה בשבת, פשוט שלפי המ"ז יש לו להתפלל ב' תפילות של יו"ט, שזהו דינו להתפלל כפי הזמן שבו מתפלל, אלא שלפי הלבוש והמג"א שמחשיבים כאילו כעת הוא זמן התפלה הקודמת, ובשכח מנחה בער"ש מתפלל שתים של שבת רק משום זילותא דשבת, יל"ע שאפשר שבכה"ג שמתפלל מנחה דשבת בליל יו"ט אינו כ"כ זילותא, ואולי מכל מקום הוי כתרתי דסתרי על כן יתפלל שתים של יו"ט.

[עוד יל"ע לפי הלבוש (והמג"א) בליל ר"ח כשנזכר ששכח להתפלל מנחה בער"ח, האם יזכיר ר"ח בתפלת תשלומין שהרי סו"ס אין בזה שום חשש זילותא, וכיון דס"ל שאין דנים בו את כל הדינים של עכשיו אלא נידון כאילו כעת זה אתמול, א"כ א"צ להזכיר ר"ח, וצ"ע.]

פשוט, שכשחזר להתפלל תפלת תשלומין, אין צריך שיתפלל תפלת תשלומין עם עשרה, שהרי התפלה נמפלת לתפלת חובה, אבל אם נזכר בר"ח ששכח להזכיר ר"ח בתפלת חובה, חייב לחזור

והברכי יוסף (כאן) שהרי באמת בקיאים אנו בקביעת דירחא, ואעפ"כ יש תקנת חז"ל לנהוג ביום השני דין יו"ט לכל הדינים ואף לתפלה הגם דידעינן שאינו ט"ו תשרי, ופשוט ששייך בו דין השלמה לעיקר היום טוב וצריך להשלים, וחלילה מלזלזל בזה.

סעיף י"ב המועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפלה שלא בזמנה לא הוי הפסקה. - כיון שאין זה בקשה מסוימת על גשם וכיוצ"ב, אלא בקשה שיעלה זכרוננו לפניו, לא הוי הפסקה, אע"ג שהזכיר "ביום ר"ח הזה".

הט"ז סקי"ב - כתב שאין להביא ראיה מהבדלה בתפלת תשלומין, שהרי כל הלילה הוא זמן הבדלה, ועוד שהרי לא מזכיר שבעת זמן הבדלה, אלא שבעת זה הזמן שתיקנו שיבדיל ולמה יהא הפסק. מ"מ מודה הט"ז שאם הזכיר בדבר שממש אינו מענינו של יום חשיב הפסקה, והביא ראיה לזה מתקיעה שלא מענינא דסדרא.

אכן לולא דבריו יש לחלק בין הפסק בשיחה במילה דלא חשיב הפסק, אבל הפסק בנוסח התפילה גרע טפי כעין הא דאיתא בזבחים (ג', א') דמינה מחריב בה, לא מינה לא מחריב בה, ועמש"כ בסימן ק"ד בזה שהגר"א כאן מודה להט"ז דחשיב הפסק, ובסי' ק"ד סעיף ו' הגר"א נוקט כמש"כ בשו"ע ששיחה באמצע התפלה לא חשיב הפסק, וכבר עמד ע"ז השעה"צ כאן (אות ס'), ולפי הנ"ל ניחא דאף אי נימא ששיחה במלה לא חשיב הפסק, אבל הפסק שנוי והוספה בנוסח התפלה גרע טפי, דמינה מחריב בה.

סימן ק"ט

סעיף א' הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללין וכו'. - איתא בברכות (כ"א, ב') א"ר

הבדלה היא בתפלה הראשונה, אולם כיון שבדרך כלל התפלה הראשונה היא ערבית במוצ"ש, וכעת יש לו הזדמנות להשלימה, על כן יש לו להבדיל דוקא בתפלת תשלומין זו והכי קי"ל.

סעיף י"א מעה במנחה של שבת והתפלל י"ח. - **הט"ז סקי"א והמג"א סקט"ו** - כתבו שהמחלוקת הוא אם תפלה בלי הזכרת מעין המאורע הוי כמאן דליתא וכאילו לא התפלל כלל וע"כ צריך לשוב ולהתפלל במוצ"ש, או דילמא דאע"ג שחשיב שהתפלל, מכל מקום כיון שהזכרת מעין המאורע מעכב, על כן לא יצא יד"ח, וכיון שבמוצ"ש לא יוכל לתקן המעוות, ע"כ אין צריך לשוב ולהתפלל במוצ"ש.

וה"ה אם לא הזכיר יעלה ויבוא במנחה של ר"ח - והנה המחזה"ש כתב שה"ה באופן שמעה והזכיר ותן טל ומטר עד שעדיין לא היה לו להזכיר [ביום השישים מיום התקופה] אין צריך לחזור ולהתפלל שהרי בלילה בתפלת ערבית יצטרך להזכיר, וא"כ לא הרויח כלום, ולכא"ו תלוי בהנ"ל וא"כ צריך להתפלל נדבה.

המג"א בס"ק ט"ז - כתב שאם שכח יעלה ויבוא במנחה בא' דר"ח, שלכו"ע יתפלל שנים שהרי יוכל גם להשלים את היעלה ויבוא, וה"ה בליל יו"ט שני. והקשה הבנין אריאל (להג"ר שאול זאקל אצ"ד אמשטרדם) שהרי ב' הימים דר"ח הם רק מחמת ספיקא דיומא, ואם ננקוט שהיום השני הוא ר"ח אז הראשון היה חול, ומה שייך להתפלל בליל ב' דר"ח ב' תפילות, של ר"ח ושל תשלומי ר"ח, והרי זה תרתי דסתרי אהדדי, והצל"ח בברכות (כ"ז, ב') תירץ ששניהם כיומא אריכתא דמי, אבל הודה לו בליל יו"ט שני, והובאו הדברים בהגהות רע"א. אבל באמת שכל הקושיא מעיקרא ליתא, וכבר הרגישו בזה המחצה"ש

קדיש, קאי על תפלת מעריב, כמו שכתב המג"א (סק"ה), ופשוט.

אולם אכתי צ"ב במה שהוסיף הרמ"א שה"ה אמן דברכת דהא-ל הקדוש ושומע תפלה, והרי בין שבהכרח קאי בשחרית או במנחה שיש בהם חזרת הש"ן, וכבר שיער בדעתו שיגמור קודם שיגיע הש"ן לקדושה, הרי ממילא שלא יפסיד הב' אמינים ומה קמ"ל הרמ"א, ומשום כך נדחק המחזה"ש לבאר שדברי הרמ"א קאי על הדין שבסעיף ב' שמתפלל מלה במלה עם הש"ן ואומר קדושה עם הציבור, וקמ"ל הרמ"א שאעפ"כ צריך להמשיך עד גמר ברכת קדושה עם הש"ן כי האמן דינו כקדושה, ואם יאמר סוף הברכה עם הש"ן שאינו רשאי לענות אמן על ברכתו יצא בזה ידי חובתו. אמנם ביאור זה דחוק בתרתי, א' שבאופן זה באמת אינו עונה אמן אחר ברכת קדושה, אלא שמחמת שאמר עם הש"ן אינו רשאי לענות אמן ויצא בזה, ואין נראה שזה כונת הרמ"א, ב' שאין דרכו של הרמ"א להגיה בסעיף א' ע"פ אופן מסוים שבסעיף ב'. על כן נראה כמש"כ הדרך החיים בכונת הרמ"א דקאי באופן שכבר אמר קדושה עם ציבור אחר, ואעפ"כ צריך להמתין מלהתחיל תפלתו עד שיענה הב' אמינים, או שישער בעצמו שיגמור תפלתו עד שלא יגיע הש"ן להשני האמינים.

הא"ר בסוף סימן צ"ה כתב שיש לעמוד כשרגליו צמודות עד אחר האמן של ברכת קדושה, [מלבד בימים הנוראים שיש פיוטים והוספות רבות בין הקדושה לסוף ברכת הקדושה אין מקפידים בזה], ועיין עוד בזה בשו"ת שבה"ל ח"ג סימן ט"ו (אות ו), חזינן מזה שענין האמן בברכה זו חשובה כקדושה ודין אחד להם, [הגם דנקטינן שפסוק ימלוך אינו חלק

הוא הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שמתפלל, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח ציבור למודים ותפלל וכו', ר' יהושע בן לוי אמר אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח ציבור לקדושה ותפלל, ואם לאו אל תפלל. וק"ל בזה כריב"ל שאין היחיד אומר קדושה ולכן צריך לשער בעצמו כפי שמכיר טבעו ואופן תפלתו, אם נראה לו שיספיק לסיים את ברכת השלום, בזמן שיוכל לומר קדושה עם הציבור יתחיל להתפלל מיד, [ואם אירע לבסוף שלא הספיק, ישתוק ויצא ידי חובה מדין שומע כעונה]. אך אין להאריך בבקשות פרטיות בתפלה, אם עי"ז יפסיד לענות קדושה עם הציבור, ויצטרך לסמוך על דין שומע כעונה, וכמש"כ בשו"ת שבה"ל חלק י' סימן כ"ד (אות ה), מכל מקום אין לקצר נוסח התפלה כגון לומר שלום רב במקום שיש שלום על מנת להספיק קדושה, וכמש"כ שם בס' כ"ה (אות ה).

רמ"א - וה"ה אמן דהא-ל הקדוש ושומע תפלה דינו כקדיש וקדושה. - הגה סעיף זה הוא לשון הגמ' שנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפלל, אולם יש לעורר בזה שהרי בשחרית א"א להמתין בגאל ישראל משום שצריך להסמך גאולה לתפלה, ממעם זה כתב בשו"ע הגר"ז דין זה לענין תפלת מנחה, אמנם בפשימות יש ליישב שדין זה קאי באופן שהתחיל תפלתו בחדר הכניסה [פאליש] לבית הכנסת וכיצ"ב וגם קרא קריאת שמע והגיע עד "שירה חדשה", ואז אומר בדעתו האם יסיים ברכת השלום בזמן שעוד יוכל לומר קדושה עם הציבור.

והנה מה שכתב השו"ע "קודם שיגיע שליח ציבור לקדושה או לקדיש", גם זה צ"ב שהרי בשחרית ומנחה אם שיער בדעתו שיגמור תפלתו לפני קדושה ממילא הרי סיים לפני הקדיש, ובהכרח דמה שכתב

המתפלל עם הש"ץ מסתבר שאינו תפלה בציבור, אך
אולי עדיף זה קצת מתפלה ביחידות לגמרי מסביר
בעלמא, משום שעכ"פ הרבים עסוקים בתפלה וכו"
עכ"ד.

אולם בשו"ת שבה"ל (ח"ד סי' י"א) כתב שכל המכיר
בסגנון התשובה יכיר מיד שהם דברי החת"ס
עצמו, ובישוב קושיות האגרות משה כתב דודאי מה
שהרבה יחידים מתקבצים לעבודת ה' אע"פ שעושים
כל אחד עבודת יחיד נקרא עבודה בציבור ובנדון שלנו
תפלת ציבור, וכמבואר ביומא (נ"א, א') שקרבן פסח
חשיב קרבן ציבור הואיל ובא בכנופיה, אע"פ שכל
אחד עושה לעצמו, אלא שהחת"ס קאמר דדרגת
תפלת ציבור האמיתי היה יותר אם היה זה ע"י ש"ץ
וכל העם עונים אתו [ומש"כ דנקרא תפלת יחיד, היינו
לעומת מעלת התפלה עם הש"ץ], וכיון שהיום כל
הציבור מתפללים בפני עצמם כל אחד ואחד, ובוה
כבר יצאו תפלה בציבור, בשביל תוספת מעלה של
חזרת הש"ץ אין בוה להוסיף מעלת תפלה בציבור כיון
שכבר יצאו, ומש"ה הוצרכו הראשונים ליתן מעם
לדין מ"ט הש"ץ חוזר תפלתו, ולפי זה אם אירע
שאחד אחר והוצרך להתפלל עם הש"ץ בוה סבירא
ליה להחת"ס שיש מעלת תפלה בציבור, ופשוט שזה
כונתו, וכ"נ משמעות לשון הרמב"ם (פ"ח מהלכות תפלה
ס"ד) וז"ל וכיצד היא תפלת הציבור, יהיה אחד מתפלל
בקול רם וכו'.

והנה החזו"א (אור"ח סי' י"ט אות ז') כתב וז"ל "אחד
שבא לבית הכנסת בשעה שהש"ץ מחזיר
התפלה [קודם שהתחיל] נראה דיתפלל יחד עם
הש"ץ וכו', כיון דהבקי אינו יוצא אלא בתפלת עצמו,
נכון יותר שתהיה תפלתו בציבור וכשמתפלל עם

מהקדושה וכמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"י סי' כ"ו (אות
ז').

ואם נכנס אחר קדושה וכו'. - י"ל שאיירי במקום
שידוע שהשליח ציבור מאריך בתפלתו ויש לו
זמן להתפלל ולגמור התפלה עד שלא יגיע הש"ץ
למודים, או שאיירי במקום שהמנהג לומר סליחות
בתוך ברכת סלח לנו וכיוצ"ב.

סעיף ב' אם מתחיל להתפלל עם השליח ציבור
וכו'. - כבר הובא לעיל מש"כ בליקוטי
תשובות חת"ס [לונדון תשכ"ה] סי' ג', ונעתקו בשו"ת
ח"ז [ובקובץ תשובות [ירושלים תשל"ג] תשובה ד',
ובאגרות סופרים תשובה י"ד], "שתפלת היחיד עם
הש"ץ הוא עיקר תפלה בציבור, כי מה שהיחידים כל
אחד מתפלל בפנ"ע מקרי תפלת יחיד, רק מה שאחד
מוציא רבים זה מקרי בציבור וכו', ואם כן כשאירע
שיחיד אומר עם הש"ץ והו' תפלת ציבור האמיתי".

אכן בשו"ת אגרות משה (אור"ח ח"ג סי' ט') כתב
"דברים אלו לכאורה קשים, שהרי כל התקנה
היתה כדי להוציא את שאינם בקיאים, והיום שכולם
בקיאים כתבו הראשונים שמכל מקום תקנת
הקדמונים נשארה, והרי אם תפלת הש"ץ היא עיקר
תפלת הציבור הרי היה להם לתקן בשביל זה עצמו
תקנה קבועה [ולא בשביל להוציא את שאינו בקי],
ועוד שיוצא לפי דבריו שכל הקהל שמתפללין כ"א
בפנ"ע לא יצאו ידי תפלה בציבור וכו', ועפ"ז כתב
שדברי תשובה זו הם דברים מומעים, ולכן ברור שאין
זה מדברי החת"ס.

וע"ש שמסיק "שלמעשה נראה שתפלה בציבור הוא
דוקא מה שמתפללין הציבור יחד בלחש, וכן
אם מתפללין הציבור יחד עם הש"ץ שאומר בקול רם
(כדאיתא ברמ"א קכ"ד, ז') הוא תפלה בציבור, אבל יחיד

ונקדשתי בתוך בני ישראל, ואילו בקדושה דסידרא אינו אלא הזכרת ענין הקדושה בפמליא של מעלה.

חוברת י'

סימן ק"י

סעיף א' - בשעת הדחק כגון וכו' מתפלל ג' ראשונות, הבינו ואומר אחריה ג' אחרונות

וכו' - תנן בברכות (כ"ט, ז') רבן גמליאל אומר בכל יום ויום מתפלל אדם שמו"ע, ר' יהושע אומר מעין שמונה עשרה, ובגמרא (כ"ט, ז') איתא שנוסח מעין שמו"ע הוא הבינו, וכתב הרי"ף, וז"ל "וקאמרי רבנן הני מילי בשעת הדחק, אבל שלא בשעת הדחק אין מתפלל הבינו, והנה הביאור הלכה בד"ה או שלא יוכל, נתעורר ע"ז שהיום אין נוהגים להתפלל הבינו אפילו בשעת הדחק, וע"ש שנדחק בזה טובא, וכפי הגראה מאחר שאין הנוסח מודפס בסידורים המצויים בסדר התפלה, וכיון שלא הורגלו באמירתו, פסקו מלאמרו אף בשעת הדחק.

מג"א סק"א - בשעת הדחק או שהשעה עוברת [כנסת הגדולה], לכאורה הכוונה אפילו בקירוב לשליש היום ולא רק בחצות, ואע"ג שאפשר להתפלל עד חצות, מ"מ התירו להתפלל בנוסח הבינו על מנת שיספיק להתפלל בתוך הזמן.

הפרמ"ג כתב שמדברי המג"א רואים שצריך לגמור את כל התפלה, עד סוף ברכת השלום, תוך זמן התפלה, שאם היה מספיק שיתחיל תוך זמן התפלה, א"כ אין צורך לתקן שיתפלל בנוסח הבינו, הרי מוכח שצריך לגמור את כל התפלה תוך הזמן, וע"ש שציין שכ"כ להדיא המג"א בסימן פ"ט סק"ד. **נוסח הבינו** וביאורה נמצא בסוד ובבית יוסף כאן.

הש"צ הוי תפלת הציבור, בפשטות כונתו שדינו כתפלת הציבור ממש, וכמש"נ.

והנה באשל אברהם [מבומשאמש] (רי"ט סימן נ"ז) כתב שאין ספק שכשמתפללים בעת חזרת הש"ץ התפילה הרי זה תפלה עם הציבור ממש, ומש"כ השו"ע (סו) שידלג היינו באופן שאם לא ידלג לא יוכל להתפלל כאחד עם הש"ץ, הרי שסובר ג"כ שתפלתו עם הש"ץ הוי כתפלת הציבור ממש.

ודע שגם לפי החת"ס ודעימיה, הדבר הראוי הוא להתפלל בלחש בשעה שהציבור מתפללים בלחש, שזהו תקנת חז"ל, אלא שכאשר אירע שנתאחר וכיוצ"ב, ומתפלל מלה במלה עם הש"ץ כמש"כ כאן השו"ע, לא הפסיד לגמרי דין תפלה בציבור, דאדרבה זה היה עיקר תקנתם שהש"ץ יוציא את מי שאינו בקי וחשיב תפלה בציבור, וכ"נ דעת הא"ר שכתב כאן שאי"ז בדיעבד אלא שכאשר אחר תפלת הציבור שבלחש, יכול לכתחילה להתפלל עם הש"ץ וא"צ להמתין בשירה חדשה עד אחר קדושה [וכ"כ המשנ"כ בשם המגן גיבורים והמאמר מרדכי] וכן עמא דבר.

ויש להתפלל את כל התפלה צמוד עם הש"ץ על מנת ליחשב כולה תפלה בציבור, וימתין בשתיקה בשעת ברכת כהנים. [בהן שמתפלל בלחש עם הש"ץ מסתבר שיכול לברך ברכת כהנים במקומו].

הלבוש כתב שמי שמתפלל עם הש"ץ מלה במלה והקהל עונים אמן על ברכות הש"ץ, חשיב כעניית אמן גם על ברכותיו.

סעיף ג' יחיד העומד בתפלה. - החילוק הוא שבשעת קדושה שבחזרת הש"ץ מקיים מצות

הבינו במוצאי שבת, קאי על שעת הדרך כגון יוצא לדרך וכיוצ"ב, ולא קאי על הוספת הכנה"ג כאשר השעה עוברת, אמנם בימות הגשמים אשר בקשת הגשמים מעכבת, פשוט שאף כאשר השעה עוברת, א"א להתפלל בנוסח הבינו בלי בקשת הגשמים, שהרי בכל אופן לא יצא ידי חובתו, משא"כ הבדלה במוצאי שבת אשר אינה מעכבת, לכאורה עדיף שיתפלל בנוסח הבינו מבלי שיבדיל, מאשר שיפסיד זמן התפלה לגמרי, או דלמא שלא תיקנו נוסח הבינו במוצאי שבת כלל, בכל גווניו, והגרעק"א נשאר בצ"ע לדינא, ועיין במשנ"ב סק"ה, ובביאור הלכה ד"ה ואינו.

מג"א סק"ב - לשון הרמב"ם "או שקצרה לשונו מהתפלל, מתפלל הבינו" - נראה שה"ה חולה שאין בכוחו להתפלל את כל נוסח התפלה, אבל יש בכוחו להתפלל נוסח הבינו.

ויעוין בשו"ת שבה"ל ח"ח סי' ט"ז מה שכתב אודות רב גדול שמחמת מחלתו מדלג תיבות שלמות ולפעמים גם בנוסח הברכה תחלה וסוף.

וז"ל "הנה אם מדלג רק באמצע הברכות בזה העיר כ"ת מתשובת התשב"ץ (ח"ג סי' רנ"ז) שאינו שינוי מטבע רק בפתיחה או בחתימה לפתוח או שלא לפתוח לחתום או שלא לחתום והביא התשב"ץ מאמירת הפיומים באמצע הברכות".

"הנה עיקר הדבר הוא מחלוקת הרמ"ה ושאר ראשונים במזר או"ח סי' ס"ח, דדעת הרמ"ה דהפסקת הפיומים נכנס בגדר כל המשנה ממטבע בברכות, ודעת הראשונים דאינו רק בפתיחה וחתימה, וכ"ה דעת הרא"ש סוף"ה דברכות ועיין היטב בב"ח סוף סימן ס"ח, ועיין מג"א סי' קי"ד ס"ק ט' שקבע בן להלכה, וע"ע במג"א סי' ג"מ ס"ק א".

המשנ"ב בסק"א הביא בשם הא"ר שאם הויד והתפלל בנוסח הבינו במקום להתפלל כפי המטבע שמבעו חכמים, כל הברכות בזה אחר זה, לא יצא ידי חובתו וחשיב כמי שלא התפלל, אולם הביא שהע"ת, מאמ"ר והמג"ג סוברים שבדיעבד יצא ידי חובתו. ונראה להביא ראיה לזה, שהרי בגמרא (כ"ט, 6) לייט עלה אביי אמאן דמצלי הבינו, ומהא דלייט חזינן שמעיקר הדין יצא ידי חובתו, אלא שמביא על עצמו הקללה, וע"ד שכתב המאירי בשבת (ק"כ, 3) וז"ל וכל שמצאנוה בלשון קללה, אינה במקום איסור פשוט וכו', אלא אין קללה אלא במקום שאין איסורו מבורר וההיתר בו מצוי, ומקללין אותו מצד פרצה ועוז מצח, עכ"ל.

ואינו מתפלל הבינו בימות הגשמים ולא במוצאי שבת ויום טוב - איתא בברכות (כ"ט, 6) אר"נ אמר שמואל כל השנה כולה מתפלל אדם הבינו, חוץ ממוצאי שבת ויום טוב, מפני שצריך לומר הבדלה בחונן הדעת, מתקף לה מר זוטרא ונכללה מכלל הבינו ה' אלוסינו המבדיל בין קודש לחול, קשיא. והנה קי"ל כרוב הראשונים שפסקו כשמואל, ולא כהרי"צ גיאנות, ריא"ז והרשב"א שפסקו כאתקפתא דמר זוטרא.

והנה בהגהות הגרעק"א מסתפק מה הדין במוצאי שבת כאשר השעה עוברת, ואם לא יתפלל בנוסח הבינו יפסיד לגמרי את זמן תפלת ערבית, דאפשר שבכה"ג עדיף שיתפלל בנוסח הבינו, אע"ג שלא יוכל להבדיל בתפלה, שהרי סוף סוף אם יתפלל כל הברכות בזה אחר זה ממילא יפסיד זמן התפלה, ואילו אם יתפלל בנוסח הבינו נהי שיפסיד ההבדלה, מכל מקום לפחות יספיק להתפלל את עיקר התפלה תוך הזמן, והא דאיתא בשו"ע שלא יתפלל נוסח

לבית הכנסת להתפלל בעשרה, ויש לעיין אם השו"ע מודה לזה או לא, רצ"ע.

לעיל בסימן פ"ט סעיף ח' נתבאר שמי שנצרך לצאת מביתו מוקדם בבוקר ואינו יכול להתפלל בביתו עם הניץ החמה, עדיף שיתפלל מוקדם יותר [אחר טלות השחר], מאשר להתפלל במקום עבודתו אחר הניץ החמה, משום שבדרך כלל אי אפשר להתפלל שם בישוב הדעת ובכונה ראויה, וע"ע בזה בשו"ת שבה"ל ח"י סי' קס"ה (אות ז).

[**מבאן** מוסר השכל, שהשכירים אצל אחרים צריכים לעבוד בנאמנות, ולנצל את הזמן שמשועבדים למעביד [לבעל הבית], וידוע מש"כ הרמב"ם בפ"ג מהלכות שכירות ה"ז, והובא בשו"ע חו"מ סי' של"ז סעיף כ'].]

סעיף ד' - היוצא לדרך יתפלל וכו' שתולכנו לשלום - יש לדקדק בנוסח תפלת הדרך, שאין מבקשים "הי רצון שנלך לשלום" אלא "שתולכנו לשלום", והיינו שהקב"ה יוליך אותנו בכל הדרך וכל פסיעה תהיה לשלום.

ויש לפרש הא דכתיב חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם, וכן הא דכתיב כי מלאכיו יצוה לך, דהיינו דוקא "מלאכי ה'" שהם שלמים בכל מיני שלמות, לאפוקי המלאכים הנבראים ע"י המעשים טובים שהאדם עושה, אשר כידוע מהספרים הקדושים, הם נבראים כפי ערך המעשה, ואם החסיר איזה פרט, או נתערב במעשיו איזה פניה, נחסרים המלאכים ההם משלמותם, על כן התפלל דוד המלך, חונה 'מלאך ה'" סביב ליראיו ויחלצם, וכן התפלל כי 'מלאכיו' יצוה לך.

פשוט שמי שטס באוירון צריך להתפלל תפילת הדרך עם חתימה, ויאמרנה כאשר האוירון

"ויש לי לומר דגם הרמ"ה אינו חולק על זה, ושאינו אמירת הקרוב"ץ והפיוטים דעושים הפסק גדול, ולפעמים משנים לגמרי המשך אמירת הברכה ושינוי גדול והוספה גדולה כזאת לדעת הרמ"ה ודעמו' בודאי נכנס בגדר משנה מטבע, ואין רא' דהרמ"ה יחלוק על יסוד הנ"ל, אבל ודאי דילוג תיבות או הוספות קצת תיבות אין נכנס בגדר שינוי מטבע לכל הפוסקים".

"ועדיפא מזה יראה דבאמירת שמ"ע קיל עוד יותר דהא בתפילת הבינו ויתרו חז"ל על החתימה לגמרי מלבד ג' ראשונות ואחרונות ושומע תפלה, ואמרו דאין צריך לחזור ולהתפלל, וכנפסק או"ח סי' ק"י במזר ושו"ע, אף שידענא שאינו דומה תפילת הבינו לאומר שמ"ע ומחסר חסרון המעכב, מ"מ הא מיהא מוכח דהוא בגדר תפלה".

"ואם גם זה אי אפשר, יש להרגיל לחולה זה שיצמצם עצמו בפתיחה וחתימה של ג' ראשונות ואחרונות, מ"מ אולי הוא בגדר מתפלל וקורא ק"ש בלבו כחולה כמבואר בשו"ע ורמ"א סי' ס"ב סעיף ד".

"ואם גם זה אי אפשר ולפעמים הוא מחסר גם בפתיחה וחתימה, מכ"מ יראה כיון שכונתו לטובה להוציא מילין לצד עילאה ממלל לשבח ולהתפלל כהלכה רק באמצע תופסו מחלת הדילוג, פשיטא לי דזה אינו נכנס בגדר מוציא שם שמים לבטלה, ואולי עכ"פ ללמדו דמה שאינו גומר בדבור עכ"פ יגמור במחשבה, וכולי האי ואולי, ומצוה גדולה למצוא זכות ולהפוך בזכות ת"ח, עכ"ל שם.

סעיף ב' - הפועלים וכו' והאידנא אין דרך להקפיד בכך, ומסתמא אדעתא דהכי משכירין אותם שיתפללו שמונה עשרה - במג"א (סק"ז) כתב בשם הלחם חמודות שה"ה יכולים לילך

ויכנס כבי מוב ויצא כבי מוב, וכתבו התוס' פסחים (ז', ה') שבעירו מותר בלילה, ע"ש.

- נראה שעפי"ז סמכו בזמנינו שרוב הכבישים עשויים כראוי ואין בהם פחתים, ויש בדרכים תאורה חזקה, וכן אין שכיחי מזיקים בזמנינו, על כן אין מקפידים כל כך ליכנס ולצאת כבי מוב.

מ"ז סק"ד - נראה שיש ט"ס בציטוט לשון רש"י, יעו"ש"ה.

סעיף ה' - אין צריך לומר אותה אלא פעם אחת - רוב הפוסקים ס"ל שבתפלת הדרך הלילה הולך אחר היום, נראה שהוא מחמת דינא דגמרא שלעולם יכנס כבי מוב ויצא כבי מוב, שהדרך הנכונה היא לצאת ביום.

אולם אם אירע שיצא לדרך בעוד לילה כגון במיטה וכיוצ"ב, ומיד התפלל תפלת הדרך, הרי שכאשר מגיע הבוקר נראה שאין צריך לשוב ולהתפלל, כיון שזה המשך של אותה נסיעה מהלילה, ואף כאשר מגיע הערב אין צריך לשוב ולהתפלל תפלת הדרך כיון שהכל חשיב נסיעה אחת, אולם במושג"ב (סקכ"ז) כתב ע"פ השערי תשובה בשם שו"ת הרדב"ז (סי' ז') אלפיס קע"ז וע"פ הגר"א, שאין היום הולך אחר הלילה כלל [כמו בברכת התורה], ולפי"ז אם יצא לדרך בעוד לילה, כאשר מגיע הבוקר צריך לחזור ולהתפלל תפלה זו, מ"מ נראה שלמעשה אין לחתום.

אבל אם דעתו ללון בעיר וכו' - משום שנחשב נסיעה חדשה, הרי מבואר שמחשבת לינת לילה חשיב היסח הדעת מהנסיעה יותר משינת עראי באמצע היום.

מתחיל לעלות, וכאשר הגיע למקומו בשלום יברך ברכת הגומל. וכבר העירו שלכאורה באויר אינו נקרא "דרך" אולם אפשר לפרש ע"ד רמז הפסוק בישעיה (מ"ג, ע"ז) כה אמר ה' הנותן בים דרך במים עזים נתיבה, הרי שיש "דרך" בים שאינו בתוך המים העזים, ואפשר שמרמז על הנסיעה מעל גבי הים דהיינו באויר. ועיין שו"ת שבה"ל ח"ט סי' ע"ג בענין ברכת הגומל על הנסיעה במאנעל.

וצריך לאומרה בלשון רבים - אין הכוונה שיתפלל על הרבים, כמו בריא שמתפלל על החולים, אלא הכוונה שיתפלל על עצמו באופן שכולל את עצמו עם הרבים הנצרכים לדבר זה. ובקשה זו שייך לבקשה בלשון רבים, שהרי אי אפשר שאין אנשים בסוף העולם שנמצאים בדרך, אולם בקשה פרטית ממש יש לבקש בלשון יחיד.

ואם אפשר יעמוד מליך כשיאמרנה, ואם היה רוכב אין צריך לירד - פשוט שה"ה שמי שנוסע ברכב וכיוצ"ב שא"צ לירד, אלא יכול להתפלל תפלה זו כשיושב ברכב, וכמש"כ מושג"ב סק"ג.

מג"א סק"י - ויעסוק בתורה בדרך - איתא בתענית (י', ז') שני ת"ח שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויים לישרף שנאמר ויהיה המה הולכים [אלהיו הנביא זל"ט עם אלישע] הולך ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם, מעמא דאיכא דיבור, הא ליכא דיבור ראוי לישרף, וצ"ב איך מבואר כך מהפסוק, ובתוס' כתבו בשם המדרש שהיו מדברים דברים במלים, וצ"ב וכי שייך שלא דברו דברי תורה, וצ"ע [ועיין תנא דבי אליהו סדר אליהו רבא פרק ה', ובירושלמי ברכות פ"ה ה"א].

ואל יאכל יותר משני רעבון - קאי על ההולך ברגלים, ולא בנסיעה ברכב וכיוצ"ב.

הוא בעי' למיפך לאורחא הוא מקדמי ומצלי [והכי איתא בשו"ע סי' פ"ט סעיף ג'], אלא נראה שדרכו היה להתפלל תפלת הדרך עד שלא החזיק בדרך, וכך נקט היעב"ץ במור וקציעה וכן עשו כמה צדיקים בפולין.

בהגהות חת"ס כתב בשם הא"ר שמה שהמהר"ם מרוטנבורג נהג להתפלל תפלה זו עד שלא יצא מהעיר, היינו דוקא כשכבר היה באמצע הדרך במלון, או התפלל תפלה זו עם הברכות במלון שכבר נחשב שהחזיק בדרך, אבל אין ללמוד מזה להתפלל תפלת הדרך בעודו בביתו בעירו קודם שיצא לדרך. להלכה קי"ל כהמג"א וכמש"כ במשנ"ב סק"מ שאין להתפלל תפלת הדרך עד שיצא מעבורה של העיר.

מג"א סקי"ג - ואם הולך באמצע היום, יסמיכה לברכה אחרת כגון שיאכל או ישתה דבר ויברך ברכה אחרונה, או יטיל מים ויאמר אשר יצר - פשוט שגם ברכת בורא נפשות חשיב ברכה להחשיב תפלת הדרך סמוכה לחברתה, ואפילו לדין שאין אנו חותמים בברכה [לאפוקי מדעת הירושלמי דס"ל שיש לחתום בא"י חי העולמים].

מבואר מהמג"א שלא מהני ברכה ראשונה, משום שעל ידי המעימה הוי הפסק ושוב אינה ברכה הסמוכה לחברתה, ובהגהות חת"ס [על הגליון] כתב בזה"ל "ומורי ז"ל נהג לברך על הריח [ומקובל שהיה בנסיעתו עם הגר"ג אדלר מפפד"מ לבוסקאביץ], ומסתימת הפוסקים האלו משמע דמה שמריח בשמים הוי הפסק בין סמיכת הברכות", [ועיין מג"א סי' ר"ט סק"ה], ואפשר שהגר"ג אדלר העדיף ברכת הריח, משום שאין אחריה ברכה אחרונה כבשאר ברכות הנהגין.

נראה שגם באמצע נסיעתו למקום חפצו, אם לן במשך לילה בפונדק על הדרך, וממשיך לדרכו ממחרת, יש לו לחזור ולומר תפלת הדרך.

בשו"ת שבה"ל ח"ה סי' קס"ז (אות ז') כתב שהנוסע בלילה וחוזר למחרתו חייב עוד פעם תפלת הדרך.

סעיף ו' - הר"מ מרוטנבורג כשהיה יוצא לדרך בבוקר היה אומרה אחר יהי רצון כדי להסמיכה לברכת הגומל חסדים ותהיה ברכה הסמוכה לחברתה - המג"א (סקי"ז) מבאר שכאשר המהר"ם היה יוצא לדרך בבוקר, היה משהה את אמירת הברכות, עד שיצא לדרך, ואז היה מברך הברכות ומסמיך לזה את תפלת הדרך, שהרי אי אפשר לומר תפלת הדרך בעודו בעיר כמבואר בסעיף ז', ואילו המ"ז (סקי"ז) מבאר שכאשר המהר"ם היה יודע שרוצה לצאת היום לדרך, אע"ג שעדיין לא החזיק בדרך, היה מתפלל תפלת הדרך בבוקר מיד אחרי אמירת הברכות כדי שתהיה הברכה סמוכה לחברתה, ובאמת מלשון הגמ' (כ"ט, ז') המלך בקונך וצא, משמע קצת שיש לומר תפלת הדרך לפני היציאה לדרך [ועיין במאירי (ס) בד"ה כל היוצא, שביאר עפ"י את שיטת רש"י שיש להתפלל תפלת הדרך רק עד סוף פרסה הראשונה של הדרך, משום שאח"כ כבר אינו חשיב "המלך בקונך וצא"], וכן ממש"כ המוש"ע שכשהיה המהר"ם מרוטנבורג יוצא לדרך היה אומרה אחר יהי רצון וכו' הרי משמע שזו היתה הנהגתו הקבועה להתפלל תפלת הדרך מיד לאחר ברכות השחר, ואין מסתבר שהיה יוצא לדרך באופן קבוע קודם שבירך ברכות השחר, שהרי איתא בברכות (יד, ה') שאסור לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל, ובדף (ב, ה') איתא שאבזה דשמואל ולוי כי

שכשיוצא מעיר אחת רצוני מפרסת העיר שוב הוא תוך פרסה ליד עיר אחרת באה"ק".

"ולבבי לא כן ידמה, דתוך פרסה לא מוזכר רק כשיוצא מעירו והוא עדיין תוך פרסה לעירו שעדיין לא חל עליו חיוב ברכה זו דתוך סמוך לעיר לא שכיחי חיות ולסטים, וכן בגמר הליכתו שכבר מגיע למטרה שלו שוב לא שייך לברך עוד, אבל כשהוא הולך על אם הדרך וסמוך לבביש ישנם ישובים תוך שיעור פרסה והוא עובר במעוף על ידם, והוא באותם סכנות דרכים דשייכים בזה"ז כמו תאונות השכיחים כ"כ בעו"ה, וכה"ג אריכות דרך זה הוא הגורם לתפלת הדרך".

"וראיתי במ"ב בבה"ל ס' ק"י שנסתפק בכזה והניח בצ"ע, ובענייני סתימת הפוסקים כמפורש דחייב בתפלת הדרך וגם מעמא דמסתבר הוא", עכ"ל שם.

עוד כתב שם (אות ז') "הנוסע שיעור פרסה שהוא ד' מילין [דהיינו שמונת אלפים אמות], יש לו להתפלל תפלת הדרך עם חתימה, ואין הכוונה בגמרא "עד כמה זמנה להתפלל, עד פרסה" עד שיעור זמן הילוך פרסה שהוא שעה וחומש, אלא דין זה תלוי בשיעור המרחק, ולא בשיעור זמן ההליכה", ודלא כמ"ש בשו"ת זכרון יהודה [להגה"ק מהר"י גרינוואלד זצוק"ל] (סימן מ"ז) ובשערים המצוינים בהלכה (סימן ס"ח), אלא כמ"ש"כ במשנ"ב סק"ל שהנוסע במסילת הברזל [רכבת] אפילו אם נוסע רק פרסה יש לו להתפלל תפלת הדרך [וכ"מ בכל בו סימן פ"ז ובעוד ראשונים].

מ"ז סק"ז - כתב ע"פ הרבינו יונה [שהוב"ד בבית יוסף] שביאר הירושלמי בברכות פ"ד ה"ד שכל הדרכים שבין הכפרים הם בחזקת סכנה, הרי מבואר

סעיף ז' - אומר אותה אחר שהחזיק בדרך - דהיינו לאחר שיצא שבעים אמה ושיריים מהעיר.

ואין לאומרה אלא א"כ יש לו דרך פרסה, אבל בפחות מפרסה לא יחתום בברוך וכו' - איתא בברכות (ל', ה') אימתי מצלי [תפה"ד] א"ר חסדא משעה שאחז בדרך, ועד כמה זמנה להתפלל, עד פרסה, ויש בזה ב' פירושים, לרש"י אין להתפלל אחר שהלך פרסה, הבה"ג מפרש שאין להתפלל אם אין בדעתו לילך אלא פחות מפרסה, והרא"ש כתב שלפי הבה"ג אפילו כשהיה בדעתו לילך יותר מפרסה, אבל אם כבר הלך את עיקר הדרך, וכבר הגיע תוך פרסה סמוך למקום חפצו, שוב אין חייב להתפלל תפלת הדרך, מכל מקום המושו"ע נקטו שאם רוצה לומר תפלה זו בלא ברכה הרשות בידו, והרמ"א שכתב שלכתחילה יאמר אותה תוך פרסה ראשונה, הוא ע"פ שיטת רש"י הנ"ל.

נראה שאפילו אם בכל דרך הנסיעה ישנם בתים בצד הדרך תוך שיעור פרסה, מכל מקום יש להתפלל תפלת הדרך עם חתימה, שהבתים הנ"ל אשר אינם עיר מוצאו, ואינם עיר מבואו, אין להם שום שייכות להדרך, ואין בהם בכדי למעט את הסכנה המצויה בדרכים, ואע"ג שהביה"ל הסתפק בזה, מכל מקום מסתימת הפוסקים משמע שבבה"ג חייב להתפלל תפלת הדרך, וכמ"ש"כ בשו"ת שבה"ל ח"י סי' כ"א (אות ה'), וז"ל "הנה ת"ח אחד הציע דעתו דבזמן הזה אין לברך תפילת הדרך בברכה עם הזכרת ה', היות שבהרבה דרכים ישנם ישובים סמוך לדרכים בתוך פרסה לדרך והלא נפסק שבהגיע לתוך פרסה לעיר שוב לא יכול לברך, והישובים כהיום צמודים

להתפלל הוספה זאת, אלא אפילו לא הי' דעתו כלל ללכת לדרך ומעוה והתפלל תפלת הדרך, לענ"ד אינו דומה לדין דסי' ק"ח כלל, דעכ"פ בקשת הרחמים בדרכים שייד בכל עת ובכל השנה, ונהי דאנחנו מתפללים רק כהלכה בהחזיק בדרך ולכל הפחות הילוך פרסה כמבואר סוף סימן ק", מ"מ תוכן התיבות לא יצאו לגמרי לבטלה לשמירה בכל הדרכים, ועיין היטב במ"ז סי' ק"ח ס"ק י"ב דכתב כה"ג לענין אמר בשאר ימות החול אתה חוננתנו באמצע ברכת הדעת דלא הוי הפסק מה"ט דבקשה זו נוגע סו"ס לכל השנה, וע"ע במ"ז סי' תרצ"ג ס"ק ג", עכ"ל שם.

סעיף ח' - הנכנס לבית המדרש יתפלל יה"ר מלפניך וכו' שלא אכשל בדבר הלכה וכו'
- בתפלת רבי נחמיה בן הקנה מבקשים ב' בקשות, שלא נכשל בדבר הלכה ושהלומדים בבית המדרש ישמחו זה בהצלחתו של זה ולא להיפך ח"ו, אכן הלומד ביחידות נהי שאינו זקוק לבקשה השניה, מיהו צריך להרבות בתפלה על הבקשה הראשונה, שהרי חסר לו זכות הרבים וזכות הציבור, וכבר אמרו חז"ל בתענית (ז', ה') שדברי תורה אין מתקיימים ביחיד, ועוד איתא (שם) חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה, ולא עוד אלא שמטפשי, ועוד אמרו בירושלמי (נרכות פ"ה ה"א) שהיוגו בתלמודו בבית הכנסת לא במהרה הוא משכח (ירושלמי נרכות פ"ה ה"ו), ועמ"ש"כ בדרכות שבט הלוי ח"א שער ע"ד אות ד', ובח"ב שער קס"ב אות ג', ובעוד מקומות.

מ"ז סק"ח - ועש"ה בנוסח התפלה, ע"פ הגמ' (נדה ע ע"ב) וכדכתיב כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה, ועיין בשו"ת שבה"ל ח"ט סי' מ"ג (אות ג') וברור

שההולך במקום סכנה יש לו להתפלל תפלת הדרך גם כשבדעתו לילך פחות מפרסה, ועפ"ז פשוט שהנכנסים בהחבא במחנה האויב, צריכים להתפלל תפלה גם על הליכה או נסיעה קצרה פחותה מפרסה, שהרי נכנסים למקום סכנה.

[עיין מש"כ בשו"ת שבה"ל ח"ט סי' מ"ה לענין ברכת הגומל, בשוהים בקביעות במקום סכנה].

קי"ל שהיחיד יכול להוציא את היחיד בתפלת הדרך, וכמסקנת המג"א בסי' תרפ"ט סק"י, ודלא כהשו"ע שם דס"ל שאין היחיד יכול להוציא את היחיד בפחות מעשרה, ואכמ"ל.

יש נוהגים בספק חיוב תפלת הדרך וכיוצ"ב, לכלול התפלה בתוך ברכת שומע תפלה בשמו"ע לפני היציאה לדרך, ועיין בשו"ת שבה"ל ח"י סי' כ"א (אות ג') מש"כ אודות מי שנוהג כשיוצא לדרך מתפלל תפלת הדרך באמצע ברכת שומע תפלה ובשעת תפלה הי' ברור שיצא לדרך, ואח"כ נתגלה שלא הוצרך לצאת לדרך, האם זה נקרא הפסק בתפלה עד כדי חזרת השמו"ע, "נראה דלא מבעיא לדעת השו"ע או"ח סי' ק"ח סי"ב דהטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפילה שלא בזמנה דלא הוי הפסקה, והיינו כגון יעלה ויבא כה"ג שלא בזמנו, וא"כ כ"ש כה"ג כלקמן, אלא אפילו לפי דעת רוב הפוסקים דנקרא הפסקה עכ"פ לחזור בתפלה לראש הברכה, ולי"א צריך לחזור לגמרי, מכ"מ בתפלת הדרך כה"ג פשיטא דלא הוי הפסקה".

"אכן לא זו בלבד בנדרן זה שבשעת תפלה הי' דעתו כן ללכת לדרך א"כ היתה התפלה בזמנה, וכי יעלה על הדעת שמי שמתפלל על החולה באמצע ח"י ברכות, ואח"כ נתגלה שכבר אז הי' בריא שיהי' ברכה לבטלה והפסקה, כיון שבשעת תפלה הי' מן הדין

ישמחו בזה שזכה להצילנו, אלא שנזכה לעמוד בעצמינו על המעוה ושללא נכשל.

אולם המהרש"א, הב"ח והמהר"י אבוהב [הוב"ד בב"י] ביארו איפכא, שלא נכשל בדבר הלכה אלא אדרבה נכון שמועתינו כהלכה ועל ידי זה ישמחו בי חברי, ונראה להוסיף ביאור בזה ע"פ הגמרא בעירובין (נ"ג, ח) דדוד גלי מסכתא [ופרש"י שלימד לרבים, והיה מורה הוראות] ונתקיים בו "יראיך יראוני וישמחו", לפי שהיו שמועותיו מכוונות לאיסור אסור ולהיתר היתר, והיו יראי ה' בדורו של דוד המלך שמחים כאשר ראו שמלכם מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא ושמעותיו מכוונות, כמו כן מתפללים אנו שלא נכשל בדבר הלכה, אלא נזכה להסיק השמועה אליבא דהלכתא, וישמחו בנו חברינו על דרך "יראיך יראוני וישמחו", וכמש"כ בהקדמה לשו"ת שבט הלוי ח"א, ועוד הוסיף בזה בדרשות שבט הלוי חלק א' שער ס"ו אות ה', ובח"ב שער קע"ה בפתיחה לזמן ק"ץ תש"ס אות א', ובעוד מקומות.

בנוסף ההודאה שלאחר הלימוד "מודים אנחנו לך ששמת חלקי בין יושבי ביהמ"ד ולא בין יושבי קרנות", היינו שיש להודות לה' גם על הזכות שנמלטים יושבי ביהמ"ד מהקשיים והנסיונות שיש ליושבי קרנות, מלבד ההודאה על הזכות הגדולה לשבת ללמוד תורתה', דבריא לוקים חיים.

שהמ"ז עצמו היה נזהר בזה, ובנעורי שמעתי מזקן אחד שהגאון המופלא בדורו רבי שלמה קלוגר זצוק"ל אשר חיבר קרוב לשלוש מאות וחמישים חיבורים, וכמדומה שמקובל שהיה כותב בשלושים תשובות בכל יום, והוא היה המגיד מישרים והפוסק בקהילת קודש בראד, דרכו בקודש היה לשפוך שיחו באמירת כל ספר תהילים מידי יום ביומו שלא יכשל ח"ו בדבר הלכה.

נכון שיושבי בית המדרש ולומדי התורה ירגילו עצמם כל יום אחר ברכת התורה וברייתא דאלו דברים, לומר תפלה זו, ולזאישודפס נוסח התפלה בסידורים.

בשו"ת חת"ס חאור"ח סי' ר"ח כתב להמהר"ץ חיות, על מש"כ הראשונים בביאור תפלה זו שלא ישמחו חברי בבשלוננו, שקשה לומר דאיירי בהמתכבדים בקלון חבריהם, שהרי לא נמצאו כאלו בחבורת חז"ל, אלא הכונה בזה ע"פ דברי הרשב"ם (נצח נהר קל"ג, ז) "שבעת שהצדיקים צריכים לישועה הקב"ה ממציאה להם, אף אתה אני יודע כך שמעולם לא באת תקלה על ידך בדין, שהרי עכשיו זימנני הקב"ה קודם שהגעת להוראה ולא נכשלת", דהיינו שר' עיליש כמעט שנכשל בדבר הוראה ורבה נודמן לשם והצילו ממעות, ושמח על שזכה להציל את ר' עיליש [ובודאי לא שמח על זה שר' עיליש מעה], כמו"כ מתפללים אנו שלא נכשל בדבר הלכה ויצטרכו חברינו להצילנו, אשר